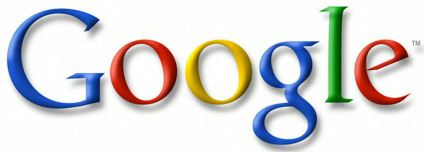
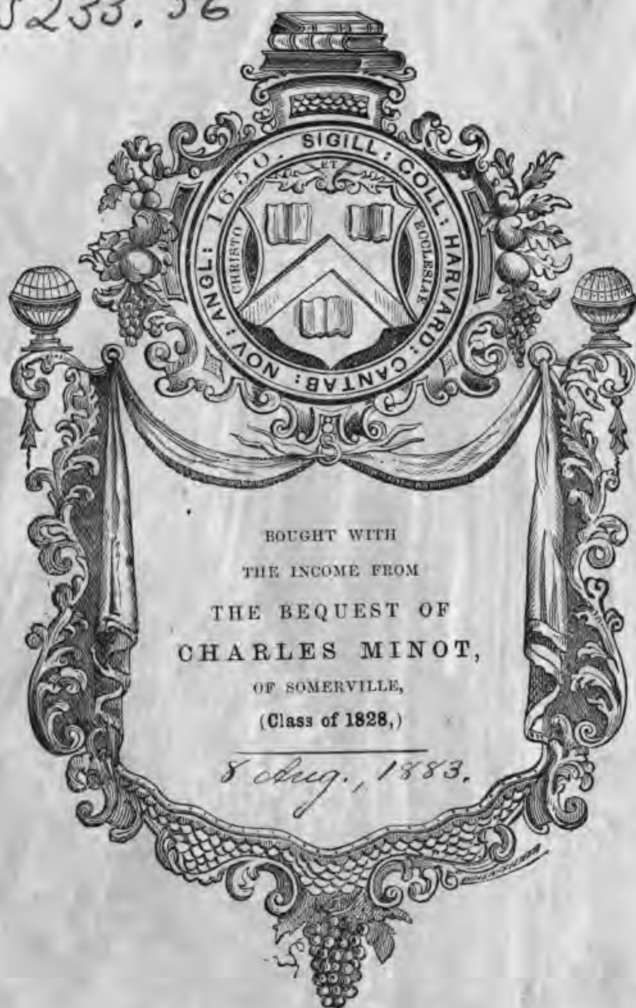

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE
BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE BEQUEST OF
CHARLES MINOT,
OF SOMERVILLE,
(Class of 1828,)
8 Aug., 1883.

THEOPHILUS,

MIDDELNEDERLANDSCH GEDICHT DER XIVde EEUW,

OP NIEUW UITGEGEVEN

DOOR

DR. J. VERDAM,

Hoogleeraar te Amsterdam.

AMSTERDAM,
DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.
1882.

TER GELEGENHEID

DER

VIERING

VAN HET

TWEEHONDERDVIJFTIGJARIG BESTAAN

DER

Inrichting voor Hooger Onderwijs

TE AMSTERDAM

(8 Januari 1882),

WORDT

AAN DE AMSTERDAMSCHE UNIVERSITEIT

DEZE UITGAVE

VAN DEN

THEOPHILUS

OPGEDRAGEN

DOOR

DEN BEWERKER.

INLEIDING.

De legende van Theophilus is gedurende de geheele Middeleeuwen een der meest geliefkoosde stoffen geweest zoowel voor epische als voor dramatische behandeling. Oorspronkelijk was zij opgesteld in het Grieksch 1) door een zekeren Eutychianus, den "famulus et comes" (οἰκογένης) van Theophilus; dit Grieksche origineel werd door twee vertalingen, de eene van een niet nader bekenden Paulus Diaconus uit Napels, te vinden in de *Acta Sanctorum* 2), de andere van Gentianus Hervetus en opgeteekend bij Surius 3), in de geheele beschaafde wereld bekend. Eene metrische Lat. bewerking der legende dichtte Hroswitha, de beroemde en geleerde non uit de abdij van Gandersheim, in de

1) Gedrukt bij Jubinal, *Oeuvres Complètes de Rutebeuf* (1e ed.) II p. 332—357, vgl. *Acta Sanctorum* IV Febr. (2e ed.) bl. 487.; Kölbing, *Beiträge zur vergl. Geschichte der Romantischen Poesie und Prosa des Mittelalters*, bl. 2.; Dasent, *Theophilus in Icelandic, Low German and other Tongues* IX.

2) *Acta Sanctorum*, IV Febr. bl. 489—492: *Miraculum S. Mariae de Theophilo poenitente, auctore Eutychiano, interprete Paulo Diacono Neapoleos.* Eene soortgelijke legende als die van Theophilus vindt men bij Caesarius van Heisterbach, *Dialogus Miraculorum* I, 78—81: "De contritione nobilis juvenis, qui Christum negavit et per intercessionem beatae Virginis gratiae restitutus est.

3) *De Probatis Sanctorum Historiis* IV Febr Tom I p 823 sqq.

10e eeuw 4), eene andere in leoninische verzen is waarschijnlijk van de hand van Marbodus, bisschop van Rennes 5), denzelfde van wien een geschrift *Lapidarius* bekend is, hetwelk door Maerlant vertaald zou zijn en in zijn *Nat. Bloeme* ingelascht, of afzonderlijk bewerkt en verloren gegaan 6). Uit de genoemde Lat. vertaling werd ook een uittreksel gemaakt, dat gedrukt is bij Dasent, t. a. p. bl. 67—72.

Behalve de genoemde afzonderlijke bewerkingen der legende, vinden wij haar bij vele middeleeuwsche schrijvers 7) meer of minder uitvoerig beschreven of aangehaald, zoo o. a. bij Fulbertus Carnotensis, Sigibertus Gemblacensis, Sanctus Bernardus, Canisius, Del Rio, Vincentius Bellovacensis 8), Jacobus de Voragine, Bonaventura, Albertus Magnus, e. a. In het Fransch werd de legende metrisch bewerkt door Gauthier de Coinsy, prior van het klooster te Vic-sur-Aine († 1236) 9), en na hem door Adgar in eene geheel verschillende metrische bewerking 10). Verder bestaan er van de Theophiluslegende twee oudengelsche metrische bewerkingen 11), twee ijslandsche in proza 12), eene korte middelhoogduitsche 13), en eindelijk onze middelnederlandsche 14). Het

4) Gedrukt in de werken van Conradus Celtes en bij Dasent t. a. p. 81—97, vgl. *Acta Sanctorum* t. a. p. bl. 488.

5) Gedrukt *Acta Sanctorum* t. a. p. bl. 493—497.

6) Verwijs, Inleiding der *Naturen Bloeme*, XXVIII vgg.; *T. en Lettb.* III, 319 vg.

7) Over deze verschillende schrijvers zie men Kölbing t. a. p. bl. 3; Dasent t. a. p. XII; *Acta SS.* t. a. p. 488. Jubinal, *Rutebeuf* (2e ed.) III, p. 236.

8) Uit wien Maerlant het verhaal overnam in zijn Sp. Hist. III[6], Cap. 35 en 36.

9) Herdrukt bij Jubinal, *Rutebeuf* (2e ed.) III, bl. 234—313.

10) Kölbing t. a. pl. 4.

11) ald. bl. 1 en vgg.

12) Dasent 1—28 vgl. XXXI—XXXIII en Kölbing t. a. p. 7.

13) Kölbing t. a. p. 5; vgl eene andere bewerking uit een mhd. *Passionael*, bij Pfeiffer, Marienlegenden bl. 193—208.

14) Uitgegeven door Jhr. Ph. Blommaert, 1e uitg. 1836, 2e 1858. Uittreksels hieruit in De Jager's *Taalk. Mag.* II, 277 287.

spreekt van zelf bij eene zoo algemeene bekendheid der legende, dat wij in allerlei talen en bij allerlei schrijvers meer of minder uitvoerige toespelingen er op vinden. Zoo wordt o. a. van haar melding gemaakt in het Oud-Zweedsch (Dasent 29), bij Aelfric (Dasent XXXIII en 30), bij Hartman von Aue (ald. XVIII), bij Koenrad van Wurzburg (ald. XIX), bij den Reclus de Moliens (Jubinal, *Rutebeuf* III[2] 238), bij Bruder Hans, Marienlieder (*Zeitsch. f. d. Alt.* Neue folge XII 391), bij den dichter van de mnl. *Beatrijs-legende* (Vs. 519—524), in den *Roman de Mahomet* 1681 (Dasent XVI) en in verschillende andere bij Dasent t. a. p. aangehaalde werken.

Eene dramatische bewerking bestaat in het Fransch van Rutebeuf 15) en twee verschillende in het middelnederduitsch 16.)

Het is mijne bedoeling niet, de Theophiluslegende zelve te maken tot het onderwerp mijner beschouwingen of de vraag te behandelen, in hoe verre men het recht heeft Theophilus den Faust der Middeleeuwen te noemen 17). Ik bepaal mij tot de middelnederlandsche bewerking en vrees zelfs de bronnenquaestie van den Theophilus niet veel verder te zullen brengen, dan Kölbing in zijne belangrijke studie heeft gedaan. Alleen zal natuurlijk meer licht vallen op de mnl. bewerking, dan bij hem het geval is.

I. Bronnen.

De Middelnederlandsche *Theophilus*, welke door Blommaert tweemalen zonder veel wijzigingen is uitgegeven op zijne gewone

---

15) Jubinal, *Oeuvres Complètes de Rutebeuf* (2e ed.) II, 231—262.

16) Bruns, *Altplattd. Gedichte* 1798, 296—330; Ettmüller, *Theophilus der Faust des M. A.* 1849; Dasent t. a. p. 35—65. Hoffm. v. Fallersleben, *Theophilus, Niederd. Schauspiel*, aus einer Trierer Hs. 1853; aus einer Stockholmer und einer Helmstädter Hs. 1854.

17) Vgl. over dit onderwerp: Sommer, *De Theophili cum diabolo foedere* (Halle 1844.); Verwijs, *De Theophilus en Faustsage*, (Overijss. Almanak v. 1855); Mensinga, *De vereering van Maria* III, 96-98.

slordige wijze, is ons slechts overgebleven in één Hs. uit de 15e eeuw, dat in zeer ontredderden staat tot ons is gekomen 18). Zooals de dichter ons zelf vs. 13 mededeelt, put hij voor zijne bewerking uit eene latijnsche bron, en wij hebben, gelijk ook Kölbing (bl. 38) zegt, niet de minste reden om hem te wantrouwen. Het is waar, dat men hier en daar in mnl. rijmwerken beweringen dienaangaande vindt, die met de waarheid in strijd zijn; dat men b. v. bij sommige schrijvers, waarvan het zeker is dat zij niet vertaald hebben, gezegden vindt, die ons zouden doen denken aan eene vertaling, zoo b. v. in den *Limborch* 19), en den *Seghelijn van Jherusalem* 20), doch die moeten eenvoudig beschouwd worden als gedachtelooze uitingen van dichters, die geen helder denkbeeld hebben, hoe de opeenvolgende feiten of lotgevallen hunner helden aan elkander moeten worden verbonden, of, om het op een andere wijze uit te drukken, die om een rijmregel of een rijmwoord verlegen zijn. Hier kan dat het geval niet zijn, waar de dichter bij het begin van zijn arbeid zich in korte woorden uitlaat over de wijze, waarop hij zich van zijne taak heeft gekweten, en het is niet aan te nemen, dat de dichter zich daarbij zou vergissen of eene verkeerde voorstelling geven van de waarheid. Die Latijnsche bron kan niet uitsluitend zijn het Latijn van Paulus Diaconus Neapolitanus uit de Acta Sanctorum, ook niet de metrische vertalingen die ons bekend zijn, kortom, geene enkele der bekende Latijnsche bewerkingen, die wij kennen 21). Ten einde te trachten, de quaestie iets nader te brengen aan de oplossing, zal ik den mnl. Theoph. ontleden en tevens mededeelen, welke trekken in de andere bewerkingen worden aangetroffen of gemist. Voor een gedeelte

---

18) In het bekende groote Hulthemsche Handschrift, berustende op de Bourg. Bibliotheek te Brussel, fo 196*c*—206*c*. Zie de beschrijving van het geheele Hs. Serrure, *Vad. Mus.* 3, 139—164.

19) Zie Inl. der uitgave, bl. XIX vg.; Jonckbloet, *Gesch. der mnl. Dichtk.* III. 360.

20) Inl. VI.

21) Kölbing, t. a. p. 37 vg.

der materialen moet ik mij beperken tot hetgeen bij Kölbing gevonden wordt.

Voorafspraak van den dichter, 1—58, natuurlijk nergens anders te vinden. Persoonsbeschrijving van Theophilus, 59—150 (= Blommaert 59—156). Zijn woonplaats en rang worden niet vermeld. Hierin staat onze tekst alleen. Hij dient God en ook Maria, 62, niet Lat., 22), wel C(oinsy); hij is weldadig, en goed voor weduwen en weezen, die hij met raad en daad bijstaat (63—72); Lat. A(cta) Cap. 1 is slechts uit de verte te vergelijken, meer overeenkomst heeft Lat. H(ervet), de meeste Adgar (Kölbing bl. 9).

Hij is rijk doch nederig (73—76), niet Lat., wel C. en eene der noorsche bewerkingen;

77—124 (= Bl. 77—128) uitweiding van den dichter. Hij laat zich niet omkoopen 129—132. Ook C. 36 vg. Ne fesist nulle vilenie Por promesse ne por avoir. Hij is geletterd, 133 vg. (niet Lat., wel C. en Adgar, alsook de eng. bewerk. Kölbing 10). Ook in C. volgt "sages hons iert, de grant savoir" onmiddellijk op den vorigen karaktertrek. Hij is doen en laten bij den bisschop, 127 vg., 135. = Lat. A. Cap. 1: ita ut episcopus in eum repausaret.

De naam *Theophilus* wordt verklaard 140 vgg.; alleen Marbod Cap. 1 is hier te vergelijken: Theophilus nomen; tenuit quoque nominis omen.

De bisschop sterft en wordt begraven, 151—156 (= Bl. 157—162); algemeen verlangen dat Th. hem zal opvolgen, 156—164 (Bl. 163—168). Hij wordt door het daarvoor aangewezen college gekozen (de kanunniken?), 163 vg. (in de andere bewerk. door het volk); de woorden van onzen tekst komen het meest overeen met C. 55 vg. (vgl. 157 Jonc ende out, leke ende clerke met

---

22) De Lat. bronnen stellen de genade Gods jegens Theophilus voor als gegrond op zijn vroegere goede werken; de jongere bewerkingen, o. a. Coinsy en onze Mnl. dichter stellen het Mariamirakel meer op den voorgrond, en schrijven haar welwillendheid jegens Th. toe aan zijne vereering der H. Maagd.

C. 55 Tuit s'assemblèrent clerc et lai) en de 2e eng. bewerk. (Kölbing 12). Men schrijft aan den Metropolitaan, die de keuze wil bekrachtigen en Th. met dat doel ontbiedt, 165—182. Het woord confirmeeren gebruikt ook Marbod, Cap. 1: quo confirmatio fiat.

Hij gaat naar het hof van den Aartsbisschop, 183 (Bl. 189). Lat. A. Cap 2 en C. 83 kan men Th. slechts door dwang (ad Metropolitanum ductus est; et à grant force l'i menèrent) tot den Aartsbisschop brengen. Hij wordt met blijdschap ontvangen, en de Aartsb. wil hem wijden. Th werpt zich voor de voeten van den Aartsb. (= Lat. A. Cap 2 en Adgar), en verontschuldigt zich in eene redevoering, die alleen bij onzen dichter te vinden is, 187—216 (Bl. 193—225). Hij smeekt en weent, terwijl hij op den vloer blijft liggen, 220—222 (= Lat. A. Cap 2 prostratus pavimento). Vs. 192—4 komen volkomen overeen met de 2e Eng. bewerk., 63 vgg.; I am, quath he, a sinful man, and to luytel good I con ffor to have such dignite.

De bisschop doet zijn best om Th. tot andere gedachten te brengen, 223—258 (Bl. 229—264), alleen bij onzen dichter, slechts is Marbod (Cap 1) te vergelijken:

> Tunc a pontifice summo rogitatur amice,
> Ut flectat mentem, laudet magis omnipotentem,
> Consilium mutet nec pontificare refutet.

Theophilus antwoordt weder en weent op nieuw, 259—270, slechts bij onzen dichter. De Aartsb. geeft hem drie dagen uitstel, 271—276. Th. besluit, bij zijn besluit te blijven, 277—282 (slechts mnl.), komt weder weenende en smeekende bij den bisschop en valt hem weder te voet, waarna de bisschop hem met een enkel woord vrij laat, 283—298 (= Bl. 265—304). Lat. A. Cap 2 en C. 100—111 veel beknopter.

Th. gaat tevreden naar huis, 299—304 (Bl. 305—310), slechts mnl., en er wordt een ander gekozen, 305 vg. Saen in vs. 305, dat het Lat. niet heeft, vindt men ook C. 114: Un autre ont pris isnelement.

Hij wordt weldra op aanstoken van lasteraars van het hof verwijderd, 307—314 (Bl. 313—320), aan welke omstandigheid de mnl. dichter eene tirade over de *quade tonghen* vastknoopt, 315—340. (Bl. 321—346).

Th. begint aanvechtingen ten kwade te gevoelen, 341—366 (Bl. 347—378) en wil zijn verloren betrekking en vermogen terugwinnen, 367—372. Het Lat. vertoont geen overeenkomst in deze passage, behalve alleen 361 vg. met Lat. Cap. 3: quibus vanam ac transitoriam magis quam coelestem appeteret dignitatem. C. 127—158 heeft meer overeenkomst, vooral 363—74 met C. 145 sqq: Mieux veil m'âme soit essillee, que je hauz hom ne soie encore. — De 2e eng. bewerking vertoont weer in andere regels meer gelijkheid, vgl. 347—355 met: for no mon deth (= does) me honoure nouther in halle ne in boure. Now is Teofle that lord was so foule icast in the plas that no mon wolle him lord calle (Kölbing t. a. p.)

Hij verneemt, dat er een jood is, die zich op tooverij verstaat, 373—384 (Bl. 379—390), slechts mnl., behalve vs. 380 vg. = Lat. Cap. 3: qui jam multos in foveae perditionis immerserat barathrum. De mnl. uitdr. *des duvels eyghijn* komt overeen met eng. *the develes man* (Kölb. 19).

Overpeinzingen van Th., die alleen bij onzen dichter zijn opgeteekend, 385—395. (Bl. 391—412).

Th. begeeft zich in den nacht (niet bij Marbod, Kölb. 19) naar het huis van den jood en openbaart zijn verlangen, om hem te spreken, 395—416 (Bl. 413—434). Om zich niet te verraden, roept hij hem z a c h t j e s toe, de deur te openen, 412 (niet Lat., maar volkomen overeenstemmend met Coinsy 180—182. Au juis vint en sa maison Tout c o i e m e n t hurte à sa porte).

De jood vraagt de reden van zijne komst en nadat Th. (in onzen tekst met een enkel woord, alle andere teksten zijn op dit punt uitvoeriger, K. 20) die heeft medegedeeld, belooft de jood hem zijne hulp, als hij zijn geloof wil afzweren en in den volgenden nacht op denzelfden tijd terugkomen, 429—470 (Bl. 435—478.) Het

Lat. heeft bijna geen overeenkomst met deze passage; ook C. 183—264 is veel uitvoeriger en sterk afwijkend. Slechts komen eenigermate overeen mnl. 437—440 met C. 230—32: Ne roveréz faire ne dire Que je molt volentiers ne face. Mès aidiez-moi par vostre grâce. Veel meer overeenstemming heerscht er tusschen mnl. 440—48 en de eene noorsche bewerking (Kölb. 20).

Theophilus gaat welgemoed naar huis en wacht den volgenden nacht af, 471—479 (Bl. 479—489), niet in Lat. en C.

Het plan van Th. wordt aan den invloed van den duivel toegeschreven, 480—84, alleen bij onzen dichter.

[De daaropvolgende 50 verzen (Bl. 495—544) zijn geïnterpoleerd. Zie beneden.]

Th. gaat ten tweede male naar den Jood, en deze brengt hem in de tegenwoordigheid van den duivel, 485—518 (Bl. 545—578). Vs. 497—502 worden woordelijk in het Lat. teruggevonden: Quodcumque videris ant qualemcumque audieris sonum, ne terrearis nec signum crucis tibi facias. Ook 505 vgg. komen overeen met Lat. Cap. 4. Illo autem spondente, subito ostendit ei albos chlamydatos cum multitudine candelabrorum clamantes et in medio principem sedentem. Erat enim diabolus et ministri ejus. C. 265—350 breidt zeer uit en wijkt aanmerkelijk af, op enkele uitzonderingen na, b. v. vs. 485—90 = C. 302—306: N'aies dotance ne fréor, Fais li juis, pour chose qu'oies Ne por merveille que tu voies; Ne te seigne por nulle rien, Ce te commant et deffant bien; vs. 480 = C. 312. Maintenant l'a par la mein pris; vs. 508 = 333 Var.: Lor maistre et lor signor comportent Chandelabres et cierges portent, Et blans mantiaus ont affublés. (De albi chlamydati komen bij Marbod en bij Hervet niet voor, 23) en 511=324 Var.: Et vont profession fesant. Doch aan den anderen kant zijn er ook weer afwijkingen, want terwijl Lat. A. Cap. 4 de samenkomst met den duivel doet plaats hebben in den *circus* (Hervet in den *hippodromus*), Adgar

---

23) Over de corruptie in den mnl. tekst zie Inl. bl. 32.

el *theatre* k'iloec esteit, gelijk de eene eng. bewerking, de andere eng. in eene *kamer*, (Kölb. 21) en C. de plaats niet vermeldt, laat de mnl. dichter Th. brengen naar eene *dwerse strate* (een dwarsstraat = *kruisweg* = lat. *bivium*, waar gewoonlijk tooverij plaats had). De trek, dat de duivel als vader der zijnen wordt beschouwd (vs. 503), vindt men behalve in onzen tekst alleen bij Marbod C. 4: Ecce Pater. (Zie Kölb. 23.)

De duivel is verontwaardigd, dat een christen tot hem gebracht wordt, 519—526 (Bl. 579—586). Zoo ook de 2e eng. bewerking (Kölb. 23) en Lat. A: Ait ad eum diabolus: Quid nobis hunc hominem adduxisti?...... Dixit autem ille (diabolus): Quale illi adjutorium dabo, homini servienti Deo suo? Bij C. 351—369 niets hiervan. De vereering van Maria wordt hier door onzen dichter vs. 523 toegevoegd, evenals vs. 62, zeer te recht, want daardoor komen de verdere lotgevallen van Th. ons veel meer gemotiveerd voor, doch niet in overeenstemming met de Lat. bronnen. De Jood verontschuldigt zich met de opmerking dat Th. bereid is den dienst van God en Maria te verlaten, 527—532 (Bl. 587—592), slechts bij onzen dichter (cf. K. 23.)

De duivel belooft hem te helpen, indien hij zich in zijn dienst stelt, maar daar hij de christenen niet al te best vertrouwt, en hij weet, dat zij toch altijd weer door hunnen heer in genade worden aangenomen, indien zij zich maar bij hem aanmelden, wil hij slechts dan hulp verleenen, indien Th. zich bij gezegelde acte zijn vasal verklaart, 533—576 (Bl. 593—636.) Deze karakteristieke trek komt niet voor in Lat. A, maar wel bij Marbod Cap. 4:

> Sed mihi suspecta nimis est haec perfida secta
> Christi cultorum, quoniam mihi quilibet horum
> Obsequitur, fractus adversis; votaque nactus
> A me discedit et Christo rursus obedit
> Qui vehemens mea jura premens fovet hunc revocando,

en bij C. 390—403:

> Maint crestien m'ont décéu
> Quant du mieu ont assez éu......

Si se confessent et repentent
Et ensi me guilent et mentent.
Mes honors preuvent et reçuevent
Et puis après si me deçuevent
Luès droit qu'à confession viennent.
Ne sai où vont ne qu'il devienent,
Jà puis un seul n'en reverrai.
Jà Crestien mès ne crerai,
Je n'en ai lettres ou séel
Ne me tenront mes por chael.

Vooral is de overeenkomst groot tusschen vs. 549—567 en de laatste regels van Marbod. (Vgl. K. 25). De woorden in vs. 550 worden letterlijk in de tweede eng. bewerking teruggevonden "ffor hit nis bote wynd. (K. t. a. p.)

Th. stemt toe en geeft ten teeken van "manscap" den duivel eenen voetkus, 577—586. Dezelfde kus wordt vermeld Lat. A. Cap. 4. Et coepit osculari pedes ipsius. C. 406: As piez li chiet isnelement Si li bese moult humblement 24). Bij onzen dichter wordt de kus zelfs tweemalen genoemd. Ook bij Hervet heeft nog eene omhelzing plaats bij het afscheid: "Cum se invicem essent amplexi." — Van den zegelring (Lat. A.) wordt noch bij C., noch bij onzen dichter melding gemaakt. (K. 27). Ook komt in 't mnl. niet voor de trek, dat de duivel het document in ontvangst neemt (ook niet Lat. A. en Coinsy), noch ook, dat hij den brief medeneemt naar de onderwereld (niet Lat. A; wel C. cf. K. 28.) 25).

De bisschop krijgt reeds den anderen dag berouw (evenals Lat. A. In crastinum motus Episcopus; C. 413 daarentegen: la nuit meesme que ç'avint; zoo ook de 2e eng. bewerk., dat hij

24) Hoe dus K. kan zeggen (bl. 27): "Von dem Kusse des Teufels, ist wie Sommer richtig hervorhebt, nur in G (bij Hervet) die rede, keine der jüngeren bearbeitungen ahmt diesen zug nach", is mij een onverklaarbaar raadsel.

25) Niet bij Jubinal, die een ander Hs. zal gebruikt hebben.

Th. heeft verdreven: hij roept hem terug en verheft hem tot het toppunt der eer, 591—640 (Bl. 653—702.) Het Lat. komt slechts in algemeene trekken overeen; van het berouw wordt Lat. A. niet gesproken, wel bij Hervet. C. 402—516 wijkt hier sterk af, behalve in de beginwoorden: Par la providence divine A l'évesque tel vouloir vint, 26) vgl. Cap. 5. In crastinum providentia motus Episcopus.

[De daarop volgende 20 verzen (Bl. 703—722) zijn geïnterpoleerd; zie beneden.]

Theophilus geniet van zijne macht, wordt hoe langer hoe verdorvener en blijft in betrekking met den Jood, 643—670 (Bl. 723—750). C. weidt hier sterk uit 516—598. Het Lat. komt slechts in hoofdtrekken overeen. Eén trek hebben allen, nl. die in vs. 615 (Bl. 739): Dicke quam in sinen moet Die Jode. Vgl. Marbod: Saepius invisit magus hunc. Lat. A. Hebraeus frequenter pergebat occulte ad eum" C. 440: Privéement par nuit oscure Assez sovant aloit à lui. Het geheime der bezoeken vermelden slechts Lat. A en Coinsy. Het bedanken van den jood komt behalve mnl. 651 (Bl. 745) ook voor Lat. A. Cap. 5: gratias ago concursioni tuae.

Th. komt tot inkeer door onmiddellijke inwerking van God 671—682 (Bl. 751—762); zoo ook Lat. A. 490*b*: Creator dedit ei conversionem poenitentiae. Bij C., die hier weder sterk uitweidt (599—680) is het Maria, die voor hem optreedt bij God.

Hieraan wordt door onzen dichter eene uitweiding vastgeknoopt over Gods ontfermende liefde, 683—704 (= Bl. 763—786).

Theophilus' klacht, 705—844 (= Bl. 787—934). Zij is slechts in hoofdtrekken te vergelijken met Lat. Cap. 6, dat oneindig beknopter is. Bij C. 681—809 staat evenals in onzen tekst de persoon van Maria meer op den voorgrond, vooral 775—785. Ook is C. even kwistig met den uitroep *las!* als de mnl. dichter met *ay mi!* terwijl het Lat. slechts 5 malen de woorden *vae mihi!*

26) K. bl. 28. Niet bij Jubinal. Vg. noot 25.

heeft. Van de veroordeeling van den jood die Lat. A. ter loops wordt gemeld, zwijgt de mnl. dichter (vgl. Kölbing 29); ter nauwernood kan men in de woorden van vs. 737: Aen enen Jode, *aen enen dief* (d. i. misdadiger), eene herinnering hieraan vinden.

Theophilus' gebed tot Maria 845—940 (= 935—979, 1035—1138. [De verzen 1056—1106 en 1139—1164 werp ik uit als geïnterpoleerd.] De beginregels van deze aanspraak vindt men terug Lat. Cap. 7: Licet sciam quia Dei filium natum de virgine Maria et ipsam per illum negaverim, tamen ibo ad eamdem matrem et ipsam solam interpellabo ex toto corde et anima mea.

Nieuwe overpeinzingen van Th., welke 40 dagen duren, 941—982 (= Bl. 1165—1210), en alleen bij onzen dichter voorkomen. In onzen tekst wordt nergens uitdrukkelijk vermeld, dat Th. naar eene Onze-Lieve-Vrouwenkerk gaat, wel naar een beeld van Maria (natuurlijk in eene kerk). Doch van dit beeld is weder geen sprake in het Lat., doch wel bij C. 1112: Et m'ymage as tant aorée.

Vergelijkingen van Maria met oudtestamentische personen en uitweiding in haren lof, 983—1040 (= Bl. 1211—1296), alleen bij onzen dichter te vinden. 27)

Maria verschijnt Th. en spreekt hem toe. Zij zegt hem, dat zij hem de zonde jegens haar zelve wel vergeven kan, maar niet de verloochening van Christus 1041—1140 (Bl. 1297—1396). Lat A. Cap. 9 komt hier in hoofdtrekken overeen; ook heeft het den eigenaardigen trek, die in onzen tekst 1085—8 is aangebracht; vgl. 490 *a*: eo quod ita pie diligam genus Christianorum et maxime eos, qui recta fide et consciencia pura currunt ad templum meum. Weer andere regels stemmen overeen met Lat. A, C. en Adgar, b.v. 1119—24 (= Bl. 1375—80) met Lat. A Cap. 10: Valde enim misericors et nimis justus et pius extitit judex; C. 944: Voirs est qu'il est miséricors; Mès justes est si justement; Adgar 553 vgg.: N'est pas sulement merciable, Mais

27) Ook hier is een gedeelte geïnterpoleerd. Zie beneden Inl.

justes juges véritable. Sur tutes riens est justisiers, E de suens juges dreituriers." (K. bl. 33).

Th. smeekt genade, wijzende op andere groote zondaars, aan wie de zonden vergeven zijn, 1141—1228, 28) (= Bl. 1397—1505). Onze dichter kiest daartoe David, Petrus, Paulus en Maria Magdalena 29); Lat. A. worden vermeld de Ninivieten, Rachab, David, Zachaeus, Petrus, Paulus, een hoereerder uit Corinthe, waarvan Paulus spreekt in zijn brieven en Cyprianus; bij C. dezelfden, behalve Paulus en den Corinthier; bij Marbod dezelfden als Lat. A. en bovendien Maria Magdalena; bij Adgar: de Ninivieten, David, Petrus, Paulus, Cyprianus; in de eene Noorsche bewerking de Ninivieten, Rachab, David, Petrus; in de andere alleen de Ninivieten; in de eene Eng. David en Maria Magdalena; in de andere komt de passage niet voor. 30).

Wat betreft de vermelding van Uria, wij vinden die behalve in onzen tekst ook bij C. 1049, 31) bij Adgar (K. t. a. p.) en in de 2e Eng. bewerking, en hier met ongeveer gelijke bewoordingen als bij ons, nl. "(he)made sle the knight Urri and to cheves (mnl. keefswijf) tok his levedi (d. i. lady, = 1192 vg., Bl. 1431 vg.) 32).

De merkwaardige omstandigheid, dat David op nieuw met de gave der prophetie begiftigd werd, 1177 (= Bl. 1437): Als hi gheweest hadde te voren, wordt ook vermeld Lat. A. 491 *b*: sed etiam denuo prophetiae donum accepit, en bij Adgar: "Mais puis de rechief le bel dun De la sainte profecie,.... reçeut après la folie, doch niet bij C. noch bij Marbodus. De uitweiding 1209—1227 (= Bl. 1486—1505) is uit de verte te vergelij-

28) Een gedeelte is geïnterpoleerd, nl. Bl. 1438—55.

29) Eva, die Kölb. 32 bij de voorbeelden van "genade door berouw" opnoemt, behoort er natuurlijk niet bij. Het gedeelte van den mnl. tekst waarin zij genoemd wordt, is bovendien geïnterpoleerd.

30) Kölbing 32.

31) Kölbing heeft bij de opsomming Coinsy over het hoofd gezien.

32) ald. 32.

ken met het Lat. 491 *b*: Unde et ego miser peccator enz.

Maria antwoordt Th. dat zij door zijne gebeden en tranen geroerd zijn voorspraak wil zijn, indien hij zijn geloof uitspreekt in de godheid van Christus, 1229—1242 (= Bl. 1506—1523); Lat. Cap. 11: Confitere, quia quem ego peperi est Christus filius Dei vivi enz.

Theoph. aarzelt dit te doen, omdat hij met dienzelfden mond, waarmede hij dit belijden zou, Christus heeft verloochend, 1243—54 (= Bl. 1524—35). Ook in 't Lat. Cap. 11: Et quomodo praesumam ego infelix, et sordidum et pollutum habens os, qui abnegavi filium tuum, enz. De bekentenis van het overhandigen der officieele acte wordt hier in 't Lat. er aan toegevoegd, doch bij C. en onzen dichter weggelaten, ook bij Marbodus (Cap. 11): per tua scripta negatus. Marbodus komt hier weer met onzen tekst overeen:

Qualiter audendo, Dominumque Deumque fatendo,
Os queo tam dire foedatum nunc aperire,
Quod male foedavi, cum te, Praesancta, negavi.

Doch het overige is weer geheel afwijkend. Bij C. zijn de beide "sermones" van Maria ineengesmolten (C. 1109—1139.).

Maria maant Th. aan, om vol vertrouwen zijn geloofsbelijdenis te openbaren, 1255—1268 (= Bl. 1536—1549). Ook Lat. A. en Marbodus hebben eene soortgelijke opwekkende toespraak van Maria, maar natuurlijk C. niet.

Th. uit zijne geloofsbelijdenis 1269—1314 (= Bl. 1550—1592, 1605 en 980) vg. Lat. A Cap. 12, Marbodus Cap. 12 en C. 1141—1212, waar evenwel Maria meer op den voorgrond treedt. Hetgeen er bij den mnl. dichter aan wordt toegevoegd om het door Th. gezegde in overeenstemming te brengen met de 12 artikelen des geloofs, als ook wat hij aangaande de drieëenheid verklaart, houd ik voor geïnterpoleerd. Zie beneden.

Thans belooft Maria hem onvoorwaardelijk hare bescherming en voorspraak, 1315—1334 (= Bl. 993—1012). Lat. A. Cap. 12:

Ego propter baptismum (vs. 1328) quod accepisti et propter nimiam compassionem, quam circa vos christianos habeo (vs. 1327)... accedo et rogo illum (Christum) pro te... quatenus te suscipiat. C. 1213—38 en Marbodus Cap. 13 wijken meer af.

Maria verdwijnt uit het gezicht en Th. blijft drie dagen en drie nachten weenende, biddende en vastende hare terugkomst verbeiden, 1335—1350 (= 1013—1028). Lat. Cap. 13: Cum dies factus esset.... abscessit ab eo immaculata Virgo. Et per triduum amplius.... in terram faciem percutiens in eodem venerabili templo sine cibo permanens, lacrymisque locum infundens, non recedebat. Hier wordt bij allen melding gemaakt van het Mariabeeld, ook Lat. A.: conspiciens ad clarum lumen et ineffabilem vultum gloriosae Dominae Nostrae.... Mariae.

Na drie dagen komt Maria terug met de blijde boodschap, dat Th.'s zonden zijn vergeven, indien hij niet weder tot de vroegere afdwalingen vervalt, 1351—60 (= Bl. 1029—33 en 1607—11). Ongeveer gelijk C. 1257—82. Meer overeenkomst heeft Lat. A. Cap. 13: Homo Dei, sufficiens est poenitentia, quam ostendisti Deo. Suscepit enim Dominus lacrymas tuas et petitionibus tuis annuit propter me; si quidem et tu haec observaveris in corde tuo.... usque ad diem obitus tui.

Th. wordt in zijne vreugdebetuigingen gestuit door de gedachte aan de acte, die hij den duivel heeft overhandigd. Hij vraagt de hulp van Maria om het stuk terug te erlangen, 1361—1394 (= Bl. 1612—1645). Lat. A. (Cap. 13) is hier zeer beknopt; C. 1283—1320 heeft meer overeenkomst, bv. 1374 vg. met C. 1293: Encor frémis touz de péur; 1383 vg. = C. 1294 vg.: Jamès nul jor n'iere asséur Devant que je r'oie l'escrit.

Maria verdwijnt weder uit het gezicht (hoewel het in 't mnl. niet uitdrukkelijk gezegd wordt) en Th. blijft weder drie dagen en nachten in gebeden hare terugkomst verbeiden, 1395—98 (Bl. 1646—49) = C. 1321—24. Lat. A. Cap. 14: Iterum ergo lugens valde.... Mariam deprecabatur. Post tres vero alteros dies enz.

Van vermoeienis en waken en ten gevolge zijner overstelpende aandoeningen in een diepen slaap gevallen, bemerkt hij de terugkomst van Maria niet, die hem gedurende zijn slaap het geschrift op de borst legt en zich verwijdert, 1399—1411 (= Bl. 1650—1664) Lat. A. Cap. 14 en Marbod 15 zijn weder zeer beknopt, terwijl C. 1321—1335 verscheidene trekken met onzen tekst gemeen heeft. Terwijl de Lat. teksten slechts spreken van een gewonen slaap (porrigit in somno testamentum Vicedomno, M.), heeft C. in overeenstemming met onzen tekst: La tierce nuit tant ot veillie, Tant jeusné et tant traveillie, Et tant ploré et tant gémi Que devant l'autel s'endormi." Ook vs. 1407 vg. komen merkwaardig overeen met C. 1334 vg.: Et si li a la charte mise Deseur le piz mult doucement (= gemackelike).

Zoodra hij ontwaakt is (tiersten = C. 1336 isnelement), vindt hij den brief, en nu eerst kon hij zich voor de lagen van Satan veilig achten, 1412—22 (= Bl. 1665—75). Het Lat. (Cap. 14) is hier ook zeer beknopt, maar drukt Th.'s vreugde sterker uit: ita ut etiam omnium membrorum ejus juncturae paene solverentur. Ook C. 1336—72 is veel sterker in zijn uitdrukkingen en legt Th. eene redevoering in den mond.

Den volgenden dag, een zondag, welke bijzonderheid in alle bewerkingen wordt gevonden, gaat Th. met den brief naar de kerk, vertelt den bisschop zijn geheele wedervaren, ten aanhooren en tot groote verbazing van al de aanwezigen en vertoont den brief, 1423—1454 (= Bl. 1676—1707). Het Lat. Cap. 15 is hier zeer beknopt, behalve dat het de geheele geschiedenis van Th. nog eens in eenige regels samenvat. C. 1401—1435 is uitvoeriger, maar vermeldt alleen, evenals onze tekst, dat de geschiedenis van Th. verhaald werd. Vs. 1462: "Als die ewangelie was ghelesen" vindt men woordelijk terug in 't Lat. "post lectionem Sancti Ewangelii," maar niet bij C. noch bij Marbodus. Vs. 1460 "Alle die liede waren ter kerken," vindt men niet terug in 't Lat., wel bij C. 1386 en in de Eng. bewerkingen (Kölb. 34).

De bisschop houdt naar aanleiding van het gehoorde een sermoen

tot de verzamelde geloovigen, 1455—1546 (= Bl. 1708—1806). Het Lat. en C. zijn in deze preek zeer afwijkende van onzen tekst. Terwijl in Lat. A. Cap. 16, Marbod Cap. 16 en C. 1438—1566 op de uiteenzetting van hetgeen met Th. is geschied en de lessen die daaruit te putten zijn (C. 1438—1502), eene verheerlijking volgt van Maria (1603—1668) en eene meer of minder uitvoerige aanhaling der gelijkenis van den verloren zoon (1583—1602), wijst onze tekst tot toepassing alleen op het nut van de boetedoening: hij staat dus hierin alleen. Slechts hier en daar vindt men een punt van overeenkomst, bv. 1481—86 met C. 1505 vgg.: Venez véoir sans delaiance Com grant chose est de pénitance Et come ele a grant efficace. Het eenige punt dat alle drie de teksten gemeen hebben, is het wijzen op den korten tijd van boete, waardoor Th. zijne ziel redde, nl. mnl. 1521: Hine dede maer viertich daghe Penitencie; Lat. A. Cap. 16: hic frater noster quadraginta diebus in venerabili templo... gratiam recepit, Marb. Cap. 16: Explevit numerum totidem (40) lacrymando dierum: C. 1547: Ci bons péchières qui ci gist... A jéuné quarante jors En granz soupirs et en granz plors. Doch ook dit punt wordt in onzen tekst anders behandeld; in alle andere teksten nl. wordt het vastgeknoopt aan de vergelijking met Mozes. — Het Lat. en C. hebben opmerkelijke punten van overeenkomst, bv. "Venite, conspicite quantum valet gemitus animae et cordis contritio" met C. 1535: Venez véoir... Comme est plesant au Sauvéor Et délitieuse afflictions, Repentence et contrictions.

De bisschop richt Th. op, verzoekt hem den brief in 't vuur te werpen, en dient hem het H. Avondmaal toe, waarbij het wonder plaats heeft, dat het gelaat van Th. plotseling wordt verlicht, 1547—1570 (= Bl. 1807—1830). Lat. A. Cap. 17, C. en onze tekst komen hier ook in de bijzonderheden overeen; mnl. 1550—52 = C. 1671: Teophilus sans demorée Qui la face ot mult esplorée A fet drecier et relever; mnl. 1559 vg. = Lat. annuens manu Episcopus ut tacerent, ait: Pax vobis; mnl. 1564—7 = Lat. Statim effulsit facies Vicedomini sicut sol, = C. 1689: Son

vis si grant clarté rendit Qu'ausi com souloil resplandit; mnl. 1568—70 = Lat.: Et videntes.... amplius glorificabant Deum, qui facit mirabilia magna solus, = C. 1693 Tout cil qui cest miracle virent Moult durement s'en esjoïrent... Dieu et sa mère en mercièrent.

Th. begeeft zich naar het beeld waar Maria hem verschenen is; hij blijft daar drie volle dagen onafgebroken in dezelfde houding staan; en na toen van de aanwezigen afscheid te hebben genomen, geeft hij den geest en wordt begraven op de plaats, waar hem het mirakel is geschied, 1571—86 (= Bl. 1831—46). Hier slechts weinig overeenstemming met Lat. en C. b.v. mnl. 1578—81 = Lat.: tanquam confixus in eo loco = C. 1736: Qu'en III jors ne plus que un grez Ne se croula ne ne se mut; mnl. 1581—83 = Lat.: post triduum osculans fratres, = C. 1741 Bessiez les (= ses compagnons) a com bien apris Et puis à tous a congié pris. Hij wordt op de plaats zelf begraven, mnl. 1585 vg. Lat.: in eo loco in quo et sepultus est; C. 1760 El lieu meisme où ce avint L'enterrèrent moult hautement. Overigens wordt van Th.'s vasten bij onzen dichter niet gesproken, terwijl Lat. A heeft modicum gustans en C. 1725 weder heeft: Theophillus, ce dist l'estoire, Ainz puis ne pot mangier ne boire, en 1732: III jors jéuna touz entiers En oroison devant s'ymage. (Van het beeld, dat ook in onzen tekst 1575 genoemd wordt, wordt Lat. niet gesproken). — In Lat. en C. wordt nog vermeld, dat Th. zijn goed aan de armen vermaakt (Omnia sua egenis distribuit et optime cuncta disponens = C. 1739: Sez compagnons a touz mandez), bij onzen dichter niet.

Met een kort slotwoord eindigen onze dichter en Lat. A., terwijl C. nog 300 verzen besteedt aan moralizeeren over roemzucht en hoogmoed, om ten slotte tot nederigheid aan te sporen. Slechts moet nog worden opgemerkt, dat mnl. 1588 vg. eenigszins worden teruggevonden in C. 1765: "Car il vint moult à bone fin.

Wat is nu de uitkomst van ons onderzoek? Wij hebben gezien, dat onze tekst bij veel dat hem uitsluitend eigen is en dat

van eene zelfstandige, al is het dan ook niet altijd voortreffelijke, opvatting van zijn onderwerp getuigt, toch groote punten van overeenkomst vertoont nu eens met Lat. A, dan eens met Marbodus, dan weder met Coinsy, elders weer met de tweede Eng. bewerking, op andere plaatsen met het fr. van Adgar, en hier en daar ook met de noorsche bewerkingen. Mogen wij daaruit afleiden, dat onze dichter al die teksten gekend heeft? Dat zal niemand beweren. Maar toch geloof ik het er voor te mogen houden, dat de mnl. dichter de Acta Sanctorum bij zijn arbeid onder het oog, en de bewerking van Marbodus en het Fransch van Coinsy zoo al niet onder het oog, dan althans voor oogen gehad heeft. De dichter moet dan een belezen man, een man van smaak geweest zijn. En dit is, dunkt mij, geen gewaagde onderstelling. Het is niet onmogelijk, dat wij van den dichter, zonder het te weten, ook andere werken hebben in onze mnl. letterkunde, of dat hij meer geschreven heeft, dat is verloren gegaan. De dichter moet iemand geweest zijn met een bekenden naam en iemand van wien men eene bewerking der Theophilus-legende niet zou verwacht hebben, zoo althans moet m. i. opgevat worden de uiting in de inleiding, vs. 17 vgg:

Oft noch worde openbare
Ende iement wiste wie ic ware,
Hine sal mi dit niet lachteren
Noch minen name daerbi niet achteren.

Welke reden kon er voor den dichter bestaan, om zijn naam geheim te houden of te wenschen, dat hij onbekend zou blijven? Die kan, bij zulk een onderwerp als de Theophilus, waar de stof zelf onmogelijk aanstoot geven kan, bestaan voor iemand, die vreest een gevestigden naam te zullen verliezen door de behandeling van het onderwerp. Dat hij vertaalt, en niet eigen werk levert (vs. 13) kan geen reden tot *lachteren* zijn, want hoe weinig mnl. dichters waren tot oorspronkelijk werk in staat! Hoe het zij, ik voor mij houd het er voor, dat onze

dichter zich zelfstandig geplaatst heeft tegenover zijn onderwerp, dat hij de drie bovengenoemde bewerkingen der legende gekend en daaruit naar welgevallen geput heeft, doch dat hij ook, waar hij meende dit te moeten doen, geheel zijn eigen weg is gevolgd. Hij heeft althans één bewijs van zelfstandigheid, oordeel en goeden smaak gegeven bij de keuze der voorbeelden van hen, die door boete hunne zonden hebben verzoend. 33) Hij noemt niet Rachab, slechts met het epitheton "de hoer" bekend; niet Cyprianus, "qui fist à mainte enceinte fame Traire et sachier l'enfant du cors," niet een losbol uit Corinthe, maar David, Petrus, Paulus en Maria Magdalena, personen, wier ondeugden en afdwalingen in geen geval zoo stuitend zijn als die van Cyprianus en die meer dan de anderen bekend zijn en dus voor het aanhalen als voorbeeld veel meer gepast.

Ik moet ten slotte nog het resultaat bespreken, dat door Kölbing uit zijn onderzoek getrokken wordt.

Kölbing beweert (bl. 37), dat de mnl., de tweede engelsche en de beide noorsche bewerkingen eene engere groep vormen, wat tekstredactie betreft. Zooals men uit mijne ontleding van den tekst heeft kunnen zien, is er voor deze bewering geen genoegzame grond. Een paar malen is er tusschen een paar van die teksten overeenkomst van gedachtengang en woordenkeus waar te nemen, maar die is even vaak, zoo niet vaker op te maken tusschen sommige dier teksten met de andere bewerkingen. Het mnl. komt bv. vrij wat vaker overeen met het Fr. van Coinsy, of het Lat. der Acta Sanctorum, dan met een der Engelsche of Noorsche teksten. Ook heeft Kölbing zijn onderzoek niet tot het einde toe voortgezet; bij het sluiten van het contract tusschen den duivel en Theophilus staakt hij het reeds en wij hebben gezien, dat eene vergelijking van het latere gedeelte der teksten evenveel uitkomsten had kunnen geven als het behandelde deel. Kölbing had m. i. zijne taak wat dieper moeten opvatten en meer au fond behan-

---

33) Inl. bl. 13.

delen: in geen geval kan er na een halverwegen gestaakt onderzoek een beslissend oordeel worden uitgesproken.

Op dit onvolledig en onjuist resultaat redeneert Kölbing verder voort: wij behoeven hem op dien weg niet te volgen, want de dus verkregen uitkomsten kunnen ons toch niet bevredigen. Ook bespreekt hij met een enkel woord het oordeel van Sommer, die (bl. 43) als zijne meening te kennen geeft, dat de gemeenschappelijke bron van al de latere bewerkingen het Lat. der Acta SS. zou zijn, en dat de verdere onderling verschillende détails afkomstig zouden wezen van één dichter, waarvan de andere bewerkingen ze zouden ontleend hebben 34).

Hoewel ik het met die meening niet geheel eens ben, zoo kan ik mij toch beter hiermede vereenigen, dan met het vermoeden van Kölbing (bl. 39), dat "de gemeenschappelijke latijnsche bron van alle latere bewerkingen een verloren Lat. tekst zoude zijn." Immers hoe zijn dan de vele punten van verschil te verklaren, die wij in de bijzonderheden van al de bewerkingen hebben opgemerkt? Die zouden eerst dan voldoende verklaard worden, als men aanneemt dat die verloren tekst eene geheele groep onderling verschillende redacties heeft geleverd, waarvan de talrijke latere bewerkingen ieder een ander exemplaar hebben voor zich gehad. Is dit reeds op zich zelf onwaarschijnlijk, nog onwaarschijnlijker wordt dit als men bedenkt, dat dan die geheele groep van teksten, welke blijkbaar in verschillende landen verspreid heeft moeten zijn, spoorloos verdwenen is. Zouden nu al de andere bewerkingen dezer in de middeleeuwen algemeen bekende legende voor ons bewaard zijn, terwijl juist van die eene groep der tekstredacties tot heden geen spoor is te vinden? Dit komt mij in zoo hooge mate onwaarschijnlijk voor, dat ik voor

34) De bewering van Sommer, dat onze mnl. tekst voornamelijk naar Marbodus bewerkt is, is onjuist, zooals ook Kölbing bij verschillende gelegenheden doet opmerken. Men vergelijke ten overvloede mijne ontleding van den tekst.

mij van een nieuwen Latijnschen tekst geen heil hoegenaamd verwacht. Liever sluit ik mij althans gedeeltelijk aan bij Sommer, die het Latijn der Acta SS. voor de gemeenschappelijke bron der nieuwere bewerkingen houdt. Zoo is ook de uitspraak van onzen dichter gerechtvaardigd, die verklaart uit het Latijn te vertalen. Wat nu de verschilpunten betreft, doe ik opmerken, vooreerst, welk een onderscheid er noodwendig moet bestaan tusschen eene prozaïsche en eene poëtische bewerking. Men vergelijke slechts met dat doel het Lat. van Paulus Diaconus en dat van Marbodus, die, blijkens de indeeling van zijn dichtstuk en ook op vele plaatsen blijkens de woorden, uit Paulus Diaconus heeft geput 35). Men bemerkt hier reeds zooveel verschil, dat men somtijds meent met eene geheel zelfstandige bewerking te doen te hebben. En hoeveel grooter moest dan nog later het verschil worden, wanneer de volgende bewerkers zich behalve hun Lat. origineel ook de mondelinge overleveringen ten nutte maken, die van een zoo algemeen bekend persoon als Theophilus noodwendig in omloop moesten zijn!

Eindelijk kunnen sommige van de latere bewerkers der legende, en ik heb hier bepaaldelijk het oog op onzen mnl. tekst, twee of meer der bestaande bewerkingen gekend en daarnaar eene nieuwe

---

35) Vgl. bv. C. I. sufficere sibi esse Vicedominus = sibi sufficere bene credita jura tenere; C. 4: nec signum crucis tibi facias = tibi nec signum crucis edas; 5: ita ut peccasse se clamaret Episcopus = populus cunctus se peccasse sonat; omnibus cum metu et tremore obedientibus = ipsi parebant, ipsum cuncti metuebant; 6: qui mortem non vult peccatorum = non peccatoris vult mortem; ego proditor salutis meae = ergo mei sum proditor; qualibus labiis deprecari praesumam benignitatem ejus, aut quale exordium confessionis meae faciam = Et si praesumam, primordia qualia sumam; 9: nimis justus et pius exstitit judex = Est judex equidem ac justissimus idem; 13: lacrymis locum infundens = fletibus infundens faciem. Zoo noemen beiden Zachaeus en den Corinthischen losbol onder de voorbeelden van zondenvergeving door boete en schrijven zij beiden de genade Gods ten opzichte van Th. niet toe aan den invloed van Maria, maar aan zijn vroegere goede werken.

zelfstandig ontworpen bewerking gedicht hebben. Ook Maerlant stelde verscheidene zijner werken op met gebruikmaking van verschillende bronnen. Men denke aan zijn *Troyen*, waarbij hij Statius, Ovidius, Virgilius, Benoît de Sainte More en Segher Dieregotgaf gebruikte, aan zijn *Sp. Hist.* en de daarvoor gebruikte bronnen enz. 36) Indien al onze mnl. schrijvers in dezelfde mate als Maerlant kwistig waren met het opgeven hunner bronnen, wij zouden meer weten van hunne wijze van werken 37) en dus ook van de wijze, waarop onze *Theophilus* is ontstaan. Thans moeten wij ons vaak, en ook hier, tot het maken van gissingen bepalen, en ik geloof niet, dat die gissingen ten opzichte van den *Theophilus* ooit zekerheid zullen worden.

II. De middelnederlandsche tekst.

Zooals boven reeds met een enkel woord is gezegd, is de *Theophilus* ons slechts bewaard in één Hs. (het beroemde Hulthemsche nl. waarin zulk een schat van gedenkstukken onzer mnl. letterkunde zijn bijeengebracht) 1), dat in zeer ontredderden staat tot ons is gekomen. Zij die met onze mnl. letterkunde en hare voortbrengselen meer van nabij bekend zijn, weten welk eene schoone ontdekking voor eenige jaren gedaan is door Dr. De Vries met betrekking tot onzen tekst. In een uitvoerig betoog, dat niet zoo algemeen bekend is geworden als het verdiende, daar het begraven ligt in de Versl. en Meded. der Kon. Acad. van Wetenschappen 2), heeft hij bewezen, dat waarschijnlijk in het Hs., waarnaar het afschrift, dat wij bezitten, genomen is, een geheel blad verkeerd is ingevoegd geweest, zoodat de verzen 1315—1355 van

36) Zie Inl. *Sp. Hist.* XXXII.

37) Vgl. hetgeen Kölb. t. a. p. zegt over Hermann von Fritzlar.

1) Zie de beschrijving en den inhoud van dit Hs. bij Serrure, *Vad. Mus.* 3, bl. 139—164.

2) Afd. Lett. VI (1862) bl. 80—100: Bijdrage tot de kritiek van het Middelnederl. gedicht Theophilus. Rapport hierover van Jonckbloet, bl. 101 vgg.

onzen tekst, en de 12 als geïnterpoleerd beschouwde verzen in de noot aldaar, in de uitg. van Blommaert gelezen worden na vs. 887. Ook in andere teksten zijn wel eens dergelijke vergissingen ontdekt en aan het licht gebracht 3), en "voor een uitgever. die het aldus mishandelde handschrift voor zich heeft, is dat ook niet zoo moeielijk te ontdekken. Maar 't is wat anders, en er behoort veel scherpzinnigheid toe om achter de waarheid te komen, als een afschrijver of uitgever de fout niet heeft ontdekt, en deze dus in een jonger handschrift of in een gedrukten tekst is binnengeslopen" 4), zooals hier het geval was. Is dus de eer voor den ontdekker *in casu* zooveel te grooter, des te meer moet men zich verwonderen over hetgeen Kölbing, terwijl de ontdekking van De Vries reeds in 1862 was bekend gemaakt, nog in 1876 in zijn meermalen aangehaald artikel zegt: "Dennoch scheint noch niemand diesem (mnl.) gedichte grössere aufmerksamkeit zugewendet zu haben, denn sonst hätte er finden müssen, dass der schreiber der Hs., welche Blommaert sehr sorg-und gedankenlos edirt hat, eine ganze anzahl verse an falsche stelle gesetzt hat. Die sache ist so in die augen springend, dass ich fast fürchten muss, eine von anderer hand irgendwo gegebene herstellung übersehen zu haben." 5)

Indien Kölbing het vermoeden had, overbodig werk te doen, waarom heeft hij dan niet eens bij een der nederlandsche taalkenners inlichtingen ingewonnen omtrent dit punt? Hij had zich dan de moeite kunnen besparen, de door De Vries gedane ontdekking nogmaals in bijzonderheden mede te deelen, en tevens zou hij dan van de meening teruggekomen zijn, dat nog "niemand diesem gedichte grössere aufmerksamkeit zugewendet zu haben scheint."

Ik zou van deze tekstverbetering geen melding meer behoeven te maken, ware het niet, dat men met den scherpzinnigen ont-

---

3) Vgl. Jonckbloet, Inl. *Lancelot*, Dl. I, bl. LXVII.

4) Jonckbloet in zijn rapport over bovengenoemde bijdrage, *Versl. en meded. Kon. Acad.* t. a. p. bl. 107. Onlangs is door Dr. J. van Leeuwen eene soortgelijke ontdekking gedaan in den *Ajax* van Sophocles.

5) Kölbing, Beiträge enz. bl. 5.

dekker verschillen kan van meening aangaande de wijze, waarop hier en daar de aansluiting, welke door de verplaatsing dier 54 regels is verbroken, in den tekst moet worden hersteld. Reeds Jonckbloet droeg in zijn bovengemeld rapport op sommige punten eene afwijkende meening voor, en het zal hier de geschiktste plaats zijn, om die bijzonderheden te bespreken. Ik zal voor de duidelijkheid hier den tekst van Blommaert aanhalen; in mijn tekst kan ik dan volstaan met hierheen te verwijzen.

Volgens De Vries t. a. p. 94 behoorde vs. 1314 (= Bl. 980)

Ende loen ontfaen na ons bediet

nog tot het vorige blad, en begon het verkeerd ingevoegde blad met Bl. 981:

Hier boven ghelovic meest, enz.

Om den samenhang te herstellen, stelde hij voor te lezen:

Hets onrecht, en *wreke* sise niet (887 = Bl. 979).
Ende loen *ne* ontfaen na *Gods* bediet (1314 = Bl. 980).
Die sonden die mi sijn ghesciet (888 of 893 = Bl. 1035).

"Onrecht is het, indien zij ze niet wreekt, en indien zij niet naar de uitspraak Gods, haar loon ontvangen, de zonden die ik gepleegd heb." Jonckbloet heeft t. a. p. bl. 105 dit gevoelen en die herstellingswijze wederlegd, en met zijn bewijsgronden zal De Vries zich zonder twijfel kunnen vereenigen. Het verkeerd ingevoegde blad begon met 1314 (= Bl. 980.):

Ende loen ontfaen na ons bediet,

door den afschrijver veranderd om het rijm te herstellen, en eindigde met 1355 (= Bl. 1033):

Wel volcomen ende so goet.

Wij krijgen dan voor de beide kolommen een getal van 54 verzen, d. i. 27 per kolom. Laten wij nu zien, op welke wijze wij de verbroken aaneensluiting kunnen herstellen. De laatste regel van het blad, dat aan het verkeerd ingevoegde voorafging luidde (887 = Bl. 979.):

Hets (l. Het ware) onrecht en wrakesise niet.

Daarop kan moeilijk iets anders volgen dan ongeveer dit:

Die sonden, die mi sijn gheschiet.

Nu komt deze regel ook wel iets later voor (893 = Bl. 1035), maar niets belet ons aan te nemen, dat deze regel tweemalen kort na elkaar kon voorkomen, vooral bij de bekende gewoonte van den dichter, om zichzelven te herhalen. Nu geloof ik verder in tegenstelling met De Vries, die dezen regel voor ingevoegd houdt, dat ook vs. 1034

Dat icse moet bringhen voert

bij deze passage heeft behoord, en niet door den afschrijver gewijzigd is. Immers welk eene geringe moeite ware het voor hem geweest, den regel om te zetten in:

Dat icse voertbringhen moet.

waardoor het rijm met den vorigen regel volkomen hersteld zou zijn. Wanneer wij verder letten op het feit, dat op drie voorafgaande plaatsen corrupties zijn, telkens ongeveer 25 regels na elkander (zie de noot op vs. 864 van den tekst) en op de waarschijnlijke oorzaak daarvan, nl. het ontbreken of min of meer onleesbaar zijn van een paar regels onder aan het blad, welke door den afschrijver zoo goed mogelijk zijn aangevuld, dan moet dit ook op de vierde plaats zoo geweest zijn, d. i. op de keerzijde van het blad dat aan het verkeerd ingevoegde voorafgaat. Doch hier is dan de lacune niet door den afschrijver aangevuld omdat hij daartoe ten gevolge van de verwarring in den tekst geen kans zag. In afwijking van de meeningen van De Vries en Jonckbloet meen ik dat de tekst aldus behoort te worden hersteld:

Het ware onrecht, en wrake sise niet (887 = Bl. 979).
Die sonden die mi sijn gesciet, (888 ex conjecturà).
.... } 889—891.
.... } uitgevallen.
....

Dat icse moet bringhen voert (892 vgg. = Bl. 1034 vgg.)
Die sonden, die mi sijn ghesciet,
Daerom en sal ic laten niet,
Aen hare *en* sal ic ghenade soeken.

De drie regels moeten dan bevat hebben de gedachte, dat Theophilus in weerwil van de goedertierenheid der moedermaagd huivert zijne zonden te openbaren (*voertbringhen*); maar het volgende oogenblik (894 = Bl. 1036) zich zelven in de rede valt, en bedenkt, dat dit geen reden behoeft te zijn om zich niet tot haar te wenden, omdat hij weet, hoe genade bij God boven strikt recht gaat. Dit is een gezonde gedachtengang, en op deze wijze vermijden wij tevens de opeenvolging van drie of vier gelijke rijmklanken op *iet*.

Wij gaan nu over tot dat gedeelte, waar het verkeerd ingelaschte blad werkelijk thuis behoort, nl. vs. 1356 (= Bl. 1605), zooals o. a. overtuigend blijkt uit de volgorde van het Lat. Cap. 13: "Homo Dei, sufficiens est poenitentia tua, quam ostendisti salvatori omnium et creatori Deo (= Bl. 1031—33). Suscepit enim Deus lacrymas tuas et petionibus annuit propter me, si quidem et tu haec observaveris in corde tuo... usque ad diem obitus tui" (= Bl. 1607—1611). 6)

Met De Vries ben ik het geheel eens, dat Bl. vs. 1606

Theophilus hebt bliden moet

moet vervallen, als eene mislukte poging van den afschrijver, om samenhang en rijm te herstellen. Doch ten opzichte van hetgeen onmiddellijk voorafgaat, moeten wij de opmerkingen van Jonckbloet aan een nader onderzoek onderwerpen. Met hem geloof ik, dat het slot der door Theophilus uitgesproken geloofsbelijdenis veel te wenschen overlaat, wat de taal betreft, doch ik ga verder dan hij en geloof dat Bl. vs. 1593—1604 geïnterpoleerd zijn. Maar dat doet voorloopig niet af tot de aansluiting

---

6) Zie De Vries t. a. p. bl. 97.

Reinaert van zulke rijmen te zuiveren; slechts zeer enkele assosonancen zijn daarin na mijne kritiek overgebleven 9). Ik zal hier het bewijs leveren, dat men met den Theophilus evenzoo kan te werk gaan en dat er van de 40 onzuivere rijmen misschien een of twee zullen overblijven, behalve de *o*: *oe* rijmen, die ieder mnl. dichter zich veroorloofde te gebruiken.

Vs. 1 vg. *sende*: *inde*, men leze: *sende*: *ende*.

Vs. 189 vg. (Bl. 190) *gheerde*: *erde*, men leze: *gherde*: *erde* (of 819 *begherde*: *onwerde*) Daarmede overeenkomstig leze men 227 vg. *erde*: *onwerde*.

Vs. 271 vg. (Bl. 277) *vroede*: *met Gode;* men leze: *vroede*: *met goede*, d. i. *met gemake*. Zie *Tijdschr. v. Ned. Taal en Lett.* I, 138—140.

Vs. 279 vg. (Bl. 285).

Doer dat die bisscop wilde,
Maar hi peinsde selve stille.

lees: Doer dat *was des* bisscops *wille*.

Vs. 351 vg. (Bl. 357): *eerden*: *toter erden*, men leze *eerden*: *toter eerden*.

Vs. 379 vg. (Bl. 385): *eyghijn*: *in*, men leze *eyghin*: *in*. De vorm *eyghin* komt ook voor *Denkm.* III, 70, 1529; *Ovl. Lied. e. Ged.* 248, vs. 461; 310, vs. 2266 (op de beide laatste plaatsen niet in het rijm).

Vs. 415 vg. (Bl. 421): *dore*, *avonture:* lees *dure*: *avonture*.

Vs. 439 vg. (Bl. 445): *raste*: *berste*. Men leze *erste*: *berste*. Den vorm *erste*, voor *reste* d. i. *rust* (vgl. hd. *rast*, eng. *rest*) vindt men meer in 't mnl., b. v. *Franc.* 10158 (Doe) Vel soe zaen in ene *erste*. *Wal.* 10286 Daer na ghingen si ter (*h*)*erste*, Slapen alle groot ende clene. *St. Am.* II, 4930: Amand, die mi *arste* (*l. erste*: *Kerste*) Heeft bejaegd met siere bede. *Nat. Bl.* II, 554: Die kemelen hebben bulen twee Op den rig en noch een

---

9) *Tijdschrift voor Ned. Taal en Lett* I, 5 vgg.

mee Neffens den rigge in hare berste (= *borst*) Daer si op nemen hare *erste* (*cui incumbunt*). Deze laatste plaats is zeer belangrijk voor onzen tekst, omdat wij daar dezelfde rijmwoorden vinden, als vs. 1661 vgg.: Si liet Den brief vallen tusschen sine *borste* Ende si lietene ligghen in *rasten*. Men leze: "op sine *berste*: *in erste*. Het ww. *ersten* (= *rusten*) vindt men *D. Lucid.* 2953: Dat Jan Baptiste kende Kerste In sine moeder, daer hi in *erste*. 5527: Op die lucht sal hi willen *rusten* (*l. ersten*). Dan sal hi nedervallen ende bersten.

Vs. 469 vg. (477 Bl.) Nu sijt ghesont ende gaet.
Doen ginc hi metter vaert.

Ik verwerp vs. 478 (Bl.) en lees (466 = Bl. 474) vgg.:

Dat ghi dies en *latet* niet,
Ghine comt *morghen teser* tijt,
Indien dat ghi beraden sijt,
So sal uus wel werden raet;
Nu *blijft* ghesont ende gaet.

Door den ingevoegden regel wordt vooreerst het Lat. "subveniet tibi in quo volueris" vrij goed weergegeven, en is ook het volgende *ghetroest* (Bl. 480) beter gemotiveerd.

Vs. 505 vg. (Bl. 565) Als si dus te samen sitten
Toghde hem die Jode swerte
Herde vele ghecleedt waren.

Deze regels zijn deerlijk in de war. 1° blijkens het gemis aan rijm. 2° blijkens *als* met een praesens, terwijl in den volgenden regel een impf. staat. 3° is het verband tusschen den 2den en 3den regel niet aanwezig. 4° verwacht men iets, dat in overeenstemming is met Lat. *albi chlamydati* en met Coinsy 333 V. "Et *blans* mantiaus ont affublés." De Vries heeft *T en Lettb.* IV 63—65 deze plaats behandeld en voorgesteld aldus te lezen:

Als si dus te samen sitten
Toghde hem die Jode witten
Herde vele ghecleedt twaren.

Tegen deze verbetering heb ik bezwaar en wel omdat *witten* voor *in het wit gekleede personen*, zooals De Vries zelf moet bekennen, nergens voorkomt. Wel vindt men meermalen de uitdr. *met witten* (*gecleet*), maar men zeide niet *een witte* voor Lat. *albus*. Men kan dit o. a. zien uit een van de plaatsen, die De Vries aanhaalt, nl. *Sp.* III[a], 41, 23, waar het Lat. "agmina *albatorum* plurima" wordt weergegeven door "zielen met *witten* gecleet"; ook daar, waar het evenzeer voor de hand had gelegen, wordt geen subst. *witte* = *albus*, *albatus* gebruikt. Ook wordt door deze emendatie de derde regel ontsierd door het nietsbeduidende *twaren*. De dichter herhaalt wel, maar hij gebruikt geen stoplappen, en in geen geval mogen wij die in den tekst brengen. Bovendien is *herde vele....* hier zoo gepast, dat ik geloof, dat wij het recht niet hebben dat te veranderen in *herde wele*, welk laatste woord ook in dezen vorm in den Theoph. niet voorkomt. Ook is de uitdr. *die Jode swerte* zoo uitstekend geschikt om het lat. *nefandus Hebraeus* weer te geven, (vgl. over den afkeer van zwart haar, *Segh.* bl. 179 vg.), dat ook die niet dan in den uitersten nood moet worden veranderd. Er is dus eene andere wijze noodig om den tekst te herstellen, doch die is niet met voldoende zekerheid aan te wijzen, aangezien het niet gemakkelijk is te zeggen, welk het rijmwoord van *swerte* geweest is. In elk geval is de lezing bedorven, en moet het onzuivere rijm niet op rekening van den dichter gesteld worden.

Vs. 1325 vg. (= Bl. 1003) *Wort*: *voert;* men leze *woert*: *voert*.

Vs. 1331 vg. (Bl. 1009): *bekerene*: *gherne;* „ „ *bekerne*: *gherne*.

Vs. 1101 vg. (Bl. 1357): *ghenade*: *wederstane*. De regels zijn niet in orde. Men leze met De Vries:

Ende alstu moede best van dien,
Ende du beghins di te besien,
Waenstu dan vinden ghenade
Ende *begheres* dan weder *stade*
Met dinen biddene, enz.

Vs. 1133 vg. (Bl. 1389) *ghesneven: wesen.* Op deze verzen is mij door De Vries eene uitstekende verbetering aan de hand gedaan. Men leze met hem:

Dies willic gherne bate ontfaen
D*iestu* jeghen mi heves ghesneven,
Wiltu mi *voerwaerde* geven
Ende wachten di van desen.

Voerwaerde bet mnl. niet alleen *conditio*, maar ook *eene plechtige verklaring*, *overeenkomst*, *contract*, = *convent*, waarmede het meermalen verbonden voorkomt. *Rein.* I 2533: So willic Dese *vorwoorde* ende dit covent Up Reinaerts trouwe (laten) staen. Stoke IV, 780: Hi hadde ghemaect Een covent ende *vorwaerde* Metten coninc Edewaerde; 789 Dat si *vorwaerde* makeden sint, Dat Jan van Hollant, sgraven kint, Trouwede sconinx joncste dochter. Ruusbr. V 101: Also men scrivet in sarteren, in brieven ende in allen *vorwaerden* (in litteris, annalibus et *contractibus*). Zie verder Hild. Gloss. en vgl. het ww. *vorwaerden* d. i. *bij een verdrag*, *overeenkomst bepalen*, *overeenkomen* (*Oorkb.* II, 263 *a* en *b*.)

Vs. 1199 vg. (Bl. 1476): *verteldc*: *helle*, lees *vertelle*: *helle.*

Vs. 1251 vg. (Bl. 1533): *spreken*: *dorperliken*, lees *spreken*: *dorperleke.* Dergelijke adv. op *leke* en adj. op *lec* komen mnl. zeer vaak voor, zoo b.v. *Rijmb.* 5223, 7335, 7345, 12466. *Troyen* 884, 10499. *Franc.* 2019. *Parth.* 6510. *St. Am.* I, 4712, II, 5179, doch meest in het rijm. Vooral in *Christina de Wonderbare* zijn zij talrijk, b.v. 1 *euwelee*, 12 *werdelec*, 32 *ernsteleke* (adv.), 34 *geesteleke* (adj.), 44 *sekerleke* (adv.), 61 *troestelec*, 155 *maeghdelec*, 190 *scamelec*, 217 *minschleken*, 227 *haesteleke* (adv.: *vreseleke*) enz.

Vs. 1289 vg. (Bl. 1570): *weerf*: *starf.* Men leze *warf*: *starf.*

Vs. 1409 vg. (Bl. 1661): *borste*: *rasten.* Men leze *berste*: *erste.* Zie boven op vs. 445.

Vs. 1439 vg. (Bl. 1692): *hoerde*: *worde.* Men leze *horde*: *worde.*

Vs. 1483 vg. (Bl. 1736): *becomt*: *vroemt.* Men leze *becoemt*: *vroemt.*

Vs. 1523 vg. (Bl. 1783): *wort*: *gehoert*. Men leze *woert*: *gehoert*. Bovendien vervallen er 7 andere onzuivere rijmen, die zich bevinden in geinterpoleerde gedeelten en dus niet op rekening van den dichter mogen gesteld worden. Zij zijn: Bl. vs. 481 vg. *thuus*: *aldus*; 1033 *goet*: *voert*; 1197 *Gods*: *altoes*; 1205 *soeken*: *moeten*; 1251 *ombeiden*: *ghescieden*; 1452 *dien*: *mie* en 1602 *verrisen*: *live*.

Ook van de *o*: *oe* rijmen vallen er sommige weg, vooreerst: Bl. 1592: *comen*: *doemen* (zie boven bl. 29), vervolgens 831 vg. (Bl. 919) *doemen*: *comen*; men leze *domen*: *comen*; en eindelijk 1533 vg. (Bl. 1793):

> Hi es gheonneert die se *wert moede*,
> Daer si dus goet es voer *Gode*.

Men leze: die se *doet node* (: *Gode*), welke woorden hier bij de quaestie van het al of niet doen van penitentie veel beter te pas komen.

Van de *o*: *oe*-rijmen blijven er nu slechts over: 509 vg. (Bl. 569) *vroe* (= vro): *hoe*; 517 (Bl. 577) *overmoede*: *Gode*; 587 (Bl. 647) *gewone*: *doene*; 649 (Bl. 729) *doene*: *gewone* en 673 vg. (Bl. 753) *ghedoelt*: *ghevoelt*. Dat men die rijmen ook elders aantreft, is bekend. Men zie b.v. *Limb*. I, 569, 629, 1947, 1983, 2583 en *Tijdschr. v. Ned. T. en Lett*. I, 9. Behalve deze algemeen voorkomende, blijven van al de andere onzuivere rijmen er maar drie over, nl. 349 (Bl. 355) vg. *menichsins*: *sijns* 10); 386 (Bl. 391) vg. *ondervonden* : *bedwonghen*, uit welk rijm wij leeren kunnen, dat de in de 17e eeuw zoo gewone uitspraak van *nd* als *ngd* 11) reeds in de middeleeuwen werd aangetroffen, en eindelijk 1303 vg. (Bl. 1584) *vertoghede*: *gheloevede*, hetwelk een zeer weinig stuitende assonance is.

---

10) Indien ook niet deze beide regels geïnterpoleerd zijn: de eerste regel is althans vrij slecht.

11) Algemeen bekend uit de blijspelen en kluchten, zoo b. v.: *ongder*, *wongder*, *woengsdag*, *dingsdag*, *alevongen* = algevonden, enz.

Van de 42 onzuivere rijmen uit den *Theophilus* blijven er dus, als men de 5 *o : oe*-rijmen uitzondert, slechts drie over, en daaronder is er nog één misschien op rekening van den afschrijver te stellen.

Nog eene enkele opmerking knoop ik aan het gezegde vast ten opzichte van de plaatsen, waar vier en drie gelijke rijmklanken worden aangetroffen. Vier gelijke rijmklanken zijn in het mnl. betrekkelijk zeldzaam. Doch in sommige werken, b.v. in den *Reinaert* en in *Nat. Bl.* komen zij tamelijk veelvuldig voor. Ook in den Theophilus vinden wij er verscheidene, nl. 861 (Bl. 951) *overdaden*, *paden*, *ghenaden*, *beraden*; 1502 *allene*, *ghemene*, *clene*, *Nazarene;* 1755 *bloet*, *doot*, *groet*, *noot;* 1799 *niet*, *ghesciet*, *siet*, *vliet;* 1803 *mesdaen*, *verslaen*, *staen*, *gaen*. Nog tweemaal komen 4 gelijke rijmklanken voor, nl. 919 *doemen*, *comen*, *ghenomen*, *vromen* en 1508 *gheghеven*, *verdreven*, *gheven*, *ghesneven;* doch op de eerste plaats moeten de beide eerste; op de tweede, de eerste en laatste regel vervallen, als van een interpolator afkomstig. 12)

Op twee plaatsen vinden wij 3 gelijke rijmklanken, doch evenmin als Jonckbloet *Rein.* Inl. XXV geloof ik daaraan. Op deze beide plaatsen moeten zij althans worden gewijzigd. De eerste is vs. 1178 (Bl. 1437—39). Doch daar behooren de beide laatste verzen tot een geinterpoleerd gedeelte. Er blijft dus daar maar een van de drie over, wiens rijmregel verloren schijnt. De andere is vs. 1497 (Bl. 1752—54), doch daar is de derde regel van een interpolator afkomstig. Zie verder den tekst.

Wij komen thans tot het gewichtigste gedeelte der kritiek van den tekst, nl. tot de behandeling der talrijke interpolaties. Terloops is daarvan boven reeds melding gemaakt bij het behan-

---

12) Zie beneden Inleiding.

delen der onzuivere rijmen; thans zal nader blijken dat de afschrijver zich niet bepaald heeft tot het veranderen der rijmen of tot het invoegen van een paar regels, maar dat hij geheele passages heeft ingelascht of bijgedicht, om zijn lust tot moraliseeren bot te vieren. Reeds vroeger hebben Jonckbloet en De Vries het vermoeden uitgesproken, dat een afschrijver hier en daar het een en ander zou hebben toegevoegd of gewijzigd. Jonckbloet nl. in zijn meergemeld rapport zegt bl. 114, van vs. 991 vg. (ed. Blomm.): "Dit alles samengenomen, doet ons ook die twee verzen als een toevoegsel van den onnadenkenden, beuzelenden afschrijver uitwerpen." En De Vries, *T. en Lettb.* IV, 66 uit zich op de volgende wijze: "De dichter — of misschien een latere moraliseerende afschrijver — weidt uit over het thema: Die staat, zie toe dat hij niet valle." Ik geloof dat beiden goed gezien hebben, en dat de hand van den afschrijver hier en daar duidelijk te herkennen is. Het zal bij dezen tekst, waarvan maar één handschrift bewaard is, niet mogelijk zijn, het mathematische bewijs te leveren, dat wij hier en daar en elders eene interpolatie voor ons hebben, maar dat is ook niet de eenige wijze, waarop het bestaan van eene interpolatie kan worden bewezen. Er zijn ook innerlijke bewijzen, die zoo al geen zekerheid, dan toch een hoogen graad van waarschijnlijkheid bezitten. Die innerlijke bewijzen zijn te putten 1°. uit het onderling verschil in de wijze van uitdrukking tusschen de eene passage en de andere; 2°. uit de omstandigheid, dat door de invoeging de samenhang wordt verstoord tusschen twee gedeelten; 3°. uit het ontbreken van een goeden zin; 4°. uit het ontbreken van rijm; 5°. uit de vergelijking van de door den dichter gebruikte bronnen. Dit laatste moet in de laatste plaats worden genoemd, als de dichter de bronnen niet op den voet, maar op een afstand volgt, doch het niet voorkomen eener passage in des dichters bron kan als verzwarende omstandigheid gelden, indien ook andere verschijnselen het vermoeden van eene interpolatie wekken.

Het spreekt van zelf, dat deze soort van critiek nooit hooger

mag geschat worden dan als conjecturale critiek, doch ook die heeft recht van bestaan; en dewijl die bij de classieke schrijvers reeds zooveel nut heeft gesticht en zooveel verbeteringen aangebracht, mogen wij ook voor onze mnl. letterkunde hare voordeelen niet afwijzen. En welke reden kan er zijn, om aan te nemen, dat in de Grieksche en Latijnsche teksten de afschrijvers wel hebben geinterpoleerd en in onze mnl. geschriften niet? Waren niet de scribae van beide min of meer geleerde mannen uit de Middeleeuwen, wien het te doen was, niet om een tekst over te leveren zooals zij hem vonden, maar in de eerste plaats, om te maken dat de inhoud duidelijk zou zijn en dat het volgende geslacht met gemak zou kunnen begrijpen hetgeen tijdens een vorig geschreven was? Het is aan de librarii niet kwalijk te nemen, dat zij niet konden voorzien, hoeveel prijs latere eeuwen er op zouden stellen, de oorspronkelijke hand van den dichter te kennen, m. a. w. dat zij het historisch belang der codices niet bevroedden. In hunne gedachten bestonden de Hss. slechts om nuttige kennis te verspreiden of aangenaam bezig te houden (ant prodesse ant delectare), en in beide gevallen meenden de afschrijvers het best tot dit doel mede te werken, indien zij den tekst zoo bevattelijk mogelijk maakten.

Waren nu de scribae maar altijd menschen geweest, die voor hunne taak berekend waren, dan zou het gevaar voor het verknoeien der teksten nog zoo groot niet geweest zijn, maar er waren onder hen maar al te vaak domooren, die zelf den tekst niet begrepen en die den hun duisteren tekst gingen moderniseeren, of — hetgeen nog erger is — wijsneuzen en betweters, die het den dichter meenden te kunnen verbeteren. In dit opzicht zijn de mnl. Hss. er slechter aan toe geweest, dan die der classieke schrijvers; immers, hier stond zelfs de geleerdste scriba min of meer als vreemdeling tegenover zijn tekst, terwijl bij de mnl. dichtwerken — voor de meeste producten onzer mnl. letterkunde is het vroegere rijmwerken een juister woord — een afschrijver maar al te vaak begon te denken: "Anch' io son pittore", hoe

weinig gerechtigd hij ook tot deze gedachte was. De billijkheid eischt de bekentenis, dat er meermalen ook werkelijk tusschen den berijmer of vertaler en den afschrijver geen zeer groote afstand zal geweest zijn: in dit opzicht is er een buitengewoon groot verschil tusschen de klassieke en de mnl. dichters. Onder de eersten vinden wij genieën, die hunne verhevene gedachten in den juisten vorm wisten te gieten; bij ons maar al te vaak middelmatigheden, die de roeping voor de dichtkunst nooit hadden gevoeld en die vaak niet eens in staat waren, gewone en alledaagsche gedachten van anderen in goed mnl. over te brengen. Of getuigt het misschien van roeping tot dichten, indien de een aan het begin van zijn werk uitroept:

Men moet corten ende lingen
Die tale, sal mense te rime bringen
Ende te redene die aventure.
Hets (mi) worden harde *dicke* te sure, 13)

en een ander zich aldus uit:

Men moet om de rime souken
Misselike tonghe in bouken,
Om vray thoudene rijm ende zin, 14)

en een derde maar niet weet, hoe hij zijn werk nog voltooien zal, en uitroept:

Wet God here, nu leit mi vast
Op therte dat grote last
Entie pine van minen gedichte. 15)

---

13) *Fl. ende Blanc.* 19—22. Men zou uit den laatsten regel opmaken, dat het begin het laatst geschreven is, zooals ook wij onze inleidingen het laatst schrijven.

14) *S. Franc.* 131 vgg.

15) *Limb.* XII, 35 vgg.

Dit is het juist, wat de kritiek van onze mnl. gedichten zoo moeilijk maakt, de onzekerheid nl. waarin men verkeert, of hetgeen men bij een dichter vindt af te keuren, op rekening moet gesteld worden van den afschrijver of van den dichter zelven, die de taal niet goed gebruikte en voor zijne taak niet berekend was. Toch moet ons dat niet afschrikken, om ook op ons eigen terrein kaf van koren te scheiden, en daardoor te trachten, ons een zoo juist mogelijk oordeel te vormen over onze letterkunde, die eerst dan naar waarde geschat kan worden, indien de oorspronkelijke gedaante der teksten zoo zuiver mogelijk is geworden, en niet alleen de hand van den dichter is hersteld, maar ook uit den tekst is verwijderd wat niet van hem afkomstig is. Ik achtte het daarom van belang hier in de inleiding iets uitvoeriger de plaatsen te behandelen, die ik geloof dat niet van den dichter, maar van den moraliseerenden afschrijver zijn. In dit opzicht is er voor onze mnl. gedichten nog weinig, ja, na Huydecoper zoo goed als niets, gedaan; ik hoop door deze uitgave van den Theophilus een stap te doen in de goede richting.

Aan deze redeneering kan ik voor het bepaalde geval van den Theophilus nog een paar bewijzen toevoegen, uit het handschrift zelve geput. De afschrijver moet iemand geweest zijn, die met zijn tekst leefde naar goedvinden, en zich volstrekt niet hield aan den overgeleverden tekst, hetzij dan dat hij willekeurig wijzigde, hetzij dat hij uit eigen onbeholpen brein het een en ander toevoegde. Boven vs. 852 (f. 201 *c*). "Al hebbicse verloghent beide" vinden wij b. v. een anderen doorgeschrapten regel: "Al hebbic se verbolgen beide." Dit kan nog een schrijffout geweest zijn, maar dat is niet het geval vs. 1213 (f. 204 *c*), waar achter "Hine versoende jeghen Gode" de woorden *ter stede* uitgeschrapt zijn. De afschrijver meende dus voor het rijm eene verbetering te moeten aanbrengen, die hij later bemerkte dat overbodig was. Evenmin kan aan een schrijffout worden gedacht Bl. vs. 1233 (f. 203 *b*) waar in plaats van *vertroeste* eerst *bedroech* in den tekst heeft gestaan. Eenige regels verder vinden wij een nog sterker

bewijs, dat wij hier met knoeiwerk van den afschrijver zelven te doen hebben. In plaats van Bl. vs. 1240 had de rijmelaar eerst in den tekst geschreven: "Ende (l. En) dade die maghet, wi waren allen," doch toen hij zag, dat hij daarmede niet uitkwam, heeft hij een anderen regel bijgelapt. Beide veranderingen komen dan ook voor in een gedeelte, dat door mij reeds a priori voor geinterpoleerd was verklaard.

De dichter van den *Theophilus* was een man met gezonde hersenen, goeden smaak en onafhankelijk oordeel. Het was geen genie, ook zelfs geen talent van den eersten rang, maar hij was zijn onderwerp meester, had er het een en ander over gelezen en dichtte met vrij veel gemak. Hij gebruikt geen stoplappen, om een regel te vullen, en drukt zich in den regel goed uit. Slechts vinden wij al te vaak dezelfde gedachte twee malen met ongeveer dezelfde woorden uitgedrukt, zooals zelfs bij eene oppervlakkige lezing van den tekst onmiddellijk in het oog valt. Ook vinden wij van tijd tot tijd vrij sterke enjambementen bij hem, zooals b.v. 478 (Bl. 438) Ende sach uut ten naesten Daghe; 510 (Bl. 570): soe sach hi hoe Dat si; 686 (Bl. 768) met siere Wraken; 624 (Bl. 683) het hadden quade Tonghen ghedaen; 906 (Bl. 1048): hare sal ontfarmen miere Sonden; 909 (Bl. 1107) hoe Dat ic mach comen daer toe; 1120 (Bl. 1376): Van siere Ghenadecheit; 1122 (Bl. 1378) niet sonder Ghe-rechtecheit; 1518 (Bl. 1848) te goeden Ende bringhen.

Wij zullen zien, dat deze eigenaardigheden nu en dan door den afschrijver zijn nagebootst en kunnen nu overgaan tot het beschouwen der plaatsen, die geinterpoleerd zijn, zonder dat ik daardoor wil te kennen geven, dat al wat overblijft ontwijfelbaar zeker van den dichter is. Men gevoelt zelf, dat eene plaats ons verdacht kan voorkomen, al hebben wij geen voldoende bewijzen, om haar als ingeschoven te durven brandmerken. Ik volg de uitgave van Blommaert in het opgeven der verzen.

Als geinterpoleerd beschouw ik

Vs. 81 vg. Die God te doene gheboet,
Ende dede penitencie groet.

De eerste regel is een toonbeeld van klappermanspoëzie. Bovendien verstoren de beide verzen den samenhang. "Hij hield Gods geboden, (bestaande) in vasten, bidden enz." is goed uitgedrukt, maar groote penitentie doen *in* vasten, bidden enz. is geen gezond begrip.

Vs. 103 vg. Dan venijn, dat sijn si vele
Dat ic der werelt niet en hele.

Hoewel de herhaling van de woorden *Dan venijn* geheel in den geest van den dichter is, durf ik deze beide regels, waarvan de tweede geheel ongepast is, niet op rekening van den dichter stellen. Bovendien verstoren zij den samenhang. — Vgl. ook vs. 344 vg.

Vs. 151 vg. Ende die hem God int inde toghede
Indien dat hi van hem ghedoghede.

Vooreerst wordt *Gods minne* in deze regels in een anderen zin opgevat dan in vs. 149, nl. als gen. subjectivus. Ten tweede is *ghedoghen* hier geheel en al ongepast, want toen God "int inde sine minne aan Th. toghede", had hij niets van God te *gedoogen*, *te verduren*, *uit te staan*, maar ondervond hij alleen Gods *zegenende* liefde.

Vs. 463. Der kerken ende der kerken raet
Ende tghelove datter ane staet.

Gedachte en woorden zijn even gebrekkig, (*uwer kerken — der kerken — der kerken!!*) "Der kerken raet afgaen" is mij niet helder. Het besluit van de kerk laten varen? Wat moet dat beteekenen? "Tghelove datter ane staet" begrijp ik evenmin. Nu kan men wel zeggen, dat het beteekent: "Al dat die kerke hetet gheloven" (vs. 1523), maar dan is dit hier toch zeer onbeholpen uitgedrukt. De in den trant van den dichter aangebrachte herhalingen zijn niet voldoende, om de woorden voor echt te doen verklaren.

Vs. 481 vg. Ende hi ginc met haesten thuus
Ende bleef in den wille aldus.

Eerst vs. 487 gaat Th. naar huis; dit kan dus moeilijk nog eenmaal plaats hebben. Bovendien is het rijm in de war en is de tweede regel zeer onbeholpen uitgedrukt.

Vs. 465-544:

Nochtan en wondert mi niet dies:
Dicke begheert ene sijn verlies
Vele meer ende sine scade
Dan dinghen daer hi wel ane dade.
Dits een dinc dat men mach
Sien ende merken al den dach.
Dien tijt hadde hi onweert
Dies dinc dat hi nu begheert.
Hieromme so en radic niemen,
Noch en troeste, dat hi sniemen
Hem en verboude op sine doghet,
Na dat ghi hier horen moghet,
Op sine doghet meer dan mate
Ende dat hi alle quaetheide late,
Maer houde hem altoes in dien
Dat hi der doghet wille plien:
Al hadde hi penitencie ghedaen
Van der tijt dat hi verstaen
Conste ghesien in sinen moet
Dat quaet ghedaen ware ende goet.
Die tijt was dat desen man
Gerne die viant soe verwan,
Hem hadde onweert ende dochte quaet,
Daer hem sijn herte nu toe staet.
Bedi es hi ries die hem verbout
Indien dat hi hem doeghden hout,
Hine si emmertoe vervaert,
Die hem hier te levene waert.
Die nu es goet, mach wesen quaet,
Die nu in penitencie staet
Mach al te gader noch verkeren
Alse ghi an desen man mocht leren.
Of iement oec in sonden ware
Men hebbe oec niet soe ommare,
Dat men die hope van hem verliese;

Bedi het sijn vele riesen,
Al leven si een stuc in sonden
Dat in doghden lest werden vonden,
Ende meer penitencie doen
Dan daer se die viant noit toe spoen.
Bedi en sal hem niement verwanen,
Noch anders sonden in quade vermanen.
Die nu es quaet mach werden goet,
Ende werden quaet, die nu goet doet.
Nochtan radic, dat die gone
Die der doeghden es ghewoene
Dat hi hem in doeghden hout
Ende die der sonden hebben scout
Peinsen dat die sondeghe sijn
Des vians al eyghijn.

Er zijn in deze regels verscheidene fouten, die aan de slordige redactie van het teksthandschrift kunnen te wijten zijn, en dus niet mogen wegen in de quaestie van echtheid of onechtheid. Daartoe reken ik: vs. 508 *quaetheide* l. *quaetheit;* 514 *Dat* l. *wat;* 520 l. *in doeghden.* 523 *wesen* l. *werden;* 526 l. *moecht;* 528 l. *hebben* (d. i. *hebbene*)*;* 532 *Dat* l. *Die.* Doch andere bezwaren zullen zoo gemakkelijk niet uit den weg worden geruimd. De geheele moralisatie hangt als droog zand aan elkander. Eerst wordt de dwaasheid der menschen tentoongesteld, die hun waarachtig heil niet begrijpen (— 502). D a a r o m maant de afschrijver tot nederigheid aan, en werkt het thema uit, dat iemand die staat, gemakkelijk vallen kan (— 526), en dat iem. die gevallen is, ook weder kan opstaan en deugdzaam worden (— 538). Met eene opwekking tot de goeden, om goed te blijven, en eene vermaning aan de boozen wordt de preek besloten. De vorm is nog slechter dan de gedachte. Hier en daar moet men veel goeden wil hebben om de bedoeling te vatten; soms ook gelukt het zelfs dan niet. Vs. 497 "Dinghen daer hi wel ane dade" moet *de deugd* verbeelden. 16) Vs. 501

---

16) Misschien heeft vs. 493 den rijmelaar op de gedachte gebracht, om

Dien tijt moet beteekenen *vroeger*, maar kan dat? Vs. 501 en 2 zijn alleen dan te begrijpen, als men aanneemt, dat *dies dinc* (l. *dincs*), dat eig. acc. van *hadde onweert* moest zijn, door attractie gen. is van *beghеert*. Vs. 504 *sniemen* moet opgevat worden als *te sniemen*. Vs. 506 is eene onwaarheid, nergens in de geheele geschiedenis van Theophilus komt dit te pas. Vs. 508 en 9 zeggen juist het tegendeel van hetgeen de dichter bedoelt (ic rade niemen, dat hi alle quaetheit late!!), tenzij men *Ende* en *Maer* van plaats doe verwisselen. Vs. 511—514 hangen in de lucht, en zijn ongerijmd. Was Th. dan dadelijk met boetedoen begonnen, toen hij tot jaren des onderscheids gekomen was? Vs. 513 *Conste ghesien* is zelfs niet door tusschenvoeging van *ende* goed te maken. Vs. 515—517 zijn onverstaanbaar. De verandering van *Gerne* in *Eerne* (Verwijs, Bloeml.) baat niet genoeg. Vs. 522 is onverstaanbaar; en de verandering van De Vries (*T. en Lettb.* IV, 66) in "*Dat hi kere ten evele waert*" graphisch volstrekt niet gerechtvaardigd. Ook betwijfel ik, of men *waert* (= versus) mag verbinden met een abstract begrip.

Bovendien is noch in 't Lat. noch in 't Fransch de geringste aanleiding tot deze uitweiding, maar ik stem toe, dat dit alleen wegen mag, indien er ook andere bezwaren bestaan. Al waren de regels ook nog zoo slecht, indien ze in 't Lat. (of in 't Fr.) ook gevonden werden, zouden wij ze als echt moeten erkennen, en slechts mogen constateeren, dat zij in hoogst bedorven staat tot ons zijn gekomen. Nu behoeven wij ons daardoor niet te laten weerhouden, en kunnen wij eene uitweiding voor onecht verklaren, die wat de gedachte aangaat veel, maar wat den vorm betreft zeer veel te wenschen overlaat.

Vs. 703-722: Ic hope dat noit God en liet,
Dat dese dinc alduus ghesciet
Hi en liet dit exempel gheschien,

---

dit onderwerp uit te werken, indien niet ook vs. 490—493 van den afschrijver afkomstig zijn.

Dat wi ons allen daer bi souden castien
Dor ons ende doer de sine mede;
Al waendi dat die viant dede,
Ende (l. En) was bi den viant niet,
Al waendi dat bi hem gheschiet.
Ic hope, dat God aldus wilde
Dat men an hem vaste hilde
Met goeder herten, ende met vasten gheloven,
Al ware ene onder ofte boven,
Dat wi ons castiden bi desen man
Ende nemen exempel hier an,
Dat ons ghenoege, dat hi ons gave
Waert armoede, waert grote have:
Want si nemmer stille en staet
Die avonture, die sere gaet,
Somwile op, somwile neder,
Dus soe gaet si voert ende weder.

Dat deze verzen, waarvoor noch in 't Lat. noch in 't Fr. eene overeenkomstige plaats wordt aangetroffen, onmogelijk van den dichter kunnen zijn, zal bij eene aandachtige beschouwing iedereen in het oog vallen. De gedachten zijn hier geheel ongepast, en volstrekt niet door het voorafgaande gemotiveerd. Welk exempel bedoelt toch de rijmelaar (vs. 705)? En hoe kunnen wij uit het onmiddellijk voorafgaande, waar Th. door den bisschop in eer en aanzien wordt hersteld, bij mogelijkheid leeren dat men zich aan God moet vasthouden? En wat bet. vs. 714? Bedoelt de rijmelaar misschien *onderstebovenl?* Ook zie ik het verband niet in tusschen de eerste regels en het rad van avonturen; de aanmaning tot tevredenheid kan hier althans nog eenigermate gepast schijnen, daar Th. weder een groot heer werd. Ook zijn vs. 709—11, die ellendig uitgedrukt zijn, onwaar. Gesteld nl., dat het Gods wil was, dat Th. viel, geschiedde het dan toch niet rechtstreeks door den "viant," d. i. zijne eigene booze natuur?

En nu de taal, die van 't begin tot het einde onzinnig is! *Hopen* vs. 703 en 711 is volkomen misplaatst, de rijmelaar bedoelt *ge-*

loven. *Hope* (praes.) — *liet* (impf.) — *gesciet* (praes.)!! Het eenige, dat bedoeld kan zijn, is: "Ik *geloof*, dat God dit geheele geval van Th. nooit *zou hebben laten geschieden*, ware het niet voor onze leering." En vergelijk daar nu mede, vs. 703—706! Vs. 707 hangt in de lucht, en wat beteekent de tegenstelling tusschen *ons* en *de sine?* Vs. 711 is onzin; de zin moet zijn: "Ik geloof, dat Gods bedoeling er mede was, ons op het gemoed te drukken," doch het laatste zoekt men in den tekst te vergeefs. Vs. 715 hangt weder in de lucht en vs. 722 is een waardig besluit op het geheel. Hoe die aventure "voert ende weder" gaat, wordt niet gezegd, en toch verzekert ons de afschrijver te slotte: Zoo gaat nu het lot op en neer!

Vs. 766 vg.   Ende dus ghenadech in dat goet,
                Dat hi elken sonderlinghe doet.

De eigenlijke bedoeling dezer beide onbeduidende regels ontsnapt mij. De woorden *goet* en *ghenadich* in vs. 763 hebben zeker den afschrijver deze beide regels in de pen gegeven.

Vs. 851 vg.:   Hadde gheweest die mine
                Avonduere goet ghesijn.

Dezen klinkklaren onzin zal wel niemand in den tekst begeeren te houden. Natuurlijk moet men nu in vs. 855 *mine* lezen in plaats van *mijn*.

Vs. 921 vg.   Die God te moeder heeft ghenomen,
                Wie sal mi daer moghen vromen.

1°. De gedachte in den eersten regel is zoo slecht mogelijk uitgedrukt. 2°. De samenhang wordt door de beide regels verstoord, want ook in de volgende regels wordt over de *moeder Gods* gesproken. 3°. Men ziet meer, dat bij 4 gelijke rijmklanken er twee op rekening van een afschrijver moeten gesteld worden. Vg. bl. 35.

Vs. 929 vg.   Nochtan soe claghic weder di
                Hare die soude versoenen mi.

Deze verzen kunnen niet echt zijn, daar het pron. *di* hier volstrekt niet te pas komt. Er is noch wordt iemand aangesproken. Bovendien wordt het verband tusschen vs. 928 en 931 door de weglating der beide onverstaanbare regels volkomen hersteld. Dr. De Vries wil ze doen volgen onmiddellijk op vs. 916, maar ook dan blijft het bezwaar tegen *di* bestaan.

Vs. 955 vg. Ende oec die met goeder trouwen
Ghenade soeken an der vrouwen.

Ik verwerp deze beide regels, die overal elders beter op hun plaats zouden zijn dan hier.

Vs. 1051-1106: Hieromme was si vercoren
Hieromme woude God van haer sijn gheboren,
Om ons te bringhene uten sonden
Die met sonden waren ghebonden
Ende ons te bringhene te hemelrike
Die waren verloren ewelike
Doer ander sonden ende doer die mine,
Om ons te losene uter pinen
Van Luciferre ende van sinen ghesellen,
Om ons te losene uter hellen.
Hieromme wert si coninghinne
Ende God toghede haer die minne,
Dat si sijn moeder moeste sijn,
Ende daer toe bliven maghet fijn.
En ware (*l.* waren) sonden niet ghesciet,
Soe en waer si Gods moeder niet,
Want en hadden die sonden ghedaen,
God en hadde haer niet ontfaen
Meer dan mi of ander menschen.
Het gheviel haer wel te wensche
Doen haer God die minne dede;
Si es ghereet in elke stede,
Dat elc mensche die hem ghevroet,
Hare meest ere naest Gode doet,
Ja naest Gode, wel vele lieden

En dorren hem dies niet ghemieden 17)
Dat si an Gode ghenade sochten
Doer die sonden die si wrochten.
Si bleven ewelijc verloren
Om die sonden van te voren
Maer dat si met goeder hopen
Ende met ootmoedicheiden nopen
Die vrouwe die God vercoes
Daertoe dat si ghevet troest altoes
Hen allen, die met sonden sijn bevaen,
Indien dat si se afstaen.
Sent dat si es comen
Bi onsen sonden te dustanen vromen
Te dustaneghe vromen, te dustanege eren
Dat si moeder es ons Heren,
Sijn moeder ende hevet van hare
Ghemaket onse makelare
Makelare ende taelman
Soe doe ic minen troest daer an,
Minen troest ende mine hope,
Soe dat ic met herten tote hare lope
Ende hare bidden (*l.* bidde) ghenadelike:
Ghenade, Gods moeder van hemelrike,
Mine mach gheen goet gheschien
Want God wilt van mi vlien.
Gods moeder, ic claghe u minen noet,
Want u ghenaden sijn soe groet;
Ghi selt mi niet ghebreken,
Ghi selt mine tale spreken
Voer uwen lieven sone,
Alsoe ghi over dandere sijt ghewone.

Deze geheele passage draagt zooveel blijken van stumperigheid, zoowel wat de gedachten als de uitdrukkingswijze aangaat, dat ik niet aarzel, deze 56 regels op rekening van den interpoleerenden

---

17) Lees *ghenieden*, vgl. *C. en El.* bl. 194. *Tekstcr.* 29—31 en *Troyen* 3017 noot.

afschrijver te stellen. Alleen de redeneering der verzen 1065 vgg. is niet voldoende om de verzen als onecht te brandmerken. De daarin vervatte gedachte: "Een mensch kan zich gerust tot Maria wenden met hoop op voorspraak, want aan de zonden der menschen is zij haar hoogen rang verschuldigd en daarom is zij steeds tot hulp voor hen gereed," moge ons oneerbiedig en ongepast voorkomen, zij was nochtans in de Middeleeuwen zeer gewoon, al verhieven zich ook toen reeds stemmen er tegen. (Vg. o. a. Bruder Hansens *Marienlieder*, ed. Muntzloff II, 862 vgg.) Doch ik heb andere gronden om deze regels uit den tekst te verwijderen en wel deze: Vs. 1052 is een regel, die tegen alle metriek indruischt; Vs. 1057 is onzin: degenen die vroeger gestorven waren, konden toch kwalijk verantwoordelijk gesteld worden voor de zonden van den afschrijver. Vs. 1058 *De pijn van Lucifer* voor de *helsche pijn* is dwaas uitgedrukt. Vs. 1068—71 zijn ongerijmd. God kon toch kwalijk den rijmelaar of andere menschen tot moeder kiezen! Vs. 1070 is slecht uitgedrukt en bevat niets dan eene banaliteit. "Het was nog al naar haar genoegen, dat God haar die gunst bewees." (!) De beide deelen van vs. 1075 verbinden zinnen, die volstrekt niet bij elkander behooren. Vs. 1077 *sochten* moet een praes. zijn. Vs. 1085—89 zijn gedicht in een hoogst gebrekkig metrum. Vs. 1094 *Sinen troest doen an* en 1096 *met herten tote enen lopen* (= zich vol vertrouwen tot iemand wenden) zijn zeer ongelukkige uitdrukkingen. Eindelijk zijn de laatste 9 regels in strijd met hetgeen volgt, immers in den tekst bidt Th. al tot Maria, en onmiddellijk daarna zegt hij, dat hij niet tot haar durft bidden. Uit de vorige regels blijkt niet, dat hij die woorden slechts bij zich zelven zegt; vs. 1087 vgg. staat duidelijk: Daar Maria Gods moeder geworden is, zoo wend ik mij vol vertrouwen tot haar en richt ootmoedig tot haar het volgende gebed.

Vs. 1139-1164.

Ende en hoert si niet mine claghe
Ic sal hare te domesdaghe
Verwiten dat sijt alle selen horen
Die noit van wiven waren gheboren,
Dat si mi ter noet ghebrac,
Ende datse sonde op mi wrac.
Ic bidde haer ghenade oetmoedelike,
Ende ic wille avestaen des sonden ewelike,
Ende gaen in penitencien ende in boeten
Haddic van hare die ghemoeten
Haer sal ghenade oec ghebreken
Wilt si mi oec daer buten steken
Sone es si niet vol ghenaden
En wilt si mi niet staen in staden.
Soe meer mesdaen, soe mere bate
Indien dat men die sonden late.
Al sijn mine sonden groet,
Gods ghenade en es niet doet,
Gods ghenade ende die hare,
Want ic altoes hope op hare.
Wilt God ende si mede,
Soe sal ghehoert sijn mine bede
Ende niet wechgeworpen ende hebben onweert,
Want si hare ghenaden niet en spaert
Jeghen alle die ghene die begheren
Ghenade, ende voert an hare keren.

De interpolator komt hier weder in al zijne stumperigheid aan den dag. Vooreerst wijs ik op het onmogelijke metrum van vs. 1146 en 1161; verder op het gelijke rijm in vs. 1157 vg., op het onverstaanbare *gemoeten* (1148), dat slechts als rijmwoord voor *boeten* moet dienst doen; op vs. 1150 "Gods ghenade en es niet doet"! op vs. 1161 *ende hebben onweert*, waarvoor men *no onweert* zou verwachten. Wat de gedachten aangaat, wijs ik op de merkwaardige afwisseling van verregaande brutaliteit en van grooten deemoed in deze regels. Vs. 1139—44 ongehoorde bedreiging tegen Maria; 1145—48 vlaag van deemoed; 1149—52 tweede onzinnige

bedreiging, bovendien in onzinnige taal vervat. Dan komt weder de deemoed boven, doch niet dan na de uiting van een zeer gevaarlijk dogma, reeds door Paulus afgekeurd: "Hoe grooter de zonden, des te grooter de genade."

Vs. 1197 vg. Ane Maria, der moeder Gods,
Socht hi ghenade altoes

kunnen niet echt zijn: er is zelfs geene assonance in, hoewel men die althans eenigermate zou kunnen herstellen door te lezen *Goeds*. Doch wij mogen het er gerust voor houden, dat ook hier weder de afschrijver een paar verzen van eigen vinding heeft ingelascht.

Vs. 1203—63. Ghenade op die heileghe maghet,
Die alle sonden verjaghet
Die an hare ghenade soeken
Met goeden ghelove, met goeder moeten.

Ik werp met De Vries deze 4 regels uit, omdat zij 1°. den samenhang verbreken; immers, laat men ze weg, dan volgt het *mesbaer driven* onmiddellijk op al hetgeen de dichter te voren heeft opgenoemd, 2°. wordt in de laatste regels ook het rijm gemist en is *moete* d. i. *gelegenheid*, lat. *otium*, hd. *musze* hier een geheel ongepast woord.

Vs. 1227-1254: Als wi mesdoen jeghen hem twint
Si versoent ons jeghen haer kint.
Dits onse hulpe ende onse troest,
Bi hare siwi alle verloest
Van den tormente van der hellen
Daer wi bi vrouwe Yeven in vellen.
Dierste wijf vertroeste algader
Adaem onsen iersten vader,
Soe dat hi wrochte jeghen tghebot
Dat hem gheboden hadde God.
Ende (*l.* En.) ware dit wijf ende dese maghet
Si es die de boete draghet
Jeghen tvenijn dat Yeve gaf

Daer si Adame mede vergaf
Hem ende hare selven ende ons allen 18)
Wi waren ter hellen alle ghevallen,
En ware dat si tfenijn versloech
Bider dracht, die si droech,
Tfenijn datse alle sloech te doet
Jonc, out, cleine ende groet,
Alle die leefden te voren
Eer God van hare wart gheboren.
Alle die vriende Gods die waren
Te voren toter hellen ghevaren
Si moesten allegader ombeiden
Tote den tide dat dit ghescieden
Ende tote den tide dat dese quam
Ende God menscheit an hare nam.

Deze regels kunnen onmogelijk echt zijn.

1°. Wordt de samenhang er geheel door verstoord, immers wij verwachten van vs. 1221 af, eigenschappen of symbolen van Maria. Nu worden in vs. 22 en 24 qualiteiten van Maria medegedeeld, die dan door de 28 aangehaalde regels, eene uitweiding over het venijn van den paradijsappel, worden afgebroken om in vs. 1255, 57, 58, 59, 60, 63, 67, 70, 73, 74 enz. met nieuwe te worden vermeerderd. (Het zal wel onnoodig zijn te vermelden, dat Lat. noch Fr. tekst iets hebben, wat hieraan herinnert.)

2°. Is de taal zoo gebrekkig mogelijk. Ik wijs op *twint* (vs. 1227) dat zonder ontkenning wel de negatieve bet. hebben kan, maar dan toch nooit meer beteekent dan een *kleinigheid*, iets wat hier

---

18) Boven dezen regel staat in het Hs. de uitgeschrapte regel "Ende (l En.) dade die maget wi waren allen." Deze regel komt nergens anders voor: het kan dus geene verschrijving zijn. Er moet dus hier óf eene moedwillige verandering van het origineel plaats hebben, óf verzenmakerij uit eigen, kwalijk voorbereid brein. Daar het laatste even goed mogelijk is, als het eerste, zie ik er een direct bewijs in, dat wij hier met een interpolator te doen hebben. Zie boven bl. 39.

volstrekt niet te pas komt; op *vertroeste* (vs. 1233), waarvoor de interpolator eerst *bedroech* geschreven had, een woord dat veel beter in den samenhang past. Vs. 42 *ter hellen vallen* is slecht gezegd, men verwacht *ter h. varen* (1250). Vs. 1243 *venijn verslaen* evenzoo. Verder lette men op den zin, die met 37 begint: En ware — Wi waren — En ware!! De geheele zin met een tusschenzin van 4 regels, loopende van 37—48, is een toonbeeld van slordigheid. Vs. 51 en 52 rijmen volstrekt niet. Vs. 53: wie is d e s e? Maria? Wat beteekent dan *Maria kwam*? Immers met de geboorte van Maria werd toch de hel niet ontsloten, en op God (Christus) kan het niet slaan, blijkens den volgenden regel. Vs. 1252 W a t geschiedde? — Men zou misschien geneigd zijn ook de samenvoeging *wijf ende maghet*, van Maria gebruikt, af te keuren, maar, hoewel zij smakeloos is, komt deze uitdr. meer voor, b.v. *Ovl. Ged.* III, 120, 32. Ook vs. 1245 is, hoewel niet fraai uitgedrukt, te verdedigen met *Parthonop.* 1213 "Te sprekene van hem *slaet mi te doet*" (Li parler de lui moult m'ocit.)

Vs. 1415—1418. Vrouwe, doer uwen oetmoet
Penitencie es soe goet
Ende daer toe soe groet
In alre sonderliker noet.

Deze regels zijn onecht: gedachte en taal zijn even gebrekkig. De eerste regel is mij onverstaanbaar. Ook begrijp ik niet, wat beteekenen moet: "Voor alle zonden is boetedoen goed e n g r o o t!" De samenhang wordt door de uitwerping ook verbeterd en de regels zijn niet strikt noodig, om vs. 1423 vgg. in te leiden. In 't Lat. staat wel eene kleine voorafspraak: "Non sum dignus misericordiam impetrare, sed habens exemplum ab his qui antea peccaverunt," maar vooreerst wordt die door de tekstwoorden toch niet weergegeven, en zij is ook niet onmisbaar.

Vs. 1438—55. Niemen en hadde gheweest verloren
Doer sonden daer hi in was gheboren,
1440 Ne hadde Yeve ghedaen,

Die Adaem daer toe brochte saen,
Dat hi brac Gods ghebot
Ende dede als een sot 19)
Daer wi alle verloren waren mede,
En hadde ghedaen die moghenthede
Dat God woude sijn gheboren
Van der Maghet uutvercoren
Die ons allen heeft verloest.
Ay, moeder, nu weest mijn troest
Ende laet mi penitentie doen.
Ic wille die sonden verspoen|
Ende wachten mi voert van dien.
Moeder Gods, sent gracie mie
Dat ic mach in penitencie staen
Ende voert wilt mi ontfaen.

Deze regels zijn ontwijfelbaar geïnterpoleerd. Hier, tusschen eenige voorbeelden van groote zondaars, die door oprecht berouw hunne zonden hebben uitgewischt, een fragment uit de paradijsgeschiedenis!! Kölbing heeft zich daardoor op een dwaalspoor laten brengen en ook Eva als een voorbeeld van "penitencie" aangehaald. Naief voegt hij er bij: "Sonst nirgend erwähnt." De afschrijver heeft misschien reeds in zijn voorbeeld den rijmregel van vs. 1437 gemist, en daarvan gebruik gemaakt om zijn rijmlust bot te vieren en de ongelukkige Eva, waarop hij het in het bijzonder geladen heeft, alweder onder handen te nemen. Ook de gedachten en de taal zijn hoogst gebrekkig. Ik wijs 1°. op den zin van 1438—48, die zoo slordig mogelijk gebouwd is, met twee afh. zinnen met *ne* (40, 45). 2°. op het stopwoord *saen*, dat tegen den geest van den dichter is, die wel herhaalt, maar geen stopwoorden gebruikt. 3°. op het onzinnige *moghenthede*. Men zou een woord verwachten als *genade*, *mededogendheid*, maar *macht* is hier te eenenmale verkeerd 20). 4°. Vs.

19) Deze uitdrukking komt mnl. meer voor, vg. *D. Luc.* 1229, Praet 4311 vgg., *L. o. H.* 137.

20) Vs. 1419—22 vinden wij dezelfde rijmwoorden als hier 1444 vg. en

44 *mede* is onjuist, men verwacht *bi*. 5°. Vs. 52 vg. rijmen niet, doch dit zou gemakkelijk te herstellen zijn: *mien* voor *mi* komt meer voor. (Vgl. *Segh*. 6772; *St. Amand* I, 2003, 4501; II, 654, 5677, 5679). 6°. heeft de laatste regel (vg. vs. 1164) alleen dan eene beteekenis, indien er op volgt: "gelijk gij ook deze groote zondaren in genade hebt aangenomen."

Van de 4 gelijke rijmregels (1508—11):

(dine trouwe)
Hebdi den viant ghegheven,
Ende dijn onghelove hevet mi verdreven
Daer toe, dat ic di troest moet gheven,
Daer du af hebts ghesneven,

werp ik met Dr. Franck den eersten en den vierden uit. De mededeeling in den eersten regel is hier geheel ongepast. Het komt hier slechts aan op het oprechte voornemen van Th., om de zonde te "verspoen", als de voorwaarde, waarop Maria hem hare hulp wilde schenken. De laatste regel is gebrekkig uitgedrukt en past ook volstrekt niet bij den vorigen. Men leze dus

dine trouwe
Ende dijn *ghelove* hevet mi verdreven
Daertoe, dat ic di troest moet gheven,
Al hebtstu *noch soe* vele misdaen, enz.

Vs. 1518 vg: Ende dat hi ontfinc van mi sijn menschelikede
Ende bleef ghewarech God mede.

Het metrum van het eerste vers is ondenkbaar slecht en niet goed te maken. De gedachte van den tweeden regel wordt reeds duidelijk uitgesproken in vs. 1515 en wordt nog eens, hoewel verminkt, herhaald in 1521. *Gherecht* moet daar in *ghewarech* d. i. *waarachtig*, veranderd worden. Zou de afschrijver misschien

---

1450 vg. (hoewel *verspoen* in andere bet.). Zou de afschrijver ook in de buurt naar geschikte rijmwoorden hebben omgezien, om zich den arbeid te verlichten?

het woord opzettelijk veranderd hebben, om niet tweemalen hetzelfde woord te gebruiken?

Vs. 1593-1604: Ende sal al die werelt doemen.
An den Heilighen Gheest gelovic mede,
Die metten vader ende metten sone mede
Es een ghewarech God;
Ende an die heileghe kerke ende haer ghebodt
In (*l.* Ende an 21) verlatenesse miere sonden.
Ende ant gheselscap dat wort vonden
Van alle santen ende van allen santinnen.
Here God, toghet ane mi uwe minne!
Oec ghelovic dat wi alle selen verrisen
Beide met ziele ende met live,
Ende ons allen God doemen sal.

Reeds Jonckbloet 22) vermoedde, dat hier de beuzelende afschrijver was aan het werk geweest. Ik geloof, dat deze geheele passage van zijne hand is. In 't Lat. en Fr. bestaat de belijdenis van Th. niet in het Credo der kerk, of de 12 geloofsartikelen, maar in eene min of meer uitvoerige belijdenis der Godheid van Christus (vgl. 1515 vgg.). De afschrijver heeft dat niet voldoende geacht en er de hierboven aangehaalde regels bijgevoegd in eene taal en versmaat, die zijne onbedrevenheid in het dichten duidelijk doen zien. Men lette b. v. op de volgende punten. 1°. De passage eindigt zooals hij begint, nl. met het jongste gericht. 2°. Vs. 1593 vg. rijmen met hetzelfde woord, hetgeen de dichter alleen dan doet, als de woorden werkelijk verschillen of in verschillende beteekenissen worden opgevat 23), b.v. 357 vg. *eerden* (impf): *eerden* (datief); 551 vg. *te hant*: *metterhant;* 1708: *te hant*: *bi der hant.* 3°. zijn vs. 1598 vg. allerongelukkigst uitgedrukt; de bedoeling moet natuurlijk zijn: de gemeenschap der heiligen. 4°. is

21) Jonckbloet in Versl. en Meded. Kon. Acad. VI (1862) bl. 108.

22) t. a. p. 108 vg.

23) Ook elders troffen wij dit verschijnsel aan in eene geïnterpoleerde plaats. Zie boven bl. 50.

vs. 1600 niets dan een regel, uit "reimnoth" geboren. 5°. hebben vs. 1601 vg. geen rijm, en is de uitdr. "verrisen met ziele ende met live" voor de wederopstanding des vleesches zeer ongelukkig. Om al deze redenen verwerp ik deze regels en lees, om het rijm te herstellen, dat door de uitlating verloren gaat, vs. 1592 aldus:

Dat die doemesdach *wesen sal.*

Ook vs. 981—992, die hier thuis behooren, verwerp ik. Zij luiden aldus:

Hier boven ghelovic meest,
Dat die vader, die sone ende die heilege geest,
Es een God ende persone drie,
Lieve vrouwe, ghebreket oec mie
Iet ant ghelove van der kerken,
Ic wille volghen goeden clerken
Aen mine ghelove, an mine wet,
In dien dat si mi wisen bet.
Vrouwe, dits mine begherte
Metten monde ende metter herten;
Hier bi willic ghedopet sijn,
Daer men sal doemen dleven mijn.

Ook tegen sommige van deze regels had Jonckbloet gewichtige bezwaren: ik geloof, dat ook hier weder de geheele toevoeging van den afschrijver is. Hij meende vs. 1522 vg. "Du moetes gheloven oec daer boven Al dat die kerke hetet gheloven," welke regels hij misschien zelf ingevoegd had, niet nauwkeurig genoeg te kunnen opvatten, en was niet alleen niet tevreden met de geloofsartikelen en het leerstuk der drieëenheid, waarvan het Lat. evenmin gewaagt, maar hij laat zelfs Th. zich bereid verklaren, door privaatlessen zich de kennis ook van andere dogmata der kerk eigen te maken. Ook hier zijn de woorden weer bijzonder slecht. Ik wijs 1° op vs. 981 "hierboven ghelovic meest", dat beteekenen moet: "Bovenal geloof ik, stel ik prijs op het geloof aan de drieëenheid; 2° op den eindeloozen regel 982; 3° op vs. 987, dat in de lucht zweeft; waarvan hangt *aen* af? Of moeten

misschien 987 en 88 worden omgezet? 4° op vs. 989 vg., die slecht uitgedrukt zijn: "eene begeerte met mond en hart"! 5° op het woord *willic* (991), dat in den mond van Th. niet past en in strijd is met zijn deemoedige houding, en eindelijk op *ghedopet*, dat onzin is. Of moet men lezen *ghedomet*, en verlangt Th., dat men dien maatstaf hem gerust kan aanleggen bij het jongste gericht? Doch dat baatte hem voor dit oogenblik niet, en juist nu had hij een nauwkeurig onderzoek naar zijn geloof zoo hoog noodig. Men ziet het, allerlei onnauwkeurigheden en onwaarschijnlijkheden leiden er toe, om ook in deze verzen het werk van den afschrijver te zien.

Vs. 1656 vg. Den vaec, die hem toe was comen,
Hadde hem dwaken soe benomen.

Deze regels zijn zeer slecht uitgedrukt: "De slaap, die hem overvallen had, had hem zoo zeer in het wakker blijven belet"! Bovendien verstoren zij den samenhang eenigermate: de zin verbetert althans veel, wanneer men deze beide alleronbeduidendste regels weglaat.

Vs. 1744 vgg: Comt hare ende siet hier enen man,
Daer God cracht toghet an
Comt hare ende siet cracht van onser Vrouwen,
Dat mogh di nu alle wel bescouwen.

In dit en in de andere Maria-mirakelen is het niet God die "cracht toghet", veeleer speelt deze daarin een lijdelijke rol. Bovendien is het derde vers in een onmogelijk metrum geschreven en het vierde een lam toevoegsel aan het toch al meer dan genoeg voorkomende: *comt hare ende siet*. In plaats van de 4 regels lees ik dus deze twee:

Comt hare ende siet hier enen man,
Daer *Onse Vrouwe* cracht toghet an.

Vs. 1754—57:

Men macher af hebben verlaet.
Comt hare siet ende en sijt niet te bloet,

Soect ghenade voer dine doot
Want die sonden en sijn niet soe groet.

Ik werp de drie eerste regels uit, 1° omdat er anders *drie* regels met gelijke rijmklanken zijn (vg. bl. 35), 2°. om het onmogelijke metrum van het tweede vers, 3°. om de ongepastheid in dit verband van het derde; 4°. omdat de opeenvolging van:

Dat ghene sonden en sijn soe quaet,
No ghene sonden en sijn soe groet,

(de tweede is het door mij gewijzigde vs. 1757 van Blommaert) geheel is in den geest van den dichter.

Vs. 1775 vg. Dits een teken sonderlinghe
Van vrienscapen, van andren dinghen.

Deze allerongelukkigste regels, waarin noch een gezonde zin is noch een genoegzaam verband met het vorige, kunnen wij ten slotte gerust op rekening stellen van den "beuzelenden afschrijver."

Men ziet, dat, volgens mij althans, de afschrijver bijna twee honderd vijftig verzen aan den tekst heeft toegevoegd. Men behoeft het natuurlijk niet op alle punten met mij eens te zijn; sommigen zullen misschien meenen, dat enkele verzen welke ik in den tekst behoud, met meer recht voor ingevoegd konden worden verklaard, dan andere welke ik als geïnterpoleerd beschouw; anderen zullen vinden, dat ik sommige gedeelten, welke ik verwerp, te zwart maak. Dit kan onmogelijk anders, wanneer het conjecturale critiek geldt, en ik zou dan ook niet gaarne willen volhouden, dat mijn tekst dien van den dichter volkomen teruggeeft. Zoo lang niet een ander hs., een betere redactie vertegenwoordigende, wordt gevonden, zal volkomen zekerheid nooit kunnen worden verkregen. Tot zoolang moeten wij ons behelpen met den hoogen graad van waarschijnlijkheid, welke

men niet ontkennen zal, dat mijne bewijsvoering bezit. En al mogen ook mijne argumenten voor het uitwerpen van enkele gedeelten niet sterk genoeg geacht worden, men zal toch niet kunnen of willen beweren, dat ik op alle punten en in al mijne beschouwingen ongelijk heb. Welnu, als dat zoo is, dan erkent men de waarschijnlijkheid van interpolaties ook in mnl. gedichten, en juist om die meening ingang te doen vinden, ben ik zoo uitvoerig geweest in mijne uiteenzetting; ik mag mij dan vleien, mijne zaak te hebben gewonnen.

Het Hulthemsche Hs. is door mij gecollationeerd; de afwijkende lezingen zijn dus die van het Hs., niet die der uitgave van Blommaert. Het Lat. heb ik slechts dan aangevoerd, indien daardoor werkelijk eene min heldere plaats van den tekst wordt verduidelijkt. Als bijlagen doe ik achter de aanteekeningen, waarmede ik minder bekende woorden of zegswijzen meende te moeten ophelderen, volgen de copie van twee verschillende, slechts in Hs. bestaande, prozabewerkingen van de geschiedenis van Theophilus. De copie is van den heer C. Honigh te Wageningen, wien ik hier ten slotte mijnen dank betuig voor de welwillendheid, waarmede hij mij die voor mijne uitgave heeft afgestaan.

THEOPHILUS.

Ene scone miracle, dat Onse Vrouwe dede ane Theophiluse ende ene scone exempel.

Hs. f 196 *c*. Gode biddic, dat hi mi sende,
Tallen beghinne goeden ende. 1)
Ene dinc willic beghinnen,
Daer ic mi bat mocht ane bekinnen, 1)
Dats (of ic mochte ende of ic conste
Ende mi God siere hulpen onste)
Ene miracle van siere goeder
Ende van siere ghebenedider moeder,
Vander moeder ende van der maghet,
Die ons heeft tparadijs bejaghet.
Dese mieracle willic bescriven,
Om dat sal behouden bliven,
Vanden latine in dietschen bediede,
Doer datter sijn vele liede,
Dies niet te vroeder en souden wesen 1)
Al hoerden sijt in latine lesen.
Oft noch worde openbare
Ende iement wiste wie ic ware,

2 Hs. in de. 4 moch. 14 Doer dat sijn. 16 hoerdent.

---

1) Zie de Aant. hierachter.

Hine sal mi dit niet lachteren
No minen name daerbi niet 1) achteren,
Dat ic mi noch onderwinde,
Dat ict in dietsche rimen binde. 1)
Dies orconde die soete vrouwe,
Die ic naest Gode best betrouwe,
Dat ic doer ghene idelhede
Noch doer den prijs van iement mede
Hebbe begonnen dese sake,
Maer omme te sine met ghemake
Jeghen idelheit ende sonder sonde,
Hebbict in dietsche onderwonden
Ende oec doer den groten lof, 1)
Daer ons al goet es comen of.
Nochtan vresic achtertale.
Mochtic mi oec wachten soe wale,
Dat men neghene van mi en seide,
Soe mochtic segghen voer waerheide
f 196 *d.* Dat niemen en ware mijn ghenoet,
Want mijn gheval ware soe groet, 1)
Na dien dat mi ghescepen staet;
Bedi die werelt es soe quaet,
Datter alle liede plien.
Wilden si hem selven besien,
Die der achtertale pleghen,
Si souden hem wachten daer jeghen;
Nochtan die de beste wanen sijn,
Sijn vele argher dan venijn;
Ende die die liede meest begripen,
Men machse metten selven nipen. 1)
Al es dit ghedichte niet wel ghemaect

22 Hs. ic. 30 Hebbic.

---

1) Zie de Aant.

Ende niet alsoe wel als een ander smaect,
Tighet mijnre ongheraecthede,
Ende mine haesteghen sin mede.
Al hebbic recht of en doe, 1)
Ic hebbe den wille goet daer toe.
Nu biddic der soeter coninghinne,
Daer ic dit omme beghinne,
Dat ic des moete volcomen,
Gode teren ende ons te vromen.

Het was een man goet ende rike
Ende diende Gode oetmoedelike,
Oetmoedelike ende met trouwen
Ende sente Marien onser vrouwen.
Hi was den aermen ghenadich
Ende daers te doene was gheradich.
Van aelmoesene was hi groet,
Ende goet van rade, daers was noet.
Sijn goet was den aermen ghemene:
Jeghen hemselven spaerdi 1) allene.
Den aermen was hi goedertieren
Ende van sinen rade ondiere.
Hi was den weesen alse vader
Ende der weduwen troest algader.
Hi was oetmoedech ende rike:
Men vint nu luttel sijn ghelike, 1)
Die des goets vele winnen,
Dat si hem selven willen kinnen. 1)
Gherne dede hi goede werke
Ende gherne was hi in die kerke,
In die kerke ende diende Gode,

1) Zie de Aant.

Ende hielt gerne sine ghebode 1)
f 197 *a*. In vastene, in bedene, in ander dinghen,
Diene te hemelrike mochten bringhen.
Suver was hi van sinen live.
Wat hulpt, dat ict langhe drive!
Hi was ter werelt wel gheraect
Ende in doeghden al volmaect,
Nochtan en woude hijs niet weten.
Hi hadde de werelt suver vergheten, 2)
Dat hire mochte niet en twint.
Hi was suver als een kint
Int herte binnen ende sochte,
Dat al die werelt wonder dochte.
Hi was vele beter binnen,
Dan hi van buten liet bekinnen.
Hine slachte den ghenen niet,
Die men nu achter lande siet,
Die hem herde sempel toghen
Ende heilich voer der lieden oghen,
Die int herte dorper sijn.
Si sijn argher dan venijn. 3)

84 ic. 99 int therte.

---

1) Hier volgen in het Hs. nog deze twee regels, die ik als geïnterpoleerd beschouw:

Die God te doene gheboet
Ende dede penitencie groet.

Zie Inl. bl. 40.

2) Zou men niet moeten lezen *so verre* voor *suver? Suver* wordt vooral gebruikt van eten en drinken, met de bet. *schoontjes*, *zoodat er niets overblijft*. Vg. *Rein*. 414, 2098. *Suver* in vs. 83 en 90 kan den afschrijver in de war gebracht hebben.

3) Hierna volgen in het Hs. deze twee verzen, die ik uitwerp:

Dan venijn, dat sijn si vele,
Dat ic der werelt niet en hele.

Zie Inl. bl. 41.

Venijn doodt den lichame allene,
Die jeghen de ziele es herde clene:
Ypocrisie doodt te samen
Die zielen metten lichamen.
Hoe vele vint mer achter lande,
Die goeden lieden beraden scande,
Ende herde sempel buten dincken
Ende onder den hoet een ander scincken 1);
Die penitencie buten toghen,
Ende vol 1) quaet doen achter oghen.
Dit en seggic niet bidi,
Dat eneghe doghet beter si,
Dan daer si es, die suverhede
Buten ende binnen mede;
Maer daer si es buten allene,
Daer es die doghet wel clene.

Men mach segghen van den man
Daer ic tierst af began,
Woudic al sine doeghden vertellen,
Ic soude u te sere quellen,
Ende u mochte oec verlanghen, 1)
Bedi willix aldus afganghen:
Ic machene prisen in alder wijs,
f 197 *b.* Daer enech man soude hebben prijs.
Dese man woende in ene stede,
Daer een bisscop woende mede;
Dese man was in die poert
Voer den bisscop best ghehoert, 1)
Bedi die buten der Gods wet
Ginc, liet hi niet onghelet
No doer ghichte, no doer bede,

106 goede.

1) Zie de Aant.

No doer vrients wille mede.
Hi was ghelettert alsoe wel
Als iement in dat lant was el;
Die bisscop wrachte [1] na sinen rade:
Hi wiste oec wel, dat hi mesdade,
Haddi daer buten iet ghedaen,
Dat hi hem dede verstaen.
Die boec seghet ons aldus,
Sijn name was Theophilus.
Als ghi selt horen, desen name
Was hem herde wel bequame,
Bedi die hem sal onderwinden,
Dat hijt te rechte sal ontbinden, [2]
Theophilus luudt Gods minne,
Die hi droech in sinen sinne [3].
Dese man leefde menech jaer
In penitencien herde swaer,
Ende proefde hem, dat men en vant
Neghenen sijn ghenoet int lant.
  Hierna, als God gheboet,
Soe quam dien bisscop an die doet,
Ende hi moeste ghelden die scout,
Die wi sijn sculdich jonc ende out.

132 vriens.   152 die b.

---

1) Zie de Aant.

2) Deze vier regels komen mij verdacht voor, vooreerst omdat *bequame* hier in den ongewonen zin van *gepast* moet worden opgevat, 2º. omdat het woord *onderwinden* hier vrij ongepast gebruikt wordt van eene zoo eenvoudige zaak als de vertaling van den naam Theophilus. Doch ik heb geen voldoenden grond, om ze uit te werpen.

3) Na vs. 146 volgen in het Hs. deze beide verzen:

Ende die hem God int inde toghede
Indien dat hi van hem ghedoghede,

die ik als onecht verwerp. Zie Inl. bl. 41.

Den lichame dede men ter erden:
Die ziele voer haerre verde.
Tierst dat die bisscop was doot,
Doe riept al cleine ende groet,
Jonc ende out, leke ende clerke
Ende die canoneke van der kerke,
Dat men Theophiluse daer toe brochte
Te sine bisscop, opdat men mochte.
Hier toe cosenne oec die gone,
Diene te kiesene waren ghewone.
Dien archebisscop screef men te hant 1),
Die overbisscop was int lant,
Hoe dat die bisscop ware bleven,
f 197 *c.* Ende noemden dient ware ghegheven,
Bede ghegheven ende vercoren
Ins bisscops stede van te voren.
Als die archebisscop verstoet,
Dat selc een man was ende soe goet
Ende soe volmaect ende soe volcomen,
Dancte hijs hem diene hadden ghenomen,
Ende hi dancte Gode van dien,
Dat die heileghe kerke soe ware versien,
Dat bisscop soude sijn die man,
Daer dus vele doeghden laghe an.
Hi was blide, hi danckes 2) Gode
Ende sende om hem sinen bode,

156 hare. 164 ghewoene. 165 Die a. screef te h. 172 sel.

---

1) Hs. "Die a. screef te hant", doch uit den samenhang blijkt duidelijk dat deze lezing onjuist is. Vg. Lat. (*Acta Sanctorum*) 489 *b*. Et celebrato decreto mox *ad metropolitanum direxerunt* Episcopum, quo suscepto virique compertis virtutibus, annuit petentibus effectum et dirigens ad promovendum Episcopum praenominatum, accersiri praecepit vice-dominum.

2) Zie de Aant.

Dat hine woude conformeren
Ende te bisscope sacreren.
  Theophilus hi voer te hove
Daer hi was met groten love
Wel ontfaen ende met eren.
Die bisscop woudene sacreren.
Tierst dat sach Theophilus,
Dat die bisscop woude aldus,
Hi was die dat niet en gheerde
Ende hi viel neder op die erde,
Op die erde op sbisscops voete,
Ende seide: "Here soete, 1)
Here", seithi, "ontbeert dies.
Wildi der kerken verlies,
Der kerken verlies ende dmine mede?
Here, dat ware jammerhede,
Het ware jammer al te groet.
Mi ware liever waric doot,
Dan dus die kerke ware verloren, 1)
Dat ic bisscop ware vercoren.
Here, soudic bisscop wesen,
Dies en mochte die kerke niet genesen.
Waric bisscop, het ware scande.
Soe goede liede sijn achter lande;
Ontbeert dies, wel lieve here!
In werde bisscop nemmermere.
Ic en mach gheen bisscop sijn.
Hen betaemt niet den sonden mijn,
Dat ic bisscop soude wesen.
Here, ontbeert al van desen.

192 Hs. *voor* here soete *nog* herde soete, *doch uitgeschrapt.* 210 o. van al desen.

---

2) Zie de Aant.

Ic ben een besondicht 1) man,
Die daer toe niet ghenoech en can,
f 197 *d.* Dat ic bisscop wesen mochte.
Here, wendet uwe ghedochte,
Wendet uwe gedochte, here;
Ghi sijt sere buten kere.
Ic ben besondicht ende onvroet.
Here, wendet uwen moet,
Wendet uwen moet, wel lieve here!"
Dit bat hi ende weende sere.
Dus lach hi neder op die eerde
Ende toeghede sine onweerde.
  Die bisscop hoerde sine tale.
Het bequam hem herde wale,
Herde wale ende hi sprac weder:
"Wat ligdi op die eerde neder,
Op die eerde ende op mine voete?
Staet op," seithi, soete, 2)
Staet op, ghi selt bisscop sijn,
Seldi doen den wille mijn.
Lieve vrient, sijt onververvaert,
Ghi dunckes mi herde wel waert.
Ghi hebdt u ontsculdicht wel.
Waendi, vrient, dat niement el
Besondicht en es dan ghi?
Ic weet wel, dat niemen en si,
Hine hebbe sonde ghedaen:
Hierbi en moeghdi niet ontgaen.
Hen levet niemen enen dach,
Die sonder sonde leven mach;

216 Hi sijt. 217 en o. 233 ontsculdich. 238 moghdi.

1) Zie de Aant.
2) Er zal wel een woord uitgevallen zijn; l. *here* soete (?).

Enen dach? ja vele min.
Lieve vrient, wendet uwen sin
Ende doet ghereet dat ic u rade.
En vreset niet der kerken scade;
Sijt bisscop in den name Ons Heren
Ende laet mi u sacreren.
Al hebdi ghedaen vele sonden,
Wi sijn alle met sonden ghebonden. 1)
Hebdi der sonden ghepleghen, 1)
Ghi selt u voert wachten daer jeghen.
Of ghi sonde hebdt ghedaen,
Hiermede seldise afdwaen.
Waendi dat neghene pine
Es goeden man bisscop te sine?
Al eest ere, hets grote sorghe;
Werdt bisscop ende sijt goet wederborghe. 1)
f 198 *a*. Werdt bisscop, want dat tanegane
Daer leghet grote penitencie ane."
Theophilus andworde weder:
"Here, no doer hoghe no doer neder, —
Here, houdt u met verden, —
Ic en mach gheen bisscop werden.
Soe wat dat mi daerna ghesciet,
Ic en werde bisscop niet."
Doen hi dit seide, hi weende mede
Alsoe hi te voren dede.
Die bisscop sach ende hoerde
Sine tranen ende sine woerde,
Ende dat groet mesbaer, dat hi dreef,
Ende dat hi alsoe ghestade bleef.
Doe andwerdi alse die vroede,
Ende seide: "Vrient, dit si met goede;

261. verdden. 272 met gode, *doch vg. Tijdschr.* I, 138 vg.

1) Zie de Aant.

Ic mane u bi uwer wet,
Dat ghi u bepenset bet:
Bepeinst u bat op dese sake
Noch drie daghe met ghemake."
  Theophilus hi nam die vorste,
Omdat hijt laten niet en dorste,
Doer dat was des bisscops wille.
Maer hi peinsde selve stille,
Dat hi aldus bleve ghestade,
Dat hijt altoes niet en dade.
Alse hi soe langhe hadde ghebeden,
Dat die derde dach was leden,
Doen quam hi voer den bisscop weder
Ende viel op sine voeten neder
Ende weenede vele meer,
Dan hi te voren dede eer,
Ende bat hem doer ghenade,
Dat hi hem dat ghestade,
Dat hi pape niet en werde.
Die bisscop sach dat hi soe herde
Vreesde bisscop te sine;
Hi seide: "Vrient, doer dine pine,
Mi duncke, ic moets di verlaten,
Al eest mi leet utermaten,
Ic verlaets di, al doe ict node;
Wes goet man ende vaert te Gode". 1)
  Theophilus was utermaten
Blide dat hem was verlaten
Bisscop te sine; hi nam orlof
Oetmoedelike ende rumede thof.

278 niet laten; 279 Doer dat die bisscop wilde, *doch vg. Inl bl.* 30.
291 werdde.

1) Zie de Aant.

Hi voer thuusweert ende was vroe,
f 198 *b.* Dat hi ghevaren hadde alsoe.
Het was een ander saen vercoren
In sbisscops stede van te voren.
Theophilus hi was mettesen,
Als hi te voren hadde gewesen
Metten anderen goeden man:
Maer onlanghe was hire an, 1)
Dat quade orworme 1) quamen,
Die hem sbisscops hulde namen,
Soe dat hem orlof was ghegheven
Ende van den hove was verdreven,
Dat ghemaect hadden quade tonghen
Die goede lieden hebben bedwonghen. 1)
Quade tonghen hebben ghedeert 2)
Den meneghen ende sere onteert.
Quade tonghen hebben beraden
Den meneghen lachter, die niet en mesdaden.
Quade tonghen sijn tontsiene,
Quade tonghen sijn te vliene,
Quade tonghen sijn sere te hatene,
Quade tonghen sijn te verwatene,
Quade tonghen sijn te benidene,
Quade tonghen sijn af te snidene,
Quade tonghen sijn sere te scuwene,
Quade tonghen sijn sere te gruwene,

306 Int bisscops. 315 quaden. 325 sere te b.

---

1) Zie de Aant.

2) Indien deze tirade over de *quade tonghen* niet van den afschrijver is, is zij den dichter in de pen gegeven door de lat. woorden *callidus hostis et humani generis invidus inimicus.* Het fr. is hier even kort en heeft slechts (v. 122 vg.):

Anemis (= *die viant*)............
Moult grant joie ot de cest afaire.

Quade tonghe es een scaerp sweert,
Quade tonghe es *strael*, die sere deert.
Quade tonghen sijn quade gherechten, 1)
Quade tonghe doet meneghen vechten,
Quade tonghe maect meneghen nijt,
Quade tonghe maect meneghen strijt,
Quade tonghe maect meneghen bloet,
Quade tonghe sleet meneghen doot,
Quade tonghe es quaet venijn
Ende argher, mochte si argher sijn;
Quade tonghen moeten vloeken,
Die an Gode ghenade soecken.
  Alse Theophilus was verscroven, 1)
Die te voren was te boven,
Ende begonste tsine te teerne,
Doe begonste hem therte te sweerne,
Ende die viant begonsten te spaenne
Ende begonsten te vermaenne,
Hoe groten here hi hadde ghewesen,
Ende hi ghevelt 1) was van desen.
Wat eren hi hadde menechsins
f 198 *c.* Ende hoe luttel men nu achte sijns
Ende hoe luttel dat sine nu eerden,
Die hem te voren neghen toter erden.
Diene te voren scone groetten,
Sine wouden cume, als sine ghemoetten,

329 quaet sweert. *De verbetering is van Dr. Franck.* 329 tonghen, *en zoo overal.* 330 strael *is door mij ingevoegd om de symmetrie met den vorigen regel te herstellen.* 338 mochten. Van vs. 341—670 is gedrukt in Verwijs' *Bloeml.* II², 12—28. *De daaruit overgenomen verbeteringen zijn met* V. *gemerkt.* 345 spaenene (V.) 346 vermaenene (V). 350 *Over het onzuivere rijm zie Inl. blz.* 34. V. *ten onrechte* dat men.

---

1) Zie de Aant.

Op hem sien of jeghen hem spreken.
Dusdaneghe dinc dede hem therte breken.
Diene te voren hieten wijs,
Si gaven hem crancken prijs.
Dusdaneghe dinc dedem sijn herte
Vallen in quaden begherte,
Soe dat hi tgoet van eertrike
Begherde voer dat hemelrike,
Ende peinsde, hine rochte hoet gheviele
Nemmermeer met siere ziele,
Indien dat menne hadde vercoren
Daer hi gheweest hadde te voren.
Dus leefdi een stuc onsochte,
Ende peinsde wat hi doen mochte
Dat hi weder ware te hove.
Doen viel hi in onghelove
Ende peinsde, men soude hem weder kiesen,
Al soude hi die ziele verliesen.
Doe peinsde hi weder ende voert
Ende ondervant stille in die poert,
Of daer iement van toverien
Wiste ofte van duvelien.
Ten lesten hi ondervant
Dat een jode was int lant,
Die was des duvels eyghin
Ende meneghen hadde brocht daerin,
Dat hi den duvel hadde opghegheven
Sine ziele ende sijn leven,
Tien dat [1] hi hem holpe om [2] die zake,

356 Dus daneghen (V). 363 geviele. 379 eyghijn. *Vgl. Inl. bl.* 30.

---

1) Zie de Aant. op vs. 476.
2) Zie de Aant.

Daer hi was omme tonghemake.
Als hi dit hadde ondervonden,
Die viant hadde hem soe bedwonghen,
Dat hi Gods al vergat
Ende hi prijsde vele bat
Een stucke 1) hier in eren te sine
Ende euwelike in die helsche pine.
Dus hadde hem quade ghierechede
Bracht uut sinen goeden sede.
Dus hadde hem die viant ghevaen,
Die langhe wel hadde ghedaen.
f 198 *d.* Dus volleec was hi verwonnen,
Die een goet leven hadde begonnen.
Aldus es die ghierechede
Ende der ghierecheden sede,
Te hebbene soe wat hi begheert,
Hem en roeket, wat der zielen deert.
Hi peinsde, hoe hi quame in dien
Dat hi den Jode mochte sien,
Mochte sien ende spreken.
Hi peinsde daer na 1) ende met wat treken,
Dat hi stille daer toe quame,
Dat oec niement en vername.
Ten lesten hi hem bedachte,
Dat hi allene ter middernachte
Stont op stille, behendelike,
Ende ginc ten huse haestelike,
Daer die Jode lach ende sliep.
Ghemackelike 1) dat hi riep:
"Ontdoe die dore, vrient, ontoe!

386 *Over het onzuivere rijm zie Inl. bl.* 34. 392 wt. 400 roket. 406 ende. 413 die dore *ontbr.* Vg. vs. 415.

1) Zie de Aant.

Ende gheeft mi raet, of du wets hoe.
Ontdoe, vrient, ontoe die dure
Ende hore na mine avontuere.
Ontoe, vrient! ontoe mi!"
Die Jode seide: "Wie sidi?
Ic sal weten wie ghi sijt,
Eer ic ontoe op desen tijt."
Dander seide: "Ic en soeke gheen quaet,
Soete vrient, ic soeke raet.
Ontoe vrient, ontoe, ontoe!
Ic segghe u, wat ic hier doe.
Ontoe, vrient, ic segdi stille
Cortelike minen wille.
Ontoe, vrient, ic ben hier comen
Te miere noet entiere vromen.
  Alse dat die Jode hadde verstaen,
Ontede hi die dore saen.
Hi seide: "Vrient, dies biddic u,
Segghet wat ghi soeket nu.
Wat avonture hevet u hier bracht
Te desen tide van deser 1) nacht?
Segghet uwen wille cortelike
Ende laet mi slapen haestelike.
Met eren 1) moetti hier sijn comen.
Ghi hebdt mi minen slaep benomen,
Minen slaep ende mine erste."
f 199 *a.* Die ander seide: "Ic hebbe berste
Van selken rade, als men mi seghet,
Die 1) aen u allene leghet,
Ane u allene ende an el niemen;

415 dore. 425 segt di. 428 ende te diere v. 439 raste, *zie Inl. bl.* 30 *en Tijdschr.* I, *bl.* 253.

---

1) Zie de Aant.

Wel soete vrient, beraet u sniemen."
Doen telde hi sine avonture
Van den ,iersten al duerenture,
Ende hoe gherne dat hi dade
Alle dinc na sinen rade.
Mochte hi hem ghehulpen dies,
Dat hi verhaelde sijn verlies,
Ende mochte hi verhalen sine scade,
Hem en rochte wat hi dade.
Alse die Jode ghehoert sine tale:
"Vrient, ic sal u hulpen wale.
Wildi na minen wille werken
Ende afgaen uwer kerken 1)
Ende u God ende sine ghelove,
Ic bringhe u noch van al te boven.
Laet uwen here ende houdt u an den minen,
Soe mach u sine hulpe schinen.
Sine hulpe ende sine cracht
Hevet meneghen tèr eren bracht."
Die ander seide, dat hijt dade,
Mochte hi verhalen sine scade.
Die Jode seide: "Vrient, nu siet,
Dat ghi dies en latet niet,
Ghine comt morghen nacht te deser tijt,
Indien dat ghi beraden sijt,
So sal uus noch werden raet. 2)

459 houdt van den minen. V. 466 laet.

---

1) Na vs. 456 volgen nog deze 2 verzen:
Der kerken ende der kerken raet
Ende tghelove datter ane staet,
die ik als onecht verwerp. Zie Inl. bl. 41.

2) Zie Inl. bl. 31. In plaats van 469 vg. heeft het Hs..
Nu sijt gesont ende gaet,
Doen ginc hi metter vaert.

Nu sijt ghesont ende gaet."
  Theophilus was blide das,
Dat hi dus ghetroestet was; 1)
Die duvel haddene soe verblint,
Dat hi en achte niet en twint
Hoet na den live comen mochte,
Tien dat 2) hi hadde dat hi sochte.
Doen ginc hi thuus met groter haesten
Ende sach uut ten naesten
Daghe ende toter naester nacht.
Daer toe haddene die duvel bracht
Met siere cracht mids sjoden rade,
f 199 *b.* Daer hi in viel in groter mesdade
Dan hi te voren hadde wel ghedaen,
Doen hi in doeghden was bevaen. 3)
  Alse Theophilus heeft vernomen,
Dat die selve tijt es comen
Die hem die Jode hadde gheseit,
Doen ginc hi wech vele ghereit 2)

472 ghetroest. 473 Dien d. 474 niet *ontbr.* 478 sach dat ten (V.) 481 joden. 482 grote.

---

1) Na vs. 472 volgen in het Hs. nog deze beide regels:

Ende hi ginc met haesten thuus
Ende bleef in dien wille aldus,

die ik als geïnterpoleerd beschouw. Zie Inl. bl. 41.

2) Zie de Aant.

3) Hier volgen in het Hs. deze vijftig verzen, die ik als geïnterpoleerd beschouw (vg. Inl. bl. 42—44):

Nochtan en wondert mi niet dies:
Dicke begheert ene sijn verlies
Vele meer ende sine scade
Dan dinghen daer hi wel ane dade.
Dits een dinc dat men mach
Sien ende merken al den dach.
Dien tijt hadde hi onweert
Dies dinc dat hi nu begheert.
Hieromme so en radic niemen,
Noch en troeste, dat hi sniemen
Hem en verbonde op sine doghet,
Na dat ghi hier horen moghet,
Op sine doghet meer dan mate
Ende dat hi alle quaetheide late,
Maer houde hem altoes in dien
Dat hi der doghet wille plien:

Tote des Joden huus al stille,
Om te vorderne sinen wille.
Die Jode was ghereet te hant
Ende nammen metter hant
Ende seide: "Vrient, nu comt met mi,
Doet minen wille, dat radic di."
Hi leidene op ene dwerse strate
Daer si beide te gader saten.
Hi seide: "Vrient, soe wat du sies,
En vervare di nemmer dies,
So wat dat du sies ofte hoers,
Sie dat du di niet en verstoers.
Soe wat dat anders di gheschiet,
En sechent u metten cruce niet."
Die ander seide, dat hi dade
Alle dinc na sinen rade.
Als si dus te samen sitten,

492 V. namene, *ten onrechte.* 498 Hs. niet te meer dies. V. niet tameer dies. *Ik geloof dat* nemmer *d. i.* volstrekt niet, *hier het ware woord is.* 500 *Men zal* verstoren *wel in den zin van* in de war maken, verijdelen *op te vatten hebben en moeten lezen:* Sie dat *duus* niet en verstoers.

Al hadde hi penitencie ghedaen
Van der tijt dat hi verstaen
Conste ghesien in sinen moet
Dat quaet ghedaen ware ende goet.
Die tijt was dat desen man
Gerne die viant soe verwan,
Hem hadde onweert ende dochte quaet,
Daer hem sijn herte nu toe staet.
Bedi es hi ries die hem verbout
Indien dat hi hem doeghden hout,
Hine si emmertoe vervaert,
Die hem hier te levene waert.
Die nu es goet, mach wesen quaet,
Die nu in penitencie staet
Mach al te gader noch verkeren
Alse ghi an desen man mocht leren
Of iement oec in sonden ware
Men hebbe oec niet soe ommare,
Dat men die hope van hem verliese;
Bedi het sijn vele riesen,
Al leven si een stuc in sonden
Dat in doghden lest werden vonden,
Ende meer penitencie doen
Dan daer se die viant noit toe spoen.
Bedi en sal hem niement verwanen,
Noch anders sonden in quade vermanen.
Die nu es quaet mach werden goet,
Ende werden quaet, die nu goet doet.
Nochtan radic, dat die gone
Die der doeghden es ghewoene
Dat hi hem in doeghden hout,
Ende die der sonden hebben scout
Peinsen dat die sondeghe sijn
Des vians al eyghijn,

Toeghde hem die Jode swerte
Herde vele ghecleedt waren 1),
Die alle droeghen candelaren,
Die alle songhen ende waren vro,
Ende daerna soe sach hi hoe
Si tere scaren voer hem leden,
Dien si alle anebeden,
Dat was die here van algader 2)
Dien si eerden als haren vader,
Als haren vader, ja vele meer;
Dat was haer here Lucifeer,
Die met siere overmoede
Was dierste die verwrochte Gode.
  Die Jode nam dien kerstijn
Ende leide hem vore den here sijn.
Die viant seide: "Wat wiltu, vrient?
Wat doet hier man, die Gode dient,
Beide Gode ende siere moeder?
f 199 *d.* Her Jode, en sidi niet vroeder,
Dat ghi hier selken man hebdt brocht?
Her Jode, ghi sijt evel bedocht."
Die Jode antworde sinen here:
"Here, en belghet u niet te sere.
Dese man die wilt laten Gode
Ende siere moeder ende sine ghebode,
Wildi hem hulpen ende gheven raet
Van sulker dinc als hem bestaet.
Doe seide hi hem sine mesquame

506 Toghde. 510 hi *ontbr.* 511 Dat tere. 518 *Over het onzuivere rijm zie Inl. bl.* 34. 533 Wat hem misquame, *doch er kan hier geen conj. staan.*

---

1) Over deze bedorven verzen, die ik niet in staat ben te verbeteren, zie Inl. bl. 31 vg.

2) Zie de Aant.

Ende hoe gherne hi hulpe name.
Doe sprac die viant: "Vrient kerstijn,
Wildi laten den here dijn,
Dinen here ende dinen God
Ende houden di voert an mijn ghebod;
Wiltu van dinen Gode scheden
Ende van siere moeder ende vlien hem beden,
Ende algader die heileghe kerke
Ende haer ghebod ende haer ghewerke,
Ic sal di te rade staen
Ende hulpen di weder saen
Te hove daer du best soe verscroven,
Ende hulpen di weder te boven
Metten bisscop ende met alle die gone,
Die te sinen rade sijn ghewone.
Maer ic en houde mi meer en twint
Aen dine worde dan an den wint,
Want ghi kerstine, ghi pleghet,
Als ghi hebt een dinc daer u therte an leghet,
Dat ghi begheret herde sere
Ende niet en moghet bidden uwen here
Ende niet en moghet uwen wille ghewinnen,
Dan soe wendi u herte binnen
Ende comt tot mi om raet ghegaen
Ende wilt van uwen here staen, 1)
Ende doet mi dan een groet belof.
Daer na stadijs varinghe of,
Als ic u hebbe uwen wille
Ghedaen, beide lude ende stille.
Dan soe drivedi mi te scherne 1)

539 God. 549 mi niet en twint. 550 worden. 553 begheert. 555 gewinnen. 556 vendi (V.)

---

1) Zie de Aant.

Ende beghindi u weder te werne 1)
Ende gaet tuwen here, die goedertieren
Es ende ontfaet u sciere.
Aldus hevet mi menech bedroghen,
Al maghict qualike ghedoghen.
Maer wiltu hebben minen raet,
f 200 *a*. Ic sal di segghen hoe het staet.
Doetstuut gherne ende eest u lief,
Ghi selt mi scriven enen brief
Ende ghi selter inne scriven
Dat ghi wilt mijn eyghen bliven,
Ende datte vaster sal moghen sijn,
Seldire an doen den zeghel dijn."
  Theophilus die viel mettien
Ter eerden over sine knien
Ende custe des viants voet
Ende sochte sinen oetmoet
Ende seide: "Ic halme mi 1) Gods
Ende siere moeder ende sijns ghebods,
Ende ic wille mede sijn
Euwelijc u vri eyghijn.
Ende sider dat u es lief,
Nemt hier zeghel ende brief." 1)
Doen custe hine als men es ghewone
Te manscape, alst es te doene.
Hi nam orlof ende hi was vroe,
Dat hi sciet van hem alsoe
Ende ginc weder thuuswaert
Metten Jode al onvervaert.

564 dan beghindi. 565 tot uwen. 571 Doetstu. 575 datter; V. dattet. 579 vians. 582 haers ghebods. *Vg. vs.* 530. 588 *Over het onzuivere rijm zie Inl. bl.* 34.

---

1) Zie de Aant.

Des anders daghes began berouwen
Den bisscop, dat hi den ghetrouwen
Theophilus hadde ghedaen
Van sinen hove ende hadde ontfaen
Enen ander, die niewer naer 1)
Soe nutte en was als hi was daer.
Hi begonde oec mede claghen
Datten tonrechte hadden bedraghen
Quade orworme, die daer waren,
Die pleghen der valscher niemaren.
Hi claghede, dat hi oec selc was
Dat hi soude gheloven das,
Dat hem die quade tonghen seiden,
Dat sine van heme deden scheiden,
Den goeden man, soe lachterlike.
Des claeghdi ende dies ghelike,
Soe dat 1) hi riep enen seriant
Ende hiet hem varen altehant
Omme Theophilus, dat hi quame
Ende sijn ambacht weder name.
Die seriant en liet des niet,
Hine dede dat hem die bisscop hiet.
Theophilus voer te hove waert,
Dies hi langhe hadde begaert.
f 200 *b.* Hi was vele meer willecomen 1)
Den bisscop ende oec hem somen.
Die bisscop die was sijns herde blide:
Hi settene neven sine side
Ende bat, dat hijt hem woude vergheven,

593 te berouwen. 599 te claghen. 600 Dat hine hadde. (V.) 605 quaden. 606 heme *ontbr. V.* van hove. 608 claghdi. 621 *Vóór* woude *staat nog* vergave, *doch uitgeschrapt.* Hs. vergeven.

---

1) Zie de Aant.

Dat hine also hadde verdreven
Van sinen hove, van sinen rade
Ende hi seide, het hadden quade
Tonghen ghedaen met valscher spraken,
Die goede liede onweert maken,
Daer mense wilt gheloven.
Van Gode moeten si sijn verscroven,
Die mi dat daden verstaen,
Dat ghi jeghen mi hadt mesdaen.
“Vrient, ic segghe u, wat ghi doet.
Vergheeft mi uwen evelen moet,
Ende sijt here over dit lant,
Dat ic hebbe in mine hant;
Beide over lant ende over goet
Willic dat ghi uwen wille doet.
Al dat ghi wilt, dat si ghedaen;
Na uwen wille saelt al gaen,
Beide mijn doen ende mijn laten.
Ic betrouwe u utermaten;
Wel sijt ghetrouwe te minen rade.”
Hi seide dat hijt gherne dade. 1)
Dus was Theophilus willecomen

623 ende van s. r. 625 quader valscher. 638 An uwen w *Of men moet* gaen *in* staen *veranderen. Vg. D. Lucid.* 400. 642 Theophilus zeide. 643 willecomen.

1) Na vs. 642 volgen in het Hs. de volgende 20 regels, die ik als onecht verwerp. Zie Inl. bl. 44 vg.

Ic hope dat noit God en liet,
Dat dese dinc aldus ghesciet
Bl. Hi en liet dit exempel gheschien,
Dat wi ons allen daer bi souden castien
Dor ons ende doer de sine mede;
Al waendi dat die viant dede,
Ende (l. En) was bi den viant niet,
Al waendi dat bi hem gheschiet.
Ic hope, dat God aldus wilde
Dat men an hem vaste hilde
Met goeder herten, ende met vasten ghe(loven,
Al ware ene onder ofte boven,
Dat wi ons castiden bi desen man
Ende nemen exempel hier an,
Dat ons ghenoeghe, dat hi ons gave
Waert armoede, waert grote have:
Want si nemmer stille en staet
Die avonture, die sere gaet,
Somwile op, somwile neder,
Dus soe gaet si voert ende weder.

f 200 c. Ende hi was weder ghenomen,
Beide ghenomen ende ghecoren,
Daer hi gheweest hadde te voren
Ende was vele meerder here
Ende ginc bat na sinen kere 1)
Van al dat te hove was te doene
Dant te voren was ghewone.
Ende es oec vele bat ghehoert
Ende sinen wille gaet bat voert
Dant oec dede te voren eer.
Hi es oec selve sonder keer, 1)
Want hi doet al dat sijn vleesch begheert,
Ende es worden soe verweert, 1)
Ende oec van hem selven soe ontbonden, 1)
Dat hi en acht op ghene sonden.
Dicke quam in sinen moet 1)
Die Jode ende vraeghde of hem niet goet
Sinen here en dochte, die hem dus saen
Sinen wille hadde ghedaen,
Diene dus saen hadde beraden
Ende van sinen rouwe ontladen.
Hi dancte oec den Jode sere,
Beide den Jode ende sinen here,
Bi wies rade dat hi al stille
Waende wesen te sinen wille,
Te sinen wille, te siere ghenoechte,
Ende hadde al sine ghevoechte. 1)
  Alse Theophilus hevet ghelevet
Dit leven, daer hi in sere hevet
Beide ghesnevet ende ghedoelt,

650 ghewoene. 660 D. J. vraghde hem of n. g. 661 dien dus s. 669 Te siere wille. Vg. *Bloeml.* II[2], bl. 219. 672 snevet.

---

1) Zie de Aant.

Doen gaf hem God dat hi ghevoelt,
Ende God maecte hem cont
Over ene corte stont
Ende leide hem te voren,
Dat hi die ziele hevet verloren
Ende hem sal staen te sine
Ewelike in die helsche pine,
In die pine, in die ellende
Ewelijc duerende sonder ende.
Dus goet es God ende dus ghenadech
Ende in ghenaden dus ghestadech.
Dus ghevoelech, dus goedertiere
Ende ghebeidich es hi met siere
Wraken, daer men hem heeft mesdaen.
f 200 *d.* Dus langhe laet hijt in vorste staen,
Sinen slach, God onse Here,
Ende als hi slaet, so slaet hi sere.
Dus ghebeidich es hi met siere wraken.
Dus ontbeidt hi met ghemake,
Of die ghene die heeft mesdaen
Van den sonden woude avestaen.
Want Gode ware vele bat ghename,
Dat men van den sonden quame
Ende dat men quame van den sonden,
Ende men dade in corten stonden
Penitencie in dit leven,
Ende hijt dan moeste vergheven,
Dan dat si des ontbaren

673 vg. *Over het onzuivere rijm zie Inl. bl.* 34. 677 Maeckede hi hem cont ende leidem te v. 679 die edel z.

Na vs. 684 *volgen nog de beide regels:*

Ende dus ghenadich in dat goet
Dat hi elke sonderlinghe doet.

Zie Inl. bl 46. 695 God.

Ende ter hellen souden varen
Ende bliven in dat grote torment,
Daer nemmermeer mensche en went. 1)
Theophilus began mesbaren
Dat hi dus hadde ghevaren:
"Ay mi," seghet hi, "ay mi, ay mi!
Ay mi, wel sondich man, tewi,
Aymi, twi wordic ie gheboren!
Dat ic dus hebbe verloren
Mine ziele ende mijn leven,
Dat ic dus hebbe opghegheven
Den viant dus ghewillechlike!
Ic ben verloren ewelike.
Ay mi, wat node was mi dies,
Te achtene op dat verlies,
Dat men mi dede van den hove.
Wat was mi metter lieden love 1),
Metten love ende metten prise,
Daer ic Gode van den paradyse
Ende siere moeder mede hebbe verwrocht,
Ende mi selven daer toe brocht,
Dat mi in die helsche pine
Ewelike staet te sine.
Ay mi, ay mi, wats mi gheschiet!
Ay mi, ay mi, twine peinsdic niet
Dat mi God hadde ghedaen!
Te vele goeds haddic verstaen. 2)

704 D. n. m. inde en went. *Vg. vs.* 812 *en D. Lucid.* 2894: (Si) worden ghesteken in den torment, Daar nemmermere ziele weder went, *en* 3233: (Die) int helsche vier belenden Ende nemmermee daer uut wenden. 705 begonde te m. 713 gheweldichlike. *De omgekeerde vergissing in een Hs. vindt men Rein.* I, 3431. 716 op *ontbr.* 718 metten. 726 twine en.

1) Zie de Aant.

2) De lezing is blijkbaar bedorven; men zal wel moeten lezen *haddic*

Ic was rike van haven sere,
Rike van haven ende daertoe mere
Was ic gheacht in die stede
Ende bat ghehoert metten lieden mede
Dan iement was in mijn gheslachte.
f 201 *a.* Omdat ics goets niet en achte,
Wat was mi, onsalich man,
Wat ghewinne lach mi daer an
Dat ic die ere dus begherde
Ende ic mi selven sus 1) onwerde? 1)
Ay mi, ay mi, ay mi, ay mi!
Ic mochte hebben gheweset vri
Ende ghelevet met ghemake
Buten alle sondelike sake.
Met wien salic te rade staen?
Wat hebbic mi selven ghedaen!
Wie sal mi selven gheven raet
Na dien dat mi ghescepen staet?
Hope ende raet hebbic verloren. 1)
Twi en haddic mi bepeinst te voren,
Dat ic an enen Jode bet
Gheloefde dan ane mine wet,
Aen enen Jode, aen enen dief!
Wat node was mi, dat ic gaf brief?
Waest niet ghenoech dat ic gaf halme,

740 gheweest. 742 allen. Dr. De Vries wil lezen: 745 Wie sal mi *helpen ende* gheven raet, en 747 *Helpe* ende raet hebbic verloren. De veranderingen zijn m. i. niet noodig. 753 alme.

---

bevaen. Bevaen (bevangen) bet. o. a. *verwerven, Sp.* II[1], 24, 84:

Dat men hare vrientscap daer met bevange,

en *bevaen hebben* o. a. bezitten, *Salad.* 15:

Hi haette dorperlijc venijn
Ende meneghe doecht *haddi bevaen.*

1) Zie de Aant.

(Metten monde ende metter palme
Gingic af Gode ende Sente Marien)
Inne moeste noch vorder lien
Soe verre, dat ic moeste gheven
Vaste sartere daer af bescreven?
Ay mi, ay mi, ay mi, ay mi!
Wat sal mijns worden hier bi!
Ic en weet wat ic mach doen.
Wat node was mi, dat ic verspoen 1)
Den viant, dat ic daertoe quam
Dat ic manscap ane hem nam!
Ay mi, ay mi, ic was te rike.
Ic mochte wel ghemackelike
Hebben gheleeft ende sonder pine.
Wat begheerde die herte mine?
Mi stont te sine sonder-aerbeit
Ende sonder sonde ende sonder pleit 1)
Ende sonder menegerande sake
Wel te levene met ghemake,
Dat goeden man wel soude voeghen,
Al en const mi niet ghenoeghen.
Ay mi, ay mi, ay mi, ay mi!
f 201 *b*. Ay mi, wat node was mi,
Dat ic mi dus hebbe verloren!
Ic diende Gode wel te voren.

756 vodert. *Na* 767 *volgen in het Hs. nog deze twee regels:*
Hadde gheweest die mine
Avonduere goet ghesijn.
Zie Inl. bl. 46.

768 die herte mijn. *Dat het adj. ook als attrib. na het subst. staande verbogen kan worden, leert Theoph.* 1181 met herten *goeder; Rein.* 1297 van den clippelen *sinen;* 1316 metten tanden *sinen;* 412 die kindre *mine;* 504 die pade *sine* enz. *Dit geval is door Cosijn, T. en Lettb.* II, 153 *niet vermeld.*
771 menegrande. 773 goede 774 coest.

1) Zie de Aant.

Nu hebbic mi selven ghebonden
Met alre dorperliker sonden.
Daer toe hevet mi die Jode bracht,
Dat ic niet en hebbe gheacht,
Hoe vele sonden dat ic dede,
Ende hoe dorperlike mede.
Wat salic doen, onsalich man!
Daer alder werelt troest lach an,
Die mi van sonden hadde brocht,
Hebbic met sonden verwrocht,
Dat ic in ghere manieren
En der gaen tote die goedertieren,
Al machse noch soe goedertieren sijn,
Haer claghen die sonden mijn.
Wie sal nu mine tale spreken?
Die mi aldernoetst soude ghebreken,
Sal over mi te doemsdaghe
Na rechte doen die ierste claghe.
Wie sal mi in dat swaer ghedinghe,
Daer elke sal sonderlinghe
Van sinen sonden redene gheven,
Daer die ingle selen beven,
Wie sal mi hulpen in die noet.
Daer alle sonden werden bloet
Die stillekine sijn ghedaen;
Daer niement en sal moghen ontgaen,
Hine sal moeten redene gheven
Van den sonden die hi heeft bedreven;
Daer elkerlijc sal sonderlinghe
Redene gheven van allen dinghen;
Daer men die sonden sal vertellen;
Daer men stieren sal ter hellen
Die quade, ende ter pinen senden,

791 mochse. 794 aldernoets.

Daer si nemmermeer en wenden,
Ende die met doeghden sijn bevaen,
Selen den eweliken loen ontfaen;
Daer niet en sal bliven ongheloent;
Daer men sal sien die hier ghehoent
Ende die waerheit met goeden ghedochten 1)
Ende die dorperlike sonden wrochten;
Daer men sal sien die herten binnen,
Die men hier niet en mach bekinnen;
Daer niemen en sal bliven quite
No bi ghelate no bi abite;
Daer dobble pine selen doghen,
Die hem sempel buten toghen
f 201 *c.* Ende binnen sijn al vol venijns.
Wie sal daer ghedincken mijns?
Wie sal mi daer hulpe draghen
Daer si over mi sal claghen,
Die in mine hulpe moeste staen,
Soudic die helsche pine ontgaen!
Ic hebbe verwrocht bi minen scouden
Hare die mi versoenen soude.
Daer men sal al die werelt domen,

814 die e. l. 815 Dat. 823 si doble. 825 Die b. *Vs.* 827 *en* 28 *in omgekeerde orde.* 827 mine hulpe. Vg. Lat. *auxilium ferre alicui.* 831 hebse. 832 Hare *ontbr.* 833 doemen.

---

1) Vs. 816 vg. zijn zonder twijfel bedorven, maar ik ben niet in staat ze op eene afdoende wijze te verbeteren; misschien ontbreken er na 816 een paar verzen. De Vries wil aldus lezen:

Daer men sal sien dic *ghiere* ghehoent
Ende die *vrecheit* van *goede* ghedochten.

(*Ghedinken*, trans. *zijne gedachten op iets richten*, zooals *St. Am.* II, 6095; *Ovl. Ged.* 3, 120, 42). Zoo krijgt men een goeden zin, maar de evidentie der verbetering ontbreekt.

Si sal verbolghen jeghen mi comen.
Aen wien sal ic daer soeken troest,
Of mi die Gods moeder noest, 1)
Gods moeder, ja, God selve mede?
Si sijn op mi verbolghen bede.
Het en es ghene onmate,
Dat mi God ende sijn moeder haten.
Dat si mi haten, dat es recht.
Het es wel bi miere plecht,
Dat si mi goet ende ere daden,
Ende ict hem loende met quade."
Alse hi dus jammerlike claghet,
Ende hi hem selven dus versaghet,
Soe sent hem God in siere herten
Ene hope metter smerten
Die hi in siere herten droech,
Soe dat hi in hopen sloech 1)
Aen onser vrouwen ende seide:
"Al hebbicse verloghent beide
Sente Marien ende haren sone,
Nochtan om dat si es ghewone,
Diene an hare soeket, te gheven troest,

Na vs. 834 *volgen in het Hs. nog deze beide regels:*
Die God te moeder heeft ghenomen,
Wie sal mi daer moghen vromen.
Zie Inl. bl. 46.
Na 840 *volgen nog deze twee regels:*
Nochtan soe claghic weder di
Hare die soude versoenen mi.
Zie Inl. bl. 46
842 Hets. 844 quaden. 847 herte. *Vg.* 849. 848 smerte.
Vóór 852 *nog in het Hs.:* Al hebbicse verbolghen beide, *doch uitgeschrapt.* 855 Die an.

1) Zie de Aant.

Ende heeft den meneghen oec verloest
Die ter hellen waren ghegaen,
En hadde hare hulpe ghedaen, —
Hier bi dunct mi die beste raet,
Na dat mi ghescepen staet
Van minen groten overdaden,
f 201 *d.* Die ic ghedaen hebbe buten pade,
An hare te soekene troest ende ghenade,
Want si mi mach beraden. 1)
Ic wane, ic mi dies sal bewinden,
Ende sien of ic mach vinden
Aen hare troest ende ghenade.
Ende en wiltsijs mi niet ghestaden,
Soe wetic over waerheit wel,
Mine ghestades niement el.
Hoe salics nochtan beghinnen
Ende hoe salic die coenheit ghewinnen,
Dat ic haer claghe minen noet,

862 paden. *Na vs.* 864 *volgen nog deze beide regels:*
Ende oec die met goeder trouwen
Ghenade soeken ander vrouwen.
Zie Inl. bl. 47.
865 dus sal bewenden. Hem des bewinden *bet.* de stoute schoenen aantrekken. *Vg. Oudem.* I, 681. Dus *voor* des *vindt men ook Rein.* 3220. 866 venden. 868 si mi. *Vg.* 870. 869 die waerheit.

---

1) Is het niet opmerkelijk, dat wij in deze passage telkens na een ongeveer even groot aantal verzen eene corruptie of invoeging aantreffen? Eerst vs. 816 en 17, dan vs. 840 en dan weder op deze plaats vs. 864, terwijl weder na 23 regels het nieuwe, verkeerd ingevoegde blad begint. Zou dit niet wijzen op het feit, dat van de beide voorafgaande bladen (elk blad had 2 kolommen, zie Inl.) de 2 onderste regels geheel of gedeeltelijk onleesbaar of afgeknipt waren, en dat de afschrijver getracht heeft zoo goed en zoo kwaad als hij kon de leemte aan te vullen? Alleen een tot heden onbekend Handschrift zal in staat stellen over de juistheid van dit vermoeden een oordeel uit te spreken.

Want mine sonden sijn soe groet,
Dat icse hebbe verwrocht
Ende hare hulpe hebbe vercocht
Om ene wel cranke have.
Onrecht ware dat si mi gave
Troest no 1) raet no hulpe mede,
Sent dat ic die quaetheit dede
Dat ic haers verloghenen soude
Om ene cleine onscoude 1)
Dat ware onrecht, gave si mi raet,
Want mine sonden sijn soe quaet.
Ic dede hem beden sulken lachter,
Het ware onrecht, peinsese achter. 1)
Het ware onrecht en wrake sise niet
Die sonden die mi sijn ghesciet.
. . . .
. . . .
. . . .
f 202 *a.* Dat icse moet bringhen voert
Die sonden, die mi sijn ghesciet.
Daerom en salic laten niet,
Aen hare en salic ghenade soeken,
Bedi ic hebbe ghesien in boeken,
Dat Gode becomt vele bet
Ghenadecheit dan rechte wet. 1)
Al hebbic noch so vele mesdaen,
Ghenadicheit sal vore gaen.
f 202 *b.* Al en es nieman mijn ghenoet,
(Want mine sonden sijn soe groet)
Ic sal hare bidden nochtan ghenade,

887 Hets o. 888 *Over deze geheele passage zie Inl. bl.* 25 *vgg.*
895 en *ontbr.* 899 noch so *ontbr.*

---

1) Zie de Aant.

Die den meneghen heeft beraden.
Si es so hovesch, so goedertieren,
Ic hope hare sal ontfarmen miere
Sonden, al waren si mere noch,
Mochten si mere wesen doch. 1)
f 202 *c.* Nochtan en canic ghepeinsen hoe
(midden) Dat ic comen mach daertoe,

905 ende so g. 907 Mine sonden, *verbeterd door* De Vries, *Versl. en Med. Kon. Acad.* VI, 90. 910 mach comen.

---

1) Na vs. 908 volgen in het Hs. nog de volgende 56 regels, die ik als geïnterpoleerd beschouw. Zie Inl. bl. 47 vgg.

Hieromme was si vercoren (gheboren,
Hieromme woude God van haer sijn
Om ons te bringhene uten sonden
Die met sonden waren ghebonden
Ende ons te bringhene te hemelrike
Die waren verloren ewelike
Doer ander sonden ende doer die mine,
Om ons te losene uter pinen
Van Luciferre ende van sinen ghesellen
Om ons te losene uter hellen.
Hieromme wert si coninghinne
Ende God toghede haer die minne,
Dat si sijn moeder moeste sijn
Ende daer toe bliven maghet fijn.
En ware (l. waren) sonden niet ghesciet,
Soe en waer si Gods moeder niet,
Want en hadden die sonden ghedaen,
God en hadde haer niet ontfaen
Meer dan mi of ander menschen.
Het gheviel haer wel te wensche
Doen haer God die minne dede;
Si es ghereet in elke stede,
Dat elc mensche die hem ghevroet,
Hare meest ere naest Gode doet;
Ja naest Gode; wel vele lieden
En dorren hem dies niet ghemieden 1)
Dat si an Gode ghenade sochten
Doer die sonden die si wrochten.
Si bleven ewelijc verloren
Om die sonden van te voren
Maer dat si met goeder hopen
Ende met oetmoedicheiden nopen
Die vrouwe die God vercoes
Daertoe dat si ghevet troest altoes
Hem allen, die met sonden sijn bevaen,
Indien dat si se afstaen.
Sent dat si es comen
Bi onsen sonden te dustanen vromen
Te dustaneghe vromen, te dustanege eren
Dat si moeder es Ons Heren,
Sijn moeder ende hevet van hare
Ghemaket onse makelare
Makelare ende taelman,
Soe doe ic minen troest daeran,
Minen troest ende mine hope,
Soe dat ic met herten tote hare lope
Ende hare bidden (l. bidde) ghenadelike:
Ghenade, Gods moeder van hemelrike
Mine mach gheen goet gheschien
Want God wilt van mi vlien.
Gods moeder, ic claghe u minen noet,
Want u ghenaden sijn soe groet;
Ghi en selt mi niet ghebreken,
Ghi *en* selt mine tale spreken
Voer uwen lieven sone,
Alsoe ghi over dandere sijt ghewone.

---

1) Lees *ghenieden*, vgl. *C. en El.* bl. 194. *Tekster* 29—31, en *Troyen* 3017 noot.

Dat ic voer dese vrouwe draghe
Mine sonden ende mine claghe.
Salic spreken metten monde
Daer ic die dorperlike sonde
Met jeghen hare hebbe ghedaen?
Die sonden selen mi verslaen 1)
Ende thelsche vier sal mi verbraden 1)
Die tonghe ent herte, die mi verraden
Hebben, dat ic die sonden dede,
Ende die lichame algader mede.
Beghinnic oec te trecken van desen, 1)
Die duvel sal soe an mi wesen,
Ic vrese, dat hi mi mach halen
Siele ende lijf al te male,
Willic hem iet ontvaren;
Dus sere maghic mi vervaren,
Dat hi mi neme ziele ende leven,
Dat ic hem hebbe opghegheven.
Nochtan en vorstic langher mee, 1)
Beter es camp dan hals ontwee. 1)
Mi es best, dat ic mi verboude:
Hen sal bliven bi minen scoude,
En wilt si mi niet ghestaden,
Soekic ane hare ghenaden
Met rechter trouwen, met herten goede,
Ende ic mi voertmeer wille hoeden
f 202 *d.* Van sonden die ic hebbe ghedaen,
Ende in penitencien staen
Alle die daghe, die ic sal leven,

917 thelscher. 918 ende therte. 927 mi mach nemen. 932 Het. 933 Ende en.

1) Zie de Aant.

Indien dat sise mi wille vergheven". 1)
Dus peinsde hi voert ende weder
Om sine sonden op ende neder;
Dus claeghde hi met groten mesbare
Sine sonden ende met vare.
Ten lesten 2) . . . .
. . . .
. . . . . . , gheeft hem God gheval,
Dat hi recht late varen al
Die werelt ende al haer baraet,
Dat der werelt toebestaet.
Hi sal hem hoeden met goeder herten
Der sonden ende der begherten,
Diene daertoe hadden ghedreven,
Dat hi hadde al opghegheven
Ziele ende lijf ghebordelike 3)

942 Om *ontbr.* 943 claghde. 950 die w.

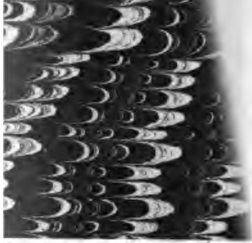
1) Na vs. 940 volgen in het Hs. de volgende 26 verzen, die ik als geïnterpoleerd beschouw:

Ende en hoert si niet mine claghe
Bl. Ic sal hare te domesdaghe
Verwiten dat sijt alle selen horen
Die noit van wiven waren gheboren,
Dat si mi ter noet gebrac,
Ende datse sonde op mi wrac.
Ic bidde haer ghenade oetmoedelike,
Ende ic wille avestaen der sonden ewelike,
Ende gaen in penitencien ende in boeten
Haddic van hare die ghemoeten
Haer sal ghenade oec ghebreken
Wilt si mi oec daer buten steken
Sone es si niet vol ghenaden
En wilt si mi niet staen in staden.
Soe meer mesdaen, soe mere bate
Indien dat men die sonden late.
Al sijn mine sonden groet,
Gods ghenade en es niet doet;
Gods ghenade ende die hare,
Want ic altoes hope op hare.
Wilt God ende si mede,
Soe sal ghehoert sijn mine bede
Ende niet wech geworpen ende hebben onweert,
Want si hare ghenaden niet en spaert
Jeghen alle die ghene die begheren
Ghenade, ende voert an hare keren.

Zie Inl. bl. 50.

2) Hier schijnen een paar regels te ontbreken.

3) Zie de Aant.

SIGILL
1650
CHRISTO
ET
NOV: ANGL:
NTAB:

Den viant ewelike.
Hem begonden met goeder trouwen
Sine sonden sere rouwen
f 203 *a*. Met rechter trouwen, met herten goeder,
Ende warp sine hope al an der moeder,
Daer God ons here af was gheboren,
Ende liep al stillekine vore
Hare ymage, daer si stoet,
Ende hadde den hope groet ende goet,
Dat hi metter hulpen van hare
Ontvaren soude des viants scare.
Hi hadde oec hope ende ghelove,
Dat sine van hare niet en verscrove
Ende hem warende 1) met ghenaden:
Si hadde oec den meneghen beraden.
Dus viel hi neder op den vloer;
Hi weende, hi claeghde, hi bat, hi voer
Also jammerlike als hi doen mochte,
Want hi niet dan ghenade sochte 2).
Dus lach hi ghinder eenpaerlike
Voer onse vrouwe van hemelrike.
Vaste hi weende ende bat oec mede
Met herten ende met serechede 3).

958 s. te berouwen. 959 ende met. 960 hi warp. 962 voren 968 soude verscroven. 969 warende hem. 972 claghede iet bat.

---

1) Zie de Aant.

2) Na vs. 974 volgen in het Hs nog deze beide geïnterpoleerde verzen:
Ane Maria der moeder Gods
Socht hi ghenade altoes.
Zie Inl. bl. 51.

3) Na vs. 978 volgen deze vier geïnterpoleerde verzen:
Ghenade op die heileghe maghet,
Die alle sonden verjaghet

Noit man dat mesbaer en dreef:
Ghestadelike dat hi bleef
Veertich daghe ende veertich nachte
Eenpaerlike in dit ghedachte.
Als die veertich daghe waren leden
Dat hi gheclaeght hadde ende ghebeden
Oetmoedelike ende met goeder trouwen
Ghenade groet an onser Vrouwen,
Si en wilde niet langher sparen,
Sine wilde hare openbaren,
Die suete moeder, die suver maghet
Die den sondeghen bejaghet
Soendinc jeghen onsen Here,
Op dat ment an hem beghere.
Dits ons troest, ons toeverlaet, 1)

979 Noit en dreef man dat mesbaer dat hi dreef. 981 XL (2 maal) 983 Alse d. XL daghen. 984 gheclaghet h. e. gebeden. 989 maget.

Die an hare ghenade soeken
Met goeden ghelove, met goeder moeten.

Zie Inl. bl. 51.

1) Verschillende der hier vermelde symbolen, waaronder Maria vereerd werd, waren in de middeleeuwen van algemeene bekendheid. Vgl. Grimm in de uitgave van Koenraad van Wurtzburg's *Goldene Schmiede*, Bruder Hansens *Marienlieder* (ed. Muntzloff); *Claus. v. d. Biblen*, Strophe 16—18 en de belangrijke aant. van Verwijs, bl. 70 ald. (*Bibl. v. Mnl. Lett.* Afl. 26), waaruit ik deze woorden aanhaal, die tot recht verstand van onzen tekst kunnen dienen: XV: Maria figurata fuit per Esther, qnae Aman fecit suspendi .., XIV: per Judith, quae Holofernem peremit..., IX: per virgam Aaron, quae habuit fructum praeter opus naturae...; X: per stellam... de quibus prophetavit Balaam (cf. *Numeri* 24, 17 en *Rijmb.* 6149: "*Maria sterre van der mere*"). *Porte van paradijs* wordt Maria ook genoemd *L. o. H.* 3590. De vergelijking van Maria met Jaël (*Richt.* 4, 17—22) vinden wij niet bij Bonaventura (Verwijs t. a. p.), maar wel *Rijmb.* 7384. — In weerwil van deze omstandigheid, dat de hier genoemde symbolen ook elders worden genoemd, komt de geheele passage van vs. 993—1038

Dits die ghene, die voer ons staét
Jeghen den viant ende sine scare.
Dits die rechte makelare 1)
Die ons versoenet jeghen haer sone;
Dies es si altoes ghewone. 2)
f 203 *b*. Dits die ons die propheten
Langhe te voren hadden beheten.
Dits die Amanne verhanghen dede,
Ende Sisaron versloech oec mede,

999 Dat ons. 1000 hadde. 1001 die an manne. 1002 oec daer mede.

---

mij verdacht voor. Ook de 28 na vs. 998 geïnterpoleerde verzen behooren hiertoe, maar de gronden, die ik had voor het uitwerpen dier verzen, kan ik niet voor de geheele passage doen gelden. Het is niet te ontkennen, dat de samenhang door deze lange uitweiding wordt verstoord en dat het gedicht zeer zou winnen, indien vs. 1039 onmiddellijk volgde op vs. 992. Verder zijn hier en daar uitdrukkingen, die aan den interpolator herinneren; zoo b. v. het duistere vs. 1019, het dwaze vers 1021 (dat ik, als misschien van den afschrijver afkomstig, maar niet had moeten trachten te verbeteren), het foutieve vers 1022, het ongepaste *mach* (1023), het even ongepaste *dar* (1025), voor welke beide woorden men *darf* (d. i. *behoeft*) zou verwachten; het dwaze vs. 1035, het metrum van sommige verzen, als 1009, enz.

1) Zie de Aant.

2) Na vs. 998 volgen in het Hs. de volgende 28 verzen, die van den afschrijver afkomstig zijn (zie Inl. bl. 51 vgg.)

Als wi mesdoen jeghen hem twint
Si versoent ons jeghen haer kint.
Dits onse hulpe ende onse troest
Bi hare si wi alle verloest
Van den tormente van der hellen
Daer wi bi vrouwe Jeven in vellen.
Dierste wijf vertroeste algader
Adaem onsen iersten vader,
Soe dat hi wrochte jeghen tghebot
Dat hem gheboden hadde God.
Ende ware dit wijf ende dese maghet
Si es die de boete draghet
Jeghen tvenijn dat Jeve gaf
Daer si Adame mede vergaf
Hem ende hare selven ende ons allen.
Wi waren ter hellen alle ghevallen,
En ware dat si tfenijn versloech
Bider dracht, die si droech,
Tfenijn datse alle sloech te doet
Jonc, out, cleine ende groet,
Alle die leefden te voren
Eer God van hare wart gheboren;
Alle die vriende Gods die waren
Te voren toter hellen ghevaren
Si moesten alle gader ombeiden
Tote den tide dat dit ghescieden
Ende tote den tide dat dese quam
Ende God menscheit an hare nam.

Die Oliferne thoet af sloech.
Dits] die roede Aarons, die droech
Loof ende note binnen ere nacht,
Sonder sap ende wortels cracht.
Dit es die sterre van der zee,
Dat niemen en mach nemmermee
Ter havene van hemelrike comen,
Hine hebbe gheleide an hare ghenomen.
Dits die poerte van hemelrike;
Daer blijfsi oec ewelike,
Die behouden selen wesen.
Dits die ghene, daer wi af lesen,
Die boven alle inghelen sit
f 203 *c*. Ende haren sone over ons bidt.
Spieghel van der suverheiden,
Violette 1) van oetmoedicheiden.
Si es in penitentien recht; 1)
Si es die ghene die voer ons vecht
Jeghen den viant voer haer kint,
Die doer hare ons allen mint.
Hare ghenaden sijn soe groet,
Dat niemen, hi en si te bloet,
Mach sterven enter hellen varen,
Wilt hi soeken hulpe an hare.
En dar niemen verloren bliven
Die noit gheboren was van wive;
Al hadde hi ghedaen allene
Alle die sonden groet ende clene,

1006 macht. 1007 sapen w. c. 1012 blijft si. 1015 ingelen. 1021 ende haer kint. Voer, *dat ik voor* ende *in de plaats gesteld heb*, *op te vatten in den zin van* coram. 1024 hi *ontbr*. 1027 Ende dar. 1028 wiven.

---

1) Zie de Aant.

Ende al die sonden die al die lieden
Ghedaen hebben ende noit ghescieden,
Wilde hi met goeder trouwen
Ghenade bidden deser vrouwen:
Ic segghe, dat hi ghenade vint
An dese vrouwe ende an haer kint,
An dese vrouwe namelike,
Heeft hi berouwe ghestadelike,
Als men mach sien an desen man,
Daer ic u ierst af began.
  Hine hadde maer veertich daghe
Van sinen sonden ghedaen die claghe, —
Van sinen sonden, die groet waren,
Dat si elken mochten vervaren —
Ende onse Vrouwe quam alsoe saen
Daer na nachts te hem ghegaen,
Alse die goede, die goedertiere,
Die verwonnen was wel sciere.
Al hadde si gheweest verbolghen,
Sine wilde den evelen moet niet volghen; 1)
Si moeste toghen haer nature.
Sine wildet hem niet maken sure,
Sine moeste haer laten verwinnen:
Want si sach sijn herte binnen,
Dat hi met goeden ghedochte
Ghenaden an hare sochte.
Sine mochte niet langher sparen,
Sine moeste haer openbaren.
Si quam te hem ende sprac aldus:

1031 alle. 1032 die noit. 1034 biden. 1041 H. h. ghedaen m. XL dage. 1042 V. s. s. die claghe. 1044 Dat hi e. mochte v. 1046 tnachs. 1052 wilde. 1053 si. 1056 Ghenade. 1058 moest.

---

1) Zie de Aant.

"Wat wiltu, Theophilus?
Du pijns mi ende nopes mede
f 203 *d.* Met dinen tranen, met dinen ghebede,
Met dinen ghebede, met dinen tranen,
Die mi ghenadecheit vermanen.
Wat soecstu ghenaden ane mi?
Twine peinstu niet, waerbi
Dat di ghenade mach ghescien?
Wiltu di selven niet besien 1)?
Het ware onrecht, soudic di beraden
Na dinen sonden, na dinen daden.
Dune moghes verdienen niet,
Dat di ghenadicheit ghesciet.
Wanen comt u die coenhede,
Dat du dars ghenadichede
Bidden van dinen groten sonden?
Waer hebstu die coenheit vonden?
En ghedincti niet en twint,
Dat ghi mi ende mijn kint
Heves gheloghent ende ghegheven
Den viant ziele ende leven?
Du heves ghehalmet dier ghenaden,
Daer ic u mede mocht hebben beraden.
Ende al liet ic den lachter gaen,
Die du heves mi ghedaen, —
Dor dat ic die kerstine minne
Alle met ghestaden sinne,
Ende sonderlinghe alle die gone,
Die mi dienen ende minen sone —

1062 ende met. 1065 W. ghenaden soekestu an mi. 1066 Twine en. *Vs.* 1069 *en* 70 *in omgekeerde orde.* 1074 dors. 1079 ghelogent. 1081 ghehalmt dinen. 1082 mochte. 1083 Ende *ontbr.* 1084 mi heves.

1) Zie de Aant.

Al vergavic di minen lachter,
Het en mach niet bliven achter:
Ic en mach alsoe vergheven niet
Die sonden die u sijn ghesciet
Jeghen minen sone, dinen God.
Waenstu dus houden u spot,
Dattu sijns souts halmen
Metten monde ende metter palmen
Ende daertoe met brieve mede,
Ende daertoe doen alle quaethede;
Ende alstu moede best van dien,
Ende du beghins di te besien,
Waenstu dan vinden ghenade,
Ende begheres dan weder stade
Met dinen beden, met dinen tranen,
Dat ic hem dijns wille vermanen
Ende ic over di bidde dan?
Twine besiestu di, sondich man?
Al verghevic di dine sonden,
f 204 *a.* Daer du mede best ghebonden,
Hoe salic dorren jeghen mijn kint
Dijns ghewaghen iet en twint?
Hoe salic hem van diere claghen
Iet en twint dorren ghewaghen?
Sal ic comen voer mijns kints oghen,
Dat ic sal dorren betoghen,
Dattu gherne names ghenaden
Ende dat ghi gherne waert ontladen
Van der sonden, van der mesdaet
Die du ghedaen hebs vele ende quaet?

1095 almen. 1099 Ende *ontbr.* 1102 Ende beghinnes dan weder stane. *De verbetering, die ook het rijm herstelt, is van Dr. De Vries.* 1103 biddene. 1106 di *ontbr.* 1107 dinen. 1113 Hoe sal... ogen. 1117 ende van. 1118 hebts ghedaen.

Al es mijn sone goedertieren
Ende soe ghenadich, dat van siere
Ghenadecheit ens maer een wonder, 1)
Nochtan so en es niet sonder
Gherechtecheit sine ghenadechede.
Hi es ghenadich ende gherechtich mede.
Waer salic nemen dat ghenint,
Dat ic dar comen voer mijn kint
Ten vreseliken domesdaghe,
Ende ic toghe dine claghe?
Mi duncke, ic ben daertoe te bloet,
Want dine sonden sijn te groet,
Die du jeghen hem heefs ghedaen.
Dies willic gherne bate ontfaen
Dies du jeghen mi heefs ghesneven 1),
Wiltu mi voerwaerde 1) gheven
Ende wachten di van desen
Ende wilt voertmeer goet man wesen;
Ende bidt selve minen sone voert,
Dat hi dine bede hoert,
Ende bidt hem mede daer toe
Dat hi di ghenade doe." —
"Ay, edel vrouwe, moeder mijn,
Sal mi iet gheholpen sijn 1),
Saelt ie ghescien, dat mi God doe
Ghenade, uwe hulpe moeter toe;
Uwe hulpe ende uwen troest
Moeter toe, salic sijn verloest.

1120 E. s. g. es van s. 1121 hens. 1122 N. en es hi n. s. 1123 sijnre. 1131 jeghen mi heves. 1133 Dattu j. m. heves g. 1134 Wiltu voerwaert goet man wesen. *De verbetering is van Dr. De Vries. Zie Inl. bl.* 33. 1136 E. w. voer meer goet wezen. 1143 iet. 1144 uwer. 1146 toee.

---

1) Zie de Aant.

Werdic verloest, werdic behouden,
Het moet sijn bi uwen scouden;
Bi uwer scout, bi uwen rade
Moetic verhalen mine scade,
Of inne 1) verhaelse nemmeer niet,
Soe wat anders mijns ghesciet.
Vrouwe, al hebbic vele mesdaen,
Ic wille in penitencien staen.
f 204 *b.* Ic doe penitencie gherne:
Ic hebbe wille mi te verwerne
Jeghen den viant, jeghen die sonden,
Daer ic mede ben ghebonden.
Vrouwe, laet mi penitencie doen
Van sonden, daer mi toe verspoen
Ende verriet oec mede
Die viant met siere moghenthede.
  Penitencie die maecte quite
Van sonden den coninc Davite
Die sulke sonden hadde ghedaen,
Dat hi Urias dede verslaen,
Verslaen ende oec verriet,
Indien dat hi screef ende hiet,
Dat hi was gheset in dierste scare
Dat hi tierst versleghen ware.
Hi nam Urias dus sijn lijf

1151 nemmermeer niet. 1157 ende j. den s. *Na vs.* 1158 *volgen nog deze* 4 *regels, die geïnterpoleerd zijn:*

Vrouwe doer uwen oetmoet
Penitencie es soe goet
Ende daer toe soe groet
In alre sonderlike noet.

Zie Inl. bl. 53. 1163 maecten. 1169 Daer h. w. g. in die s. 1170 Tes hi.

---

1) Zie de Aant.

Ende daertoe verhoerde 1) sijn wijf.
Nochtan vergaf hem God bede
Mids penitentie die hi dede,
Soe dat hem God onste das,
Dat hi sent prophete was,
Als hi gheweset hadde te voren 2).

. . . .

Sinte Peter hi verloghende Gode
Ende ontfinc sint sine ghebode 1),
f 204 c. Dat hi bant ende ontbant,
Ende hi gaf hem in sine hant
Die slotele van hemelrike,
Ende here was in erterike.
Hi quam te deser werdichede
Bi penitentien die hi dede.
Sente Pauwels, die meeste tirant,
Die men in erterike vant,
Die al haette Gods ghewerke, 1)

1174 Met. *Vgl. vs.* 1201.

---

1) Zie de Aant.

2) Na vs. 1177 ontbreekt een regel, die misschien kan geluid hebben:

Vor dat hi coninc was vercoren.

Dat vs. 1177 niet kan gemist worden, zien wij uit het Lat., waar uitdrukkelijk staat: "sed etiam *denuo* prophetiae donum accepit." Op vs. 1177 volgen daarentegen in het Hs. wel 18 regels, die ontwijfelbaar onecht zijn; zij luiden aldus:

Niemen en hadde gheweest verloren
Doer sonden daer hi in was gheboren,
Bl. 1440. Ne hadde Jeve ghedaen,
Die Adaem daer toe brochte saen,
Dat hi brac Gods ghebot
Ende dede als een sot
Daer wi alle verloren waren mede,
Ende hadde ghedaen die moghenthede
Dat God woude sijn gheboren
Van der Maghet uutvercoren
Die ons allen heeft verloest.
Ay, moeder, nu weest mijn troest
Ende laet mi penitentie doen.
Ic wille dies sonden verspoen
Ende wachten mi voert van dien.
Moeder Gods, sent gracie mie
Dat ic mach in penitencie staen
Ende voert wilt mi ontfaen.

Zie Inl. bl. 53 vgg.

Ende onneerde meest die kerke,
Hem halp penitentie soe sere,
Dat hi best es met Onsen Here
Ende es een verheven 1) sant,
Die te voren was een tirant.
Sente Maria Magdalene,
Si es met Gode van Nasarene,
Die soe langhe ende soe vele
Hadde ghevolghet den overspele 2),
Dat onnere es dat ment vertelle.
Jane halpsi hare uter helle
Mids penitencie die si dede,
Ende berouwenesse, die si hadde mede,
Dat haer God sint onste das,
Dat si die alderierste was
Diene sach met haren oghen,
Daer hi hem hare wilde vertoghen,
Sinder dat hi was verresen,
Alsoe wi in dewangeliste lesen.
Noit en was sonde soe groet,
Man die penitencie boet,

1190 Hi o. m. die heileghe k. 1195 Maddalene. 1198 der hoverde spele. 1199 vertelde. 1200 Janne halp haer (!!). 1202 E. b. si h. oec m. 1206 wille. 1208 die ew.

---

1) Zie de Aant.

2) Voor het bedorvene *der hoverden spele* heb ik niet geaarzeld, *den (h)overspele* in den tekst op te nemen. *Hoovaardij* is geen *hoererij*. Vgl. *L. o. H.* 1398—1451. Wel is waar zegt zij daar van zichzelve (1430):

Ic was behaghel, onmate, fier
In mi was prijs, roem ende dangier,
Ic hadde onwert oemoedichede,

hetgeen eene vrij volledige schets van hoovaardij is, maar al is iemand nog zoo hoovaardig, het kan nooit "onnere" worden, "dat ment vertelle" d. i. *te schandelijk om te noemen.*

Diese boet ende diese dede,
Ende die dan volquam daer mede,
Hine versoende jeghen Gode.
Soete vrouwe, sijt mijn bode
Jeghen u kint, Gode uwen sone,
Als ghi te sine sijt ghewone,
Die hare herten an u keren
Ende al dies an u begheren,
Dat hare zielen mochte baten.
Vrouwe, en wilt oec mi niet laten.
Moeder Gods, bidt voer mi uwen kinde
(So dedi hem, omdat ghise minde)
Ende wilt mi gheven uwe ghenade;
Want ghi den meneghen hebdt beraden,
En sijt niet wreet jeghen mi allene.
Uwe hulpe die es al ghemene,
f 204 *d.* Beide out, jonc, groet ende clene
Voer uwen sone van Nazarene".
Doe antworde Onse Vrouwe
Ende seide: "Vrient, dine trouwe
Ende dijn ghelove hevet mi verdreven
Daer toe, dat ic di troest moet gheven.
Al hebtstu noch soe vele mesdaen,
Ic sal di in hulpen staen.

1215 *Na* Gode *in het Hs. nog* ter stede, *doch uitgeschrapt. Een nieuw bewijs hoe de afschrijver met den tekst zou geleefd hebben, indien het rijm hem niet nog bijtijds tot inkeer gebracht had.* 1215 lieve kint. 1218 dies si an. 1218 Van dat mocht b. 1220 mi oec. *Vs.* 1221 *en* 22 *in omgekeerde orde.* 1222 Dat dedi. 1228 Jhesum van N.

In plaats van 1231 *en* 32 *in het Hs. deze* 4 *regels:*

Hebdi den viant ghegheven
Ende dijn onghelove hevet mi verdreven
Daer toe dat ic di troest moet gheven
Daer du af hebts ghesneven.

Zie Inl. bl. 55. 1233 noch soe *ontbr.*

Doet minen raet, doet mijn ghebot.
Sider dat mijn kint es God,
Ende hi was van mi gheboren,
Ende ic bleef maghet als te voren —
Du moetes gheloven oec daeran,
Dat hi es ghewarech God ende man;
Du moetes gheloven oec daerboven 1)
Al dat die kerke hetet gheloven."
  Doe seide hi weder: "Soete troest,
Die al die werelt hevet verloest,
Hoe salic an mi selven vinden 2),
Ende hoe salic mi dies gheninden,
Dattic metten selven monde,
Daer ic die dorperlike sonde
(Daer ic bi dus ben verladen)
Mede sprac, ende soeken ghenade?
In weet hoe ic sal dorren spreken
Metten monde, die dus dorperleken
Sonde ghesproken hevet te voren:
Mijn ghenoet en was noit gheboren!"
  Doe seide si weder: "Swighes al stille,
Lieve vrient, doet minen wille,
Doet minen wille, doet minen raet,
Oftu hebben wilt verlaet

1237 dat hi. 1238 als ic was te v. *Na vs.* 1238 *volgen nog deze beide regels:*

Ende dat hi ontfinc van mi sijn menschelijchede
Ende bleef ghewarech God mede.

Zie Inl bl. 55. *Vs.* 1249 *en* 50 *in omgekeerde orde.* 1250 Ende soeken *is bedorven, maar hetgeen men verwachten zoude:* soude soeken *past ook slecht in het metrum.* 1252 dorperliken. 1253 ende. 1258 wilt hebben.

---

1) Misschien zijn ook vs. 1241 vg. te stellen op rekening van den afschrijver.

2) Zie de Aant.

Van sonden, die di sijn ghesciet.
Hebdt goet ghelove, en twifelt niet;
Hebdt goet ghelove ende soeket ghenaden,
God selve salre di ghestaden.
Hi es soe ghenadich ende soe goet,
Soect met trouwen sinen oetmoet.
Wiltu ghetrouwen ende gheloven,
Ghine wert van hem niet verscroven.
Sech dijn ghelove nerstelike,
Di wert gheholpen ghetrouwelike".
f 205 *a.* Doe dreef hi herde groet mesbaer,
Hi weende sere ende sleet sijn haer,
Hi sleet sijn haer, hi wranc sijn hande,
Hi beet te gadere sine tande. 1)
Hem dochte dat hem sijn herte brac.
Als hi becomen was, hi sprac:
"Ic ghelove" seiti, "an Gode,
Dat alle dinc te sinen ghebode
Staet, ende dat hi es vader
Ende dat hi makede algader,
Dat boven es in hemelrike
Ende beneden in erterike.
An sinen sone ghelovic mede,
Dat hi ontfinc menschelijchede
An Sente Marien der maghet,
Dor dat wi waren wechghejaghet
Van onser haven, van onser stede
Doer die sonde, die Adaem dede.
Dat hi ginc leren achter lande;
Daer hi doghede grote scande
Ende groet vernoey menech warf,

1267 set. 1283 Van S. Maria. 1286 sonden. 1289 weerf.

---

1) Zie de Aant.

Ende dat hi an een cruce starf,
Ende dat hi daerna was begraven,
Daerne alle sine vriende begaven
Sonder sine moeder ende Sente Jan,
Daer hi troest hadde an.
Dat hi verloeste met siere doet
Sine vriende uter helscher noet;
Dat hi der hellen porte brac
Ende sine vriende daer uut trac,
Die ghebeden hadden daernaer
Meneghen dach ende menech jaer.
Dat hi verrees op den derden dach
Ende dat men daerna dicke sach
Ende dat hi dicke hem vertoghede,
Doer dat hi wilde dat men gheloevede,
Ende men vaste hielde daer an,
Dat hi God ware ende man.
Dat hi voer ten hemelen boven
Daerne alle die ingle loven;
Dat hi sit te sijns vader side
Ende danen comen sal ten tiden,
Dat die doemesdach wesen sal.

1290 een *ontbr.* Vs. 1291—4 *in omgekeerde orde (Aldus eenstemmig verbeterd door De Vries en Franck).* 1297 Ende dat. 1298 hi sine. 1301 Ende dat. 1303 hem dicke. 1305 dat men. 1307 Ende dat. 1309 Ende dat. 1310 dan. 1311 D. d. d. sal comen.

---

1) Na vs. 1311 volgen nog deze 12 regels, die het merk der onechtheid op het voorhoofd dragen:

Ende sal al die werelt doemen
An den Heilighen Gheest gelovic mede,
Die metten vader ende metten sone mede
Es een ghewarech God; (ghebodt
Ende an die heilighe kerke ende haer
In verlatenesse miere sonden.
Ende ant gheselscap dat wort vonden
Van alle santen ende van allen santinnen.
Here God, toghet ane mi uwe minne!
Oec ghelovic dat wi alle selen verrisen
Beide met ziele ende met live,
Ende ons allen God doemen sal.

Zie Inl. bl. 56.

f 205 *b.* Moeder Gods, gheeft mi daer goet gheval,
Daer wi selen ten ghedinghe staen
f 201 *d.* Ende *na onse werke* loen ontfaen" 1).
Als hi dit hadde gheseit,
Noepte onser Vrouwen oetmoedecheit,
Soe dat si haer gheliet,
Alsof si hare bolghe niet,
f 202 *a.* Maer si voer in diere manieren,
Als si verwonnen ware sciere
Van sinen rouwe, van sinen tranen.
Si seide: "Ic sal dijns vermanen
Ende staen di gherne bi
Ende bidden over di
Ende ic sal spreken dine woert 2),
(Indien dattu di wachtes voert)
Doer dattu best kerstijn
Ende ghedopet heves ghesijn
Ende bi den teken 2) dattu gheves,
Duncke mi, dattu berouwe heves
Ende heves wille di te bekerne;
Daeromme hulpic u gherne

Vs. 1313 *door mij ex conjectura ingevoegd. Zie Inl. bl.* 57 1325 wort. 1328 hevet. 1330 berouwenesse heves 1331 bekerene.

---

1) Hier begint het verkeerd ingevoegde blad. Zie verder Inl. bl. 29. Na vs. 1304 volgen in het Hs. 12 regels, die ik als geïnterpoleerd beschouw; zij luiden:

Hier boven ghelovic meest,
Dat die vader, die sone ende die heilege (geest
Es een God ende persone drie;
Lieve vrouwe, ghebreket oec mie
Bl.986 Iet ant ghelove van der kerken,
Ic wille volghen goeden clerken
Aen mine ghelove, an mine wet,
In dien dat si mi wisen bet.
Vrouwe, dits mine begherte
Metten monde ende metter herten;
Hier bi willic ghedopet sijn,
Daer men sal doemen dleven mijn.

Zie Inl. bl. 57.

2) Zie de Aant.

Ende ic sal doen dine claghe,
Ende sal di soendinc bejaghen."
Mettien begonst te wesen dach.
Si voer, dat hise nemmeer en sach.
Theophilus bleef eenpaerlike
Ligghende oetmoedelike
Voer die ymage van onser Vrouwen.
Hem begonste meer berouwen
Ende hi mesliet hem vele meer
Dan hi te voren dede eer.
Hi weende, hi claeghde, hi sleet sijn haer,
Hi wranc sijn hande, hi dreef misbaer,
Hi bleef ligghende ter stede
Eenpaerlike in sine ghebede
Drie daghe ende drie nachte,
Dat hi op hem selven niet en achte
Ende hi negheens goets 1) ontbeet
Ende hi dicke claghede sijn leet.
Des derds daghes quam onse vrouwe
Als hi hadde dusdaneghen rouwe,
Ende seide: "Theophilus, wes vroe,
Dine penitencie si es soe
Wel volcomen ende so goet, 2)
f 205 *b*. Dat u mijn kint sinen evelen moet

1338 Ligghene ende o. 1341 meer te. 1349 dat hine g. g. o. 1350 hi claghede dicke. 1351 ons *en* anders daghes. *Vgl.* 1347 *en Lat.* "*per* triduum *amplius postulans et enixius in terram faciem percutiens.*" 1353 weset (De Vries, *Versl. ens. bl.* 89). 1356 Want u.

---

1) Zie de Aant.

2) Hier eindigt het verkeerd ingevoegde blad. Na dezen regel staat nog in den tekst:

Theophilus, hebdt bliden moet.

Zie Inl. bl. 27.

Hevet vergheven, indien dattu
Blives eenpaerlijc, alse du does nu,
In penitencien, in goeden ghewerken
Ende int ghelove van der kerken."
Doe seide hi weder ende sprac:
"Al eest dat ic te voren brac
Dat ghelove ende dat ghebodt,
Dat ons gheboden hevet God,
Ic ben ende bliven sal indien,
Dat mi nemmeer en sal ghescien.
Ic sal te penitencien gheven
Alle die daghe, die ic sal leven.
Ghebenedijt soe moetti wesen,
Soete coninghinne, in desen
Dat ghi mi dus hebt beraden.
Neware ic ben noch meer gheladen!
Ic moet u segghen oppenbaer,
Vrouwe, ic hebbe groten vaer,
Ic ben in vare, ic ben in vresen,
Als ic te rechte wel mach wesen.
Herde sere ontsie ic mi,
Vrouwe; ic mach u segghen twi;
Ic maecht u segghen, eest u lief:
Noch hebbic vrese om den brief,
Om den brief, die ic den viant
Ghescreven gaf in sine hant.
Vrouwe, salic uter vresen wesen,
Ic moet seker sijn van desen.
Mi duncke, sal mi goet ghescien 1),

1359 ende in g. ghewerke. 1360 heileger kerke. 1361 en. 1365 ende die. 1366 nemmermeer ende. 1367 te penitencie sijn ghegheven; *vg. vs.* 1476. 1372 Te waren ic.

1) Zie de Aant.

Ic moet den brief noch wedersien.
Ic moeten sien ende hebben beide.
Bi uwen rade, bi uwen gheleide
Ende oec, vrouwe, bi uwer ghenaden
Ben ic tote hiertoe ontladen.
Ghi hebt mi beraden 1) ende vertroest
Met uwer hulpen, met uwen troest;
f 205 *c.* Ghebenedijt soe sidi, coninghinne,
Hulpt mi dat ic den brief ghewinne!"
Doe bleef hi daer ter selver stede
Ligghende in sine ghebede,
In sine ghebede, in sine claghe
Drie nachte ende drie daghe.
Doe quam weder onse Vrouwe;
Maer hi hadde met goeder trouwen
Hem selven soe siec ghemaect,
Dat hi soe vele hadde ghewaect,
Als si daer quam, dat hi van hare
Niet en twint en wert gheware.
Si ginc tote hem, aldaer hi lach;
Maer als sine slapen sach,
Sine wilde hem wecken niet;

1390 ben ic hiertoe beraden. 1391 ontladen ende. 1393 sijdi. 1396 Ligghene. 1402 Dat *op te vatten als* omdat; *vg. vs.* 1518, *Esop.* 6, 8 en OUDEM. II, 37.

Na vs. 1404 *volgen nog deze beide regels:*

Den vaec die hem toe was comen,
Hadde hem dwaken soe benomen.

Zie Inl. bl. 58. 1405 al *ontbr.* — *Vs.* 1405 *en* 6 *in omgekeerde orde.*

---

1) Ik heb *ontladen* en *beraden* onderling van plaats doen verwisselen. Th. wil natuurlijk niet zeggen, dat hij door de genade van Maria besloten is den brief terug te vragen. Hij smeekt Maria, die hem tot hiertoe geholpen heeft, hem ook verder bij te staan. Wij hebben nu in den volgenden regel de bij onzen dichter gewone herhaling derzelfde gedachte met andere woorden.

Ghemackelicke dat si liet
Den brief vallen op sine berste,
Ende lietene ligghende in erste
Ende liet hem slapen met ghemake.
  Tiersten dat hi was in wake
Ende hi vonden hadde den brief,
En vant hi noit dinc 1), dat hi soe lief
Hadde te vindene, als hem dit was.
Tierst dat hine binnen las,
Hi hielt den brief ende was vroe,
Dat hi ghevaren hadde alsoe.
Hem dochte, dat hi was ontgaen
Den viant, diene hadde ghevaen
Soe oversere in siere gewelt,
Tiersten dat hi den brief helt.
  Des anders daghes waest soendach,
Alsoe die avonture ghelach,
Dat men vierde van ghewerken
Ende alle die lieden waren ter kerken.
Theophilus ginc met desen.
Als dewangelie was ghelesen,
Hi viel den bisscop op die voete:
"Here, dat u God lonen moete,
Here, dat u God selve lone,
Dat hi u gheve die hemelsche crone!
Here, hoert mine avonture."

1409 tusschen sine borste. Berste *ook Nat. Bl.* II, 3415; V, 819; VI, 366, 603; IX, 317 e. e. 1410 Ende si l. ligghen in rasten. *Zie over het rijm en den vorm* erste *Inl. bl.* 31. 1414 Ende. 1415 hem den brief was. 1423 scoen dach. *Zie Taalz. bl.* 168 *en Sp.* IIIe, 36, 66. *Vs.* 1424 *en* 23 *in omgekeerde orde*. 1425 ghewerke. 1428 ewangelien. 1430 Here seiti. *Vg. vs.* 454 *en* 631. 1431 loene. 1432 hemelsch.

---

1) Zie de Aant.

Doe telde hise al duerenture,
Dat sijt hoerden, die daer waren,
Alop 1), ende hoe hi hadde ghevaren.
f 205 *d.* Doe toeghde hi sinen brief daer mede.
Alle die daer waren ter selver stede,
Ende oec die bisscop, doe hi horde
Sine avonture ende sine worde,
Hem wonderde soe utermaten,
Dat sine wisten waer si saten.
Sine wisten wat hem overginc,
Soe wonderde hem van deser dinc.
Si danctens Gode, si waren vroe,
Dat hi ghevaren hadde alsoe;
Dat hem die sonden waren vergheven,
Die soe sere hadde ghesneven;
Dat God toeghde al oppenbare,
Dat hi soe goedertieren ware;
Dat hi dus versoenen mochte,
Die ghenade an hem sochte.
Dies waren vroe alle die clerke
Ende alle die waren in die kerke.
Die bisscop stont op te hant
Ende nam Theophilus bider hant
Ende hi ginc ter porten staen
Ende begonste roepen saen;
Hi bat den lieden, dat si te samen
Allegader voer hem quamen.
"Comt hare", seiti, "soete liede,
Ende hoert, wat miraclen hier ghesciede.

1437 toghede. 1439 die dat horde. 1444 hen. *Vg. vs.* 1441. 1450 al soe. 1454 die daer waren. 1458 te roepen. 1461 lieden.

1) Zie de Aant.

Comt hare", seiti, "ende siet
Wat wondre dat hier es ghesciet.
Comt hare ende siet die grote cracht,
Die God selve hier heeft ghewracht.
Comt hare ende siet die grote doghet,
Die God hier heeft ghetoghet.
Comt ende siet die ghenadichede,
Die God cortelike dede.
Comt ende siet hoe goedertieren
Dat God es in alre manieren.
Comt hare ende en twifelt niet,
Hoe scone dinc hier es ghesciet.
Comt hare ende siet, wat crachte hevet
Die tijt, die men doer Gode ghevet.
Comt ende siet met welken love
God ontfaet, die heeft goet ghelove.
Comt hare ende siet die cracht van tranen,
Hoe si ghenadicheit vermanen.
Comt hare ende siet hoe grote sonden
Bi penitencien sijn ontbonden.
f 206 *a*. Comt hare ende siet hoe Gode becoemt
Penitencie ende hoese vroemt.
Comt hare ende siet hoe grote ghenaden
Penitentie hevet beraden.
Comt hare ende siet wonder groet:
Noit en was dies ghenoet.
Comt hare ende siet hier ende merct,
Dat onse ghelove sere sterct.
Comt hare ende siet hier enen man,
Daer onse Vrouwe cracht toghet an.

1464 dat *ontbr.* 1465 C. h. seiti die g. c. 1467 C. h. seiti d. g. d. 1471 Comt hier. 1472 Es God. 1483 becomt. *Vs.* 1485 *en* 86 *komen mij verdacht voor.*

In plaats van vs. 1492 *heeft het Hs. deze drie regels:*

Comt hare ende siet haren troest:
Desen sondare heeft si verloest.
Comt hare ende siet hoe grote goet
Dat si haren vrienden doet.
Comt hare, siet ende verstaet,
Dat ghene sonden en sijn soe quaet
No ghene sonden en sijn soe groet,
Onse Vrouwe en hulptse uter noet
Die ghenade soeken an hare
Met vasten ghelove oppenbare.
Alle die penitencien plien,
Si moghen merken ende sien
Wat cracht dat penitencie hevet,
Ende die in penitencien levet,
Hoe weert hi es met onsen Here;
Doer sijnre liever moeder ere.
Die verloren was in sonden
Ende dus cortelike es vonden,
Ende vonden es dus cortelike,
Ende was verloren ewelike,
Hi werdt met Gode oec soe lief,
Dat hem es ghesent die brief,
Die hi hadde den viant

Daer God cracht toghet an.
Comt hier ende siet cracht van onser vrouwen
Dat moghdi nu alle wel bescouwen.

Zie Inl. bl. 58.

Na vs. 1498 *volgt nog in het Hs.*:

Men macher af hebben verlaet
Comt hare, siet ende en sijt niet te bloet.
Soect ghenade voer dine doot.

Zie Inl. bl. 59.

1499 Want g. s. 1501 soeket. *Vs.* 1503—8 *in het Hs. na vs.* 1509—12. 1512 Die was. 1513 oec met G.

Opghegheven in sine hant.
Die soendinc 1) hevet hi ghemaect,
Dat hi hem selven hevet gheraect 2)
Te penitencien cortelike
Ende hevet ghedaen ghetrouwelike.
Hine dede maer veertich daghe
f 206 *b.* Penitencie, dat sine claghe
Ende sine tranen ende sine woert,
Vore Gode so waren ghehoert,
Dat hi den alrewertsten bode
Ende den besten vele voer Gode
Van den hemele ontfinc
Ende hem boedscapte dese dinc.
Wie sal hem penitencien scamen
Of penitencie soe mach vramen,
Hi es dul, die se niet en doet
Sider dat si es soe goet.
Hi es gheonneert diese doet node,
Daer si dus goet es voer Gode.
Wie es die wanhopen mach,
Die noit so groter sonden plach?
Willen si sien op desen man,
Si moghen hope nemen hier an.

Na vs. 1516 *nog in het Hs.*:

Dits een teken sonderlinghe
Van vrienscapen, van andren dinghen.

Zie Inl. bl. 59. 1517 D. s. hevet oec g. 1518 *Voor* dat *vg. vs.* 1402. 1523 wort. 1524 si waren. 1528 boedscap. 1533 diese wert moede. *Zie Inl. bl.* 34. 1354 Daer = *dewijl is nog zeldzaam in 't mnl.* 1536 groten. 1537 Wilden. 1538 Sine.

---

1) *Soendinc* komt ook elders vr. voor, b.v. *Lanc.* III, 21897. Ook *dinc* is vr. en onz. Het geslacht kan den afschrijver in de war gebracht hebben.

2) Het woort *gheraect* moet hier beteekenen *geordend, gezet.* Vg. *Mask.* 974:

Dat hi alle kint (?) te sekere*n* inde
Gheordineert heeft ende *gheraect.*

Het en dar wanhopen niet
Doer sonde die hem es ghesciet,
Mensche die op desen siet
Ende tot onser Vrouwen vliet.
Hoe mochte man hebben meer mesdaen?
Wat sonden soude den mensche verslaen, 1)
Die wille in penitencien staen
Ende sine sonden avegaen?"
  Die wile dat die bisscop staet
Ende hi vertellet die scone daet,
Ende hise den lieden verseghet, 1)
Soe weent Theophilus ende leghet
Op die erde, op dbisscops voete.
Die bisscop seide: "Staet op, soete!
Siet uwen brief ende nemten hier,
Ic wille dat ghine werpt int vier."
Theophilus hi dede alsoe.
Alle diet saghen die waren vroe,
Si waren vroe, si loefden Gode,
Die dus den sinen hulpt te node.
  Die bisscop wijsde metter hant,
Soe dat si alle sweghen te hant.
Doe dede hi die messe voert.
Alse hi messe hadde ghehoert,
Gaf hi Theophiluse onsen Here.
Als hine ontfinc, soe scheen soe sere
Sine anschijn alsoe clare,
Alsoft die lichte sonne ware
Ende claerre vele dan die lichte dach.

1539 Hine en d. *Men verwacht* darf. 1540 Sonden. 1543 meer hebben. 1545 penitencie. 1548 verteldet. 1559 die w. metten h. 1564 A. h. o., scheen hi s. s. 1566 Alsof. 1567 clare... lichten.

1) Zie de Aant.

f 206 c. Als dat volc die miracle sach
Soe gheloefden si vele te bet
Ende hielden te bat hare wet.
Theophilus hi ginc mettien,
Daer hi onse Vrouwe hadde ghesien.
Hi stont ghinder oetmoedelike
Drie daghe ende nachte eenpaerlike
Voer onser Vrouwen ende voer haer kint,
Dat hi poerde 1) niet en twint
No hant no voet no ghene lede,
Hine bleef staende ter selver stede
Alsof hi hadde gheweest ghebonden,
Daer hi onse Vrouwe hadde vonden.
Als leden was die derde dach,
Doe custe hi die hi daer sach;
Hi nam orlof ende hi versciet.
Die siele voer daer si Gode siet;
Sine lichame leghet in die stede
Daer God die miracle dede.
Bidden wi Gode doer sinen oetmoede
Dat wi alle onse dinghen te goede
Ende bringhen ende werden vonden 2)
Ende quite sijn van onsen sonden.
Dies moet wesen onse volleest 1)
Die Vader, die Sone, die heileghe Geest.
Dese miracle es volscreven;
God gheve ons sijn ewelike leven.

Amen.

1574 drie nachte. 1575 onse. 1592 ende die heilegen g.
1593 ghescreven.

---

1) Zie de Aant.

2) Mij niet duidelijk. Misschien ontbreekt er iets aan het volgende vers.

AANTEEKENINGEN.

Vs. 2. Goeden einde. *Einde* is in 't mnl. m. en onz.; manl. o. a. (als got. *andeis*) in de bekende uitdr. *sinen ende doen*, *Limb.* IV, 1162 e. e., OUDEM. II, 241.

Vs. 4. Hem bekinnen ane iet, bet. *verstand*, *kennis hebben van iets*. Vgl. *Troyen* (Hs.) f. 188 *b*:

een meister van Orient,
Die *hem aen* wonden wel *bekent*.

HADEW. I, 9, 30:

Die mint, hi doghet sware avonture
Eer hi *hem ane* minnen sede *bekent*.

Vgl. onze uitdr. *kennis hebben aan iem.* (of *iets*), die ook door het mnl. *hem bekennen ane* wordt weergegeven, vgl. *Lanc.* II, 45357:

daer ne woende nieman gehinde,
Daer hi *heme ane bekinde*.

Vs. 11. Mieracle (eene schrijfwijze die men ook *Beatr.* 6 vindt) komt meermalen als vr. voor, zie het opschrift; *Beatr.* 1013, 1032, 1035; *D. 'Doct.* 1650; *Theoph.* 1593, enz. Waarschijnlijk heeft men zich bij het toekennen van een geslacht het mv. *miracula* voorgesteld, en daarin een vr. subst. der 1e decl. gezien. Zoo vindt men ook *exempel* vr. gebruikt b.v. in het Opschrift. Vgl. verder

la bible, met lat. mv. *biblia*; la *feuille* = lat. mv. *folia* (ons *foelie*, vr.); nl. *premie* (vr.) lat. *premium*; *lelie* (vr.) lat. *lilium*; *kroniek* (vr.) lat. *chronicon*; fr. *la joie* van lat. *gaudia* enz. Over woorden, die vroeger een ander geslacht hadden dan tegenwoordig, zie *Taalgids* II, 266—272. In Theoph. komen voor *die boec* 143; *den lichame* 105, 108, 161; *den zeghel* 576; *den loen* 814; *den hope* 964 (vr. daarentegen o. a. 960); vg. Aant. op vs. 2.

Vs. 13. Bediet bet. hier *taal*, *vertaling*, van *bedieden* in den zin van *vertalen*. Vgl. *Sp.* I[5], 12, 11:

Dat si ons ende onsen lieden
Die wet in onser talen *bedieden*.

24:

Uten Ebreuscen onse wet
Te *bediedene*.

IV[1], 7, 6.

So gaf men daer ter selver stonde
Den brief Tulpine, dat hine den lieden
In de lants tale soude *bedieden*.

Vs. 15. Te vroeder wesen. Vgl. onze uitdr. *ergens geen* (d. i. *niet*; vg. *geen eens* voor *niet eens*). *wijs uit kunnen worden*.

Vs. 20. Noch-niet. Voor de dubbele ontkenning vgl. *Mor.* 2454:

Hine at *no* hine dranc *niet*.

Vs. 22. In rimen binden. Vgl. onze uitdr. *gebonden* en *ongebonden stijl* (lat. *oratio soluta*).

Vs. 31. Den groten lof, d. i. *de groote blijdschap*, *de blijde boodschap*. (Vgl. *Luc.* 2, 10). Uit dankbaarheid dus jegens God, die hem het uitzicht op den hemel geopend had, wil de dichter dit heilige onderwerp beproeven. *Lof*, dat ook elders in den zin van *vreugde*, *blijdschap* gebruikt wordt (OUDEM. IV, 171), heeft deze bet. gekregen ten gevolge van den onder dezen naam bekenden kerkdienst. Ook *melodie* heeft in het mnl. den zin van *blijdschap*, *vreugde*, *genot*; zie *Segh.* Gloss.

Vs. 38. Uit dezen regel, waarin *groet* attribuut van *gheval* is, blijkt, dat er geen enkele reden is, om *Fl. en Bl.* 2175 *groet gheval* te ver-

anderen in *goet gheval*, gelijk in de uitgave van Moltzer geschiedt.

Vs. 48. Metten selven, d. i. *op dezelfde wijze*. Zie *Taalk Bijdr.* I, 119.

Vs. 48. Nipen, d. i. *in het nauw brengen*, hier *van schuld overtuigen*. Vg. *N. Doct.* 381:

spraken si van hare (*de gierigheid*) te vele,
Si *nepen* hem selven bi der kele.

(De tekst bij Blommaert heeft ten onrechte *spreken* en *nopen*).

Vs. 53. Over het weglaten van *niet*, na het disjunctieve *of*, vgl. *T. en Lettb.* V, 268—270.

Vs. 68. Sparen, d. i. *zuinig zijn*. Vgl. *H. d. Heim.* 2105:

Dusdaneghe sullen die heeren
In werdecheden houden ende in eeren,
Ende *sparen* jeghen hem niet een twint.

d. i. *volstrekt niet zuinig zijn te hunnen opzichte*, *alles voor hen over hebben*. In denzelfden zin wordt mnl. *vermiden* gebruikt, b. v. *C. en El.* 327:

Waerom dat hi aldus lijt
Ende siere talen dus *vermijt*,

zoo zuinig met zijn woorden is; als ook de uitdr. *diere sijn eenre dinc*, ald. 358.

Al waerdi noch also fier
Ende so *diere* uwer tale,

en *Parthonop.* 1268:

Ne weest uwer spraken niet te *diere*.

Het tegenovergestelde is dus *ondiere sijn eenre dinc*, d. i. *royaal*, *mild*, *scheutig met iets zijn*, *Theoph.* 70.

Vs. 74. Luttel bet. hier *bijna niet*; het wordt gevolgd door het enkv. *sijn ghelike*. Vgl. luttel iemant, d. i. *bijna niemand* (Segh. *Gloss.*). Het ww. kan daarbij toch in het mv. staan (winnen).

Hem selven kennen, evenals het Gr. γνῶναι ἑαυτόν gebruikt in den zin van *nederig zijn*. Vgl. *Vl. Rijmk.* 3124:

dat hi,
Alle dandre veronweerde daer bi,

Dat hem die quade *hoverde* riet,
Ende hi *hem* selven *kende* niet,

en *Aaam in Ballingschap* (Vondel X, 412):

De Godtheit *kent sich zelve*, en eerst
De kennis is dan heerlijck....
Maer dieze uit *trotsheit* zoecken....
Dat zijn verkeerde kloecken.

Vs. 84. Vgl. voor dergelijke, meermalen voorkomende uitdrukkingen, Martin op *Rein.* 2932. — *Driven* bet. hier *voortzetten.*

Vs. 112. Een ander, d. i. *iets anders.* Vgl. *Taalk. Bijdr.* I, 60. Voor de uitdr. *een ander scinken* vergelijke men onze zegswijze *uit een ander vaatje tappen.* De uitdr. *onder den hoed* voor *in het geniep*, *achter der menschen rug* komt b. v. ook voor *Ferg.* 2772, waar van de minne gezegd wordt:

Wel gokelt si *onder den hoet*,

waardoor tevens de oorsprong der uitdr. verklaard wordt. Vg. mhd. *unter dem huot gouklen* (LEXER I, 1394), en mnd. "De heren vorstaen syk malkander *under dem hode*" (aang. bij LÜBBEN II, 307.) Ook komt daar meermalen voor de uitdr. *under dem hode spelen* (= mhd. *gouklen*).

Vs. 110. Vol is hier adv. met de bet. *rijkelijk*, *meer dan genoeg*, *volop*, *in overvloed* (welke uitdr. bij ons bijna uitsluitend van goede dingen worden gezegd), *zooveel mogelijk*, hd. *zur genüge*, *in fülle.* Zoo ook *D. Lucid.* 5314: Dan wort hem *vol* bliscap bekent (wat in vs. 5310 door het adj. *volmaecte* wordt uitgedrukt). Den comp. van dit adv. vinden wij HILD. 250, 89. Gewoonlijk wordt als adv. van *vol* de vorm *volle* gebruikt, die ook nu nog in dial. en in de volkstaal voortleeft, b.v. *volle kort* (= *rijkelijk* k.). Vgl. WEILAND i. v. vol en *Tijdschr.* I, 252. Ook in 't mhd. en mnd. bestaat het adv. *vol* (LEXER III, 433; LÜBBEN V, 548).

Vs. 121. Verlanghen, d. i. *te lang duren*, *vervelen* (vgl. *D. Lucid.* 5946, 6248; *Belg. Mus.* VI, 55; *St. Am.* II, 5726,

Wal. 9511). Het is eene opvatting, ongeveer tegenovergesteld aan de hedendaagsche, doch het woord laat ze beide toe. Vgl. voor dit onderwerp mijn *Tekstcritiek* bl. VII; *Heljiant* 1217 *langsam leger* = ons *langdurig ziekbed*; *Franc.* 132 *misselike tonghe* = *allerlei talen*; *St. Am* II, 270: Nu verstaet elc ende ne *begripe* (= *berispe*, *lake*) mi niet. — *Verlanghen* bet. mnl. ook *verlenghen*, *uitstellen*, eene bet. die het ww. nog heden heeft in *het liedje van verlangen*, eene uitdr. die in onze meeste wdbb. schittert door hare afwezigheid. Aicard, de bekende neo-provençaalsche dichter heeft nog onlangs den titel van het gedichtje van De Génestet op dat thema verkeerd vertaald door: La chanson de *désir*.

Vs. 128. Ghehoert, ook vs. 651, 732, d. i. *hoog aangeschreven*, *in gunst staande bij iem.* Het woord is mnl. zeer gewoon. Zie o. a. *Ferg.* 1946; *Ovl. Lied.* 416; *Parth.* 300; *Rein.* II, 4379; *Lsp.* II, 55, 9; III, 5, 58; III, 23, 186; *St. Am.* II, 4976. Eenigszins anders en nader aan den eigenlijken zin staat *ghehoert*, *Segh.* 1112, *Theoph.* 1524.

Vs. 135. Wrachte, (en gewracht 1466). Deze vormen die in 't mnl. zeer gewoon zijn (HILD. Gloss; *Limb.* VI, 2444; *Fl. en Bl.* 210; *Sp.* II[6], 67, 60; *N. Doct.* 1609; *Rincl.* 287; *Troyen* 1054; *D. Doct.* I, 488, enz.) en ook nog bij Hooft en zijne tijdgenooten voorkomen (*Ned. Klass.* II, 38), zijn eene metathesis van *warchte*, *gewarcht*, welke vormen meermalen voorkomen in het *Lev. v. Jezus*, b.v. Cap. 50, 58, 81, 82, 98, 182, 216, 243. Uit deze vormen hebben zich de latere *wrochte* en *gewrocht* ontwikkeld (vgl. *bracht* en *brocht*, *machte* (*Lanc* II 26790, *Vl. Rijmk.* 4466) en *mocht*, *dacht* en *docht*, *zacht* en Eng. *soft*, mnl. *sochte*. — Vgl. over het omgekeerde verschijnsel, nl. anorganische *a* uit *o*, Dr. FRANCK op *Flandrijs* I, 281.

Vs. 179. Danckes, gesyncopeerd voor *danckede des*, *danekets*. De volgende werkwoordsvormen worden in 't mnl. gesyncopeerd, wanneer zij met een pron. samensmelten:

1) de 3e pers. pr. ind.: *hi heves* (= *hevet des*) *Ferg.* 3007'

lustes (= *lustet des*) *Fl. en Bl.* 2690; *ghedinkes* (= *ghedinket des*) 1880.

2) de 1e pers. pl. pr. ind.: *hebwi* voor *hebben wi*, STOKE V 451; *laetwi*, *gawi*, *wilwi*, *weetwi*, *slawi*, *doewi*, *siwi*, *siewi*, enz. (HUYD. op STOKE Dl. III, bl. 32 en 164).

3) de 2e pers. pl. pr.: *Ghi dunckes* (voor *dunket des*) *Theoph.* 238, enz. Doch vooral heeft bij dezen vorm eene syncope plaats der *j* van het pron. *ji* (ons *jij*): *gheloofdi* uit *gheloved ji*, (niet *ghelovet ghi*) en zoo ook *moedi* uit *moed-ji*, *dorvedi* uit *dorved-ji*, *sidi*, *moechdi*, *wildi* enz. Zie BORMANS, *Christ.* Gloss. op Inclinatie, en voor de verklaring *T. en Lettb.* V, 310 en v. HELTEN, *Vondel's Taal* 39 vg. — Ook de 2e p. pl. impf. van zwakke zoowel als sterke ww. wordt gesyncopeerd, b.v. *Rein.* 1122 *Gavedi*, 1931 *waerdi*, 217 *hoondine* uit *hoonde* (voor *hoondet*) *ji* = *hoondet gij*; 221 *antwordi* uit *antworde ji* = *antwoordet gij*; 255 *hoordi* uit *hoorde ji* = *hoordet gij*. Vg. II, 6109 *lachte ghi*; *proza-Reinaert* 84 *r*: *lachede ghi*.

4) de 3e pers. pl. pr. ind.: *hebsi* STOKE III, 255 Var. (en noot).

5) de 3e pers. sing. impf.: *Beatr.* 284, *Fl. en Bl.* 3860. *Cussese*, voor *cussedese*, *cussedse*, *Beatr.* 929 *becorese*, *C. en El.* 979, *Fl. en Bl.* 1347, 1576, 2660 *danckes*, STOKE IV 700 *gheloves* (var. *ghelovets*) *Fl. en Bl.* 198 *dienese*, 493 *lovet* (= *lovede het*), 3871 *makese*, 3287 *merkets*, *Ferg.* 3190 *breidelet*, 3561 *mickes*, *Teest.* 2893 *lies* (= *liede des*), *Esop.* 2, 17 *scoert* = *scoerde het*, enz. Vg. HUYD. op STOKE Dl. I bl. 115 vgg. waar evenwel het verschijnsel niet juist wordt beoordeeld.

6) De 1e pers. pl. impf. *Rein.* 355 *waerwi* e. e.

7) de 3e pers. pl. impf. *Fl. en Bl.* 318 *mochtsi* (voor *mochten si*), *Beatr.* 268 *gincsi*, 397 *hadsi*, STOKE III, 1298 *mochtsi*, *Ferg.* 2860 *dankesi* (voor *dankeden si*), en verder passim in 't mnl. Zie HUYD. t. a. p. Dl. III, bl. 169. BORMANS op *St. Christ.* Gloss. i. v. *Imperfectum.*

8) de 1e pers. pl. pr. conj.: *Rein.* 1901, STOKE VI, 473 *gawi*, VIII, 1205 en 1211 *slawi*. Voor den 2en pers. pl. impf. conj. zie voorbeelden onder 3)

Vs. 191. Op sbisscops voete. In de Middeleeuwen viel een smeekeling niet vóór, maar op iemands voeten neder, zooals uit verschillende plaatsen blijkt. Vgl. vs. 227, 286, 1429, 1551; *L. v. Jezus* Cap. 182: Alse Maria quam daer Jhesus was, so vil si *op* sine voete. *Segh.* 654: Seghelijn antwoerde Al wenende *op* des conincx voet. Vgl. onze uitdr. *te voet vallen*, die nu niets meer dan *knielen* beteekent, zoodat wij zelfs "onzen God te voet kunnen vallen" (v. Alphen), en het subst. een *voetval*.

Vs. 192. Here soete (1370 Soete *Coninginne*). *Soet* werd mnl. evenals het fr. *doux*, gebruikt zoowel om mannen als om vrouwen aan te spreken, evenals ons *lief* (Vgl. vs. 225, 428 en 1243). Zeer gewoon is het van de maagd Maria (*C. en El.* 1191 enz.), niet ongewoon ook van God (*Serv.* II, 2585, *St. Am.* I, 3886). Substantive staat het *Rose* bl. 253, vs. 14 (*die soete*) en bl. 257, vs. 304 wordt eene "edele joncfrouwe" als *volmaecte soete* aangesproken. *Segh.* 363 vindt men den overgang tot onze tegenw. bet. (dat *soete* kint Seghelijn). Zoo leest men *Wal.* 3011 en 3027 *soete* cnape; *Franc.* 4247 Jhesus, (*dat*) *soete* baren, en wordt *Rijmb.* 26266 Jezus genoemd "die *soete* man". — Ook van mannen werd *soete* substantive gebruikt, om hen aan te spreken, zie *Theoph.* 234 en 1552; vgl. *Sp.* II[c], 10, 46: Eusebius den heiligen *soeten*. In den Segh. komt *Soete* ook als eigennaam van een meisje voor.

Vs. 199. Verloren heeft hier de beteekenis van *in het verderf gestort*, *te gronde gericht*. Zie over *verliesen* (lat. *perdere*) mijn *Tekstcritiek* bl. 65 en vgl. *hem verliesen*, *Theoph.* 777. Het tegenovergestelde is *versien* (d. i. *vorsien*) vs. 176, d. i. *in goeden staat*, *er goed aan toe*, *gelukkig*, eig. *voorzien van datgene*, *wat men behoeft*.

Vs. 202. Genesen dies heeft hier de bet. van *de gevolgen van iets te boven komen*. Zoo ook *Wap. Mart.* I, 114.

Ic wane *dies* noyt lantshere *ghenas*,
Die scalke te sinen rade las.

Vs. 210. Van de jongere vormen van *besondich* en *besculdich*, nl. *besondicht* en *besculdicht*, d. i. *zondig* en *schuldig*, komen

zelfs nog in de 17e eeuw sporen voor. Zie b.v. *Adam in B.* 1492:

Het overtuigen van 't *beschuldighde* gemoedt
Doorknaeght mijn ingewant.

Dat het woord *besondighde* het vereischte woord is *L. o. H.* 1036:

(Christus) brac donwet die was gheset
Ende dede die *besondichde* van hare wet.

kan ik niet gelooven. Misschien moet men lezen *besoengen* (fr. *besognes*) d. i. *plichten*, *geboden*, *bezigheden*.

Vs. 248. Met sonden ghebonden, een in 't mnl. zeer gewone uitdr. Vgl. vs. 779, 908 Var. 4, 1108. *D. Lucid.* 1266, 1315, 1366.

Vs. 249. Ghepleghen. Deze vorm van het part., welke de oorspronkelijke is (ohd. *phlëkan*, mhd. *gepflegen*), is in 't mnl. zeldzaam geworden. Men vindt hem o. a. *Inform.* 282: Die zij van allen ouden tijden *geplegen* heeft te gebruycken. Den samengetrokken vorm *geplien* leest men *Mor.* 1874, *Melib.* 1562. De anorg. vorm *geplogen*, en sameng. *geploen* zijn in 't mnl. de gewone geworden, evenals in het hd. *gepflogen*. Vgl. WEIGAND II, 339.

Vs. 256. Wederborghe, Komt slechts hier voor in 't mnl. Het staat in bet. gelijk met het simpl. *borg*, en vindt eene bevestiging in het bij KIL. 839 opgegeven contreborghe, *praes.* De bedoeling der woorden is dus: Toon door uw voorbeeldig gedrag als bisschop, dat het u met uw berouw ernst is; geef door uw gedrag het bewijs van uw berouw.

Vs. 260. Hoghe-neder. Vgl. onze bezweringsformule: *bij hoog en bij laag.*

Vs. 298. Vaert te Gode, d. i. *vaarwel.* De lezing is in orde blijkens soortgelijke uitdr., b.v. *Wal.* 1328:

Blivet *te Gode*, tote ic kere,

Lanc. II, 23589:

Nu blijft *te Gode*, sprac Lanceloet.

Het is eene elliptische uitdr.: weggelaten is *bevolen.* Vgl. *Lanc.* III, 13042:

Die coninc doe Waleweine *beval*
Te Gode ende keerde saen van daer.

De uitdr. *te gode* komt nog in verbinding met andere ww. voor, doch in een geheel verschillenden zin. *Te gode gaen* wordt nl. in 't mnl. gezegd van de zon en beteekent *ondergaen*. B.v. *Wal.* 8725

Doe begonste die sonne *gaen*
Te gode van den avonde saen;

Cout. v. Brugge I, 244: Binnen dat die sonne *gaet te gode*, totien dat soe upstaet. — *Te gode sijn* bet. dus: *onder zijn*: *Zvl. Bijdr.* 4, 366: Van nüchtens dat men de weercclocke ludet te weerke te ghane, tote navonds dat de zonne *te gode* zal *sijn*. In deze uitdr. heeft *gode* wel niets met het subst. *God* te maken, hetgeen ook daaruit blijkt, dat het met eene kleine letter geschreven wordt (alleen *Wal.* 8725 staat *Gode*). In het mhd. luidt de uitdr. *zu gold* gân, *in gold gân* en *für gold gân* (LEXER I, 1046), in het mnd. *to golde gân* (SCHILLER en LÜBBEN II, 132). Vgl. GRIMM *R. A.* 36 en *Myth.* 703. Let men op deze onvastheid der spreekwijze, en op de zwitsersche uitdr.: "Er ist lustig *vergoldet*" = *schnell verschwunden*, *unsichtbar geworden*; "*vergold* gehen" = aus dem Gesicht gehen, besonders in der Redensart: "Die Sonne ist schon *vergold* gegangen," d. i. *untergegangen*, auch in uneig. sinne von Menschen: "Er ist mir *vergold* gegangen = ich habe ihn eben aus dem Gesichte verloren" (STALDER I, 463) — dan wordt het meer dan waarschijnlijk, dat wij hier te doen hebben met eene overoude uitdr., waarvan men reeds in 't mnl. den eigenlijken zin niet meer verstond. Ook *gout* in deze uitdr. zal wel eene volksetymologie zijn. Vgl. echter HÖFER in *Germania* 18, 15. — Eene synonieme uitdr. van *te gode gaen* is mhd. *ze genâden gên*, BEN. 2, 337.

Vs. 310. An staat hier adv. in den zin van *bij*, *tegenwoordig*; thans zou het gemist kunnen worden. Vgl. *Mnl. Wdb.* 54.

Vs. 311. De *oorwormen*, als het zinnebeeld van de *kwaadsprekers*, vindt men ook vs. 661. Vg. *oerscalc*, *Nat. Bl.* VI, 696 e. e.

Vs. 316. Hebben bedwonghen, pf. met de bet. van een

praes. *in bedwang houden*. Zoo ook vs. 374. Derg. uitdr. zijn in 't mnl. even veelvuldig als in 't Lat., en misschien wel op 't voorbeeld van het Lat. ontstaan. Zoo b.v. *bevaen*, *gemint*, *beseven*, *vercoren*, *bedect*, *gegort* hebben, enz. Vg. nog *Mor.* 2538: hi *hadde* sine hande *gebonden* = il avait les mains liées.

Bedwonghen hebben komt ook elders voor, b. v. *Theoph.* 386 en *Sp.* III[8], 89, 106:

(Arnout) Die *hadde* Vlaenderen *bedwongen*
XXI jaer metten swaerde.

Doch vooral merkwaardig voor de plaats uit *Theoph.* is *St. Am.* I, 2787:

Maer die vroede *heeft* taller stond
Sine tonge *bedwonghen* in sinen mond.

Vs. 325. Beniden bet. mnl. *niet kunnen velen*, *verdragen*, *uitstaan*; in deze bet. hebben wij hier het ww. in gerundivo. Voorbeelden vindt men HEELU 1552:

Die overmoet *beneden* seere
Alle die heeren.

D. Doct. III, 507:

Die quaden *beniden* doeght
Ende die oude *benidet* joeght.

In passivo leest men het *St. Am.* I, 3421:

si die kerstine gheloove ghewoone
Worden waren, begonsten *benijt*
Te *werdene* van den heydenen.

Vs. 331. Gherechte heeft hier de niet gewone beteekenis van *instrument*, *gereedschap*, *werktuig*. Men vindt het in denzelfden zin *Melib.* 2450:

Andere *gherechte* sijn met
Daer men slote mede beset
Als vesten, muren ende diken.

en misschien ook *Parth.* 353:

Soudic u die canteele loven,
Gherechte die daer stoeden boven,

Daer ware vele toe te doene.

Ook in 't mhd. bet. *gerihte*, *geriht* ongeveer hetzelfde, nl. *einrichting*, *hausrath* (LEXER I, 880). Men verg. verder voor de bet. ons *gerecht*, d. i. *gereedgemaakte*, *aangerechte spijs*. (Ook reeds mhd.)

Vs. 341. Verscroven. Zie vs. 545, 628, 968, 1266 en *Lsp.* Gloss.

Vs. 344. Sweren d. i. *pijn doen*. Vgl. *T. en Lettb.* II, 233. Het is hetzelfde ww., waarvan de mnl. subst. *hooftsweer* en *tantsweer* afkomen. Met de uitdr. "dat herte *sweert* mi" kan men vergelijken ons subst. *hartzeer*, dat voor *hartsweer* kan staan. Vg. *T. en Lettb.* II, 66 vgg. Kil. stelt de subst. *hartseer* en *hartsweer* ongeveer gelijk. Daarnaast staat natuurlijk ons *zeer* = got. *sair*, dat een geheel ander woord is.

Vs. 348. Vellen heeft hier de bet. van *ten val brengen*, *een hoogen rang doen verliezen*. Zoo ook *Wap. Rog.* 1862:

Dat hi niemene (l. *hem niemen*) benide, diene *velle*
Ende van den stoele hale.

Vs. 360. Begherte, onz. dat sing., overeenkomende met het verouderde hd. *das begird*, vg. VERWIJS, *Bloeml.* II[2], bl. 217. Zoowel *begheert* (cf. *gedacht* en *gedachte*) als *begheerde* komen mnl. als onz. voor, b.v.

Lansl. (Hoffm.) 255 en 696:

wats uw *begheert*?

Belg. Mus. X, 58, 37:

(Hi) leider ane al sijn *begheerde*.

M. Loep I, 641:

Dat mijn *begheerde* warde vervult.

Het vr. *begheerde* vindt men o. a. *Lanc.* III, 6964 en *Flandr.* I, 359.

Vs. 383. Helpen om iet = ons *aan iets helpen*. Vgl. mnl. *denken om* = ons *denken aan*, en BORMANS op *Christ.* bl. 447. HILD. Gloss., en vooral *St. Am.* I, 3351:

Helpt ons *om* doopsel, helich vader.

Limb. II, 908:

Nu willic varen met u

Ende wille oec helpen *om* de zoene.

Vs. 389. Stucke, ook sticke, (HILD. Gloss.), de oudere en oorspronkelijke vorm van *stuk*, welke in alle ogerm. talen wordt teruggevonden (WEIGAND II, 843), heeft hier de bepaalde bet. van *een poos*, *een tijd*, *eene wijle* (vgl. *tempus* en *τέμνειν*). Zie OUDEM. VI, 649. In denzelfden zin komt ook *stuc* en *stic* voor (v. WIJN op HEELU bl. 216; *Troyen* 9800, STOKE IV, 327 en de Aant., *Parth.* 8200 enz.) en ook het mv. *sticken*, b.v. *in verledenen sticken*, *Flandr.* I, 263; vg. de *Aant.* aldaar. — De vorm *stukke* is in onze taal tot in de 17e eeuw bewaard gebleven in de bij onze comici zeer gewone scheldwoorden *stukkeschelms*, *stukkediefs*, enz. Vgl. DE VRIES, *Warenar* bl. 146.

Vs. 404. Peinsen na iet = *over iets peinzen*. Vgl. *denken na*, *Ovl. Ged.* III, 126, 211 Denct *na* die grone cynopre; 215 Denct *na* dat edel keel root, 223 Denct *na* die asure bla, en zoo ook bl. 127, vs. 241 en 257, en vgl. 261.

Vs. 412. Ghemackelike in den zin van *bedaard*, *kalm*, *zachtjes* (vgl. *al stille*, vs. 397, 477) is in 't mnl. niet ongewoon. Vgl. *Theoph.* 1408; *Parth.* 4645; *Troyen* 8438; *Sp.* IV[1], 21, 48. *Theoph.* 766 nadert het onze beteekenis. Het verband van deze bet. en onze tegenwoordige komt het best uit, als wij denken aan onze uitdrr. *met gemak* en *op zijn gemak*.

Vs. 434. "Te *deser* tide van *deser* nacht." Men zou geneigd zijn te emendeeren: "Te *deser* tide van *der* nacht", zooals ons spraakgebruik is, doch dat in dit opzicht het mnl. spraakgebruik het onze niet is, bewijst o. a. *Sp.* I[5], 50, 57.

Desen dach van *desen* zeghe
Vierdemen sint alle weghe

en I[6], 5, 12:

Die Romeine, die *dese* maniere
Van *desen* wighe hadden verstaen.

Vs. 437. Met eren, d. i. *zóó dat gij u kunt verantwoorden*, *en niet van eene ongepaste handelwijze kunt worden beschuldigd*. Vgl. onze uitdr.: "dat is geen doen *met eere*" en *Rein.* I, 2868:

Doet Haersenden miere moien
Gheven twe van haren scoen:
Dit moghedi wel *met eren* doen.

Vs. 442. Men zou verwachten "dat an u allene leghet," doch dat men niet moet emendeeren, bewijzen soortgelijke onnauwkeurige constructies, als *Fl. en Bl.* 1724:

Doe seide Floris, dat hi betren woude
Die mesdaet, *die* hi bi sire scoude
Uptie tafle den wiin verstiet,

en *Sp.* I[5], 74, 33:

In eene stat, die hem wel dochte,
Die men houden niet en mochte.

Vs. 469. De uitdr. *enes werdet raet*, d. i. *er wordt voor iemand gezorgd*, *het loopt goed met iemand af*, vindt men o. a. *Tien Plaghen* 490:

Mensche, dat verstaet,
So *wert* dijns wel ten jonxten *raet;*

634:

haers en *wert* nemmermeer *raet;*

742:

So mach dijns wel *werden raet.*

RUUSB. II, 98: Hi sal gheworpen worden in die uuterste donkerheit ende sijns en *wert* nemmermeer *raet.*

Vs. 476. Tien dat, uit *te dien dat* (ook vs. 383), zooals bekend is. Men vindt de uitdr. ook *Liv. d. Mest.* 3: *Te dien dat* (= *opdat*) de kindren moghen leeren ende wel onthouden. — Volkomen in denzelfden zin als *Theoph.* (= *dommodo*, mits slechts, mnl. *indien dat*, *opdat*) staat de uitdr. *Fl. en Bl.* 2857:

Te dien dat Floris die joncfrouwe
Te sinen wille hebbe gesien,
Hem ne roect, wat hem daerna sal gescien.

Vs. 488. Vele ghereit, d. i. *zeer spoedig*. Het adv. gebruik van *vele* in 't mnl. is bekend. Zie *Parth.* 4827, 4856, 4878; *Limb.* IV, 1466, IX, 234. *L. o. Heren* 1256, 3650, 3676; STOKE

I, 1292, *Velth.* III, 51, 22. — In de tegenw. germ. talen is dit gebruik slechts in stand gebleven bij den comparatief (Vgl. mnl. *liever vele* en *T. en Lettb.* V, 133 vg.). — *Ghereet* neemt in 't mnl. geheel de bet. aan van een bijwoord van wijze, nl. *snel*, *spoedig* (OUDEM. i. v.), anders zou het niet met *vele*, d. i. *zeer*, verbonden kunnen worden. Dezelfde verbinding als hier vinden wij ook *Parth.* 4789:

(hi) viel ter erden *vele ghereet.*

Vs. 513. Van algader. Deze uitdr. komt in 't mnl. herhaalde malen als adv. voor in de bet. *geheel en al*, *in alle opzichten.* Zoo b.v. *Wal.* 7879, *Lanc.* IV, 5304. Vgl. *van allental*, *Mnl. Wdb.* 176 en *Wal.* 7884. Doch hier is *algader* subst. met de bet. *alles te zamen.* Die here van algader bet. dus *de opperheer.* Vgl. *Mnl. Wdb.* 189 en *Wal.* 7813:

dat ic mi *van algader*
Eer halmen soude,

d. i. dat ik liever *van alles* afstand zou doen. *Lanc.* II, 24104:

ic sal u vor uwen vader
Quite scelden *van algader.*

Vs. 558. Staen van bet. mnl. *opstaan van*, *zich verwijderen van* (*staan* = *gaan staan*, cf. naar een ambt, iemand naar het leven *staan* en *T. en Lettb.* IV, 188), b.v. *Limb.* IX, 779:

Mettesen *stonden* si van den rade,

en in fig. zin òf *ophouden* met (*Rijmb.* 28628) òf *afstand doen*, zooals *Theoph.*, en *Franc.* 5957:

Datmen anderwerven gaet
Ten sonden daer men *of staet.*

Vs. 563. Scherne (Te-), dat. sing. v. h. subst. *schern*, gew. *scheren* (cf. *torn* en *toren*, *korn* en *koren*, *barn* en *baren*, hd. *garn* en nl. *garen*,) en niet dat. van den inf. Vgl. *te* spotte *driven*, *Ndl. Wdb.* op *Gek* (kol. 938), en mnl. *sijn sceren houden* met het 17de-eeuwsche: "Ik houw'er mijn *gek* (= *gekheid*, vgl. *Ndl. Wdb.* 942 en KIL.: gheck, spot, jocus) mee, *Warenar* III, 5 (De Vries, bl. 40).

Vs. 564. Hem weren bet. eig. *zich verdedigen*, *zich verweren*, b.v. *Troyen* Hs. f. 192*r:*

Pieramon, die *hem* oec *weerde*
Herde seer mit eenre baerge (l. *beerde*).

en *Ferg.* 2483. Vandaar de bet. *tegenstand bieden*, *Limb.* VI, 2711:

U *weren* en sal u niet moghen
Helpen, ghine wert bedroghen,
Wildi *u* jeghen mi *weren* iet.

Deze bet. gaat in de plaats van *Theoph.* over in die van *tegenspartelen* (welk woord men in den *Limb.* ook gebruiken kan), *terugkrabbelen*. Vgl. de uitdr. *sonder weren* (*M. Loep* II, 172) = *gaarne*, *vrijwillig*, *met genoegen*.

Vs. 578. Over sine knien, de gewone mnl. uitdr. voor ons *op zijne k.* Zie *St. Am.* II, 1368; *Vl. Rijmk.* 956; *Segh.* 9886, 10518; *Ferg.* 3290. Vgl. *over zijde* (mnl. *over side*) en ons *op zij*; mnl. *over rugghe ligghen* = op zijn rug liggen; *over* sine voete staen; *over* hande ende voete gaen, enz.

Vs. 581. Halmen (Hem —) = *afstand doen van*, *verzaken*, *verloochenen*. Zoo ook 1081, 1095, vgl. 753; en *Wal.* 7814. Vgl. BLOMM. Gloss. op *Theoph.*, *Taalg.* IX, 76 en het mlat. *festucatio*. Bij de Romeinen raakte men den slaaf, dien men wenschte vrij te laten, aan met eene *festuca* (d. i. *halm*), ten teeken dat men van zijne rechten op den persoon *afstand deed.* Vgl. ook het leggen van een stroohalm op de lijkkist, ten teeken dat men den boedel *niet aanvaardt*, het binden van een stroobos aan een voorwerp dat men *wil verkoopen*, enz. Vgl. NOORDEWIER, *Rechtsoudh.* 238. — Nog eene andere uitdr. in onze taal dankt zijn ontstaan aan den *halm* of de *festuca*, nl. *met iemand breken*, hd. *mit jemandem brechen*, fr. *rompre avec quelqu' un*, nl. *le fétu*. Vgl. Pasquier, aang. bij Littré 4, 1754*a*: Nous disons communement *rompre la paille* on *le festu avec* quelqu'un, quand nous nous disposons de rompre l'amitié que nous avions contractée avec luy. Zie ook Grimm, *Wdb.* II, 344 en *Rechtsalt.* 127.

Vs. 586. Zeghel ende brief. Een gewoon hendiadys in 't mnl. voor *brief met een zegel er aan*, *gezegelden brief*. Vgl. *Rein.* 358 en LÜBBEN I, 422: Des koninges *brief* sal he mede bringen *unde* sin ingesegele.

Vs. 597. Niewernaer d. i. *volstrekt niet.* Vgl. het art. van DE VRIES over *nergens na* in *Taalk. Bijdr.* II, 46—54 en 61; VERWIJS, *Maerlant's Stroph. Ged.* bl. 185 vg.; *Enqueste*, Gloss. op *Nae.* De *Stroph. Ged.* herstelde uitdr. *van naren* komt wel is waar in 't mnl. niet voor, maar wel *van na* = *van nabij*, b. v. *Rose* 2257 en *na* = *naer* = *nare* = *naren*, *Sp.* III[8], 22, 22; *Lsp.* I, 12, 47; *Lanc* III, 26013.

Vs. 609. Soe dat wordt in 't mnl. herhaalde malen gebruikt als een adv. van tijd, gelijkstaande met ons *en toen*, en is bijna even gewoon als deze uitdrukking. Vgl. *Sp.* I[2], 5, 17; I[7], 65, 42; III[4], 7, 20; STOKE II, 415, VIII, 1288; *Lanc.* II, 6647; III, 18821; *St. Am.* I, 3751, 5095; *Franc.* 6226, 6525; *Rijmb.* 2571, 3137, 3611, 4529, 5410 enz. enz. passim. In den regel staat dit *sodat* aan 't begin van een zin. Vgl. hiermede *sulks*, dat bij Hooft als adv. van tijd voorkomt, b. v. *N. Hist.* (ed. Verwijs) 36: *Zulx* hy (Hoorne) hebbende niet dan zynen mantel afgeleidt, op 't kussen zitten ging, d. i. *vervolgens*, *daarop*, *en toen* ging hij.

Vs. 617. Willecomen (aldus ook om het rijm te lezen in vs. 643) bestond in 't mnl. naast *willecome*, ons *welkom*. Vgl. hd. *willkommen*, WEIGAND II, 1117, mfr. *wilecome* (BURGUY, Gloss. 394), waarvan ook het ww. *wilcomier* = *verwelkomen*; voorb. van *welcomen* = *welkom* vindt men *St. Am.* I, 4828, II, 5093; *Ferg.* 3552; *Lanc.* II, 17806; van *willecome*: *Renout* 66, *Fl. en Bl.* 3956.

Vs. 642 Var. 12. Over *ene* (vg. vs. 484 Var. 2), den sterken manl. vorm van het woord, zie Verwijs' *Bloeml.* II[2], bl. 218.

Vs. 648. Na sinen kere moet beteekenen *naar zijn luim*, al naarmate zijn wil of lust zich wendde. *Keer* bet. *wending*, *draai*, en uit deze bet. laat zich die van *luim*, *nuk* gereedelijk afleiden.

Vs. 654. Sonder keer sijn heeft hier de bet. van *niet tot inkeer komen*, *steeds op dezelfde wijze blijven voortgaan*.

Vs. 656. Verweert i. e. *verkeerd*, zie *Tijdschr*. I, 249 vg. De meening van Jonckbloet (*Versl. Kon. Acad.* VI, 112), dat in plaats van *verweert* hier *verweent* behoort gelezen te worden, en dat er dus hier eene lacune is in den tekst, is m. i. onjuist. Zij berust zeker op de veronderstelling, dat *verweert* hier *verward* zou beteekenen.

Vs. 657. Ontbonden van hem selven bet. *aan zichzelven ontvoerd*, *van zijne zinnen beroofd*. De uitdr. is ongewoon, maar te begrijpen: het is alsof men in 't lat. zeide: *a semet ipso* (*dis*)*solutus*. Men vergelijke PRAET 1803:

Jan du spreecs al *tontbonden*
Als oftu waers *in frenesien*.

Ontbonden alleen, in den zin van *ongebonden*, komt meer voor, b. v. *St. Am.* II, 386; VELTH. IV, 11, 3; *Sp.* I[7], 67, 4; III[7], 48, 16.

Vs. 659. In sinen moet. *Iet comt in minen moet* d. i. *komt in mijn gemoed op*, is even gewoon in 't mnl., als *een comt in minen moet* (*mij in 't gemoet*, *bij mij*) ongewoon en zeldzaam is. Vgl. *Wap. M.* I, 374:

Al waer al ghelt die vloet
Ende hem vloyde *in sinen moet*,

en *Rein.* II 4909: te *moete* comen. Ook *gemoet* is soms manl. b. v. *Lanc.* IV, 6575: Dat in sinen *gemoet* quam.

Vs. 670. Ghevoechte; gewoner is *al sijn ghevoech*, doch ook *gevoechte* komt voor, b.v. *Sp.* I[1], 60, 51:

Want ghi indes vleeschs genouchte
Souct altemale uwe *gevouchte*;

Zvl. Bijdr. VI, 235:

Om van blyscepe te cryghene mijn *ghevouchte*,

en eindelijk *Franc.* 252, in eene plaats die ik niet versta.

Vs. 685. Ghevoelech heeft hier de bet. van *medelijdend*, *teer*gevoelig, *barmhartig*.

Vs. 686. Ghebeidich, dat ook vs. 691 voorkomt, bet. natuurlijk *geduldig*, *handelende na rijp beraad en kalm overleg.* Het komt zoover mij bekend is in 't mnl. elders niet voor, maar in eene Var. op *D. Doct.* II, 3616 leest men het subst. *ghebeidicheit* in de volgende verzen:

Daeromme salmen in der waerheiden
Vonnessen met *ghebeidecheden*
Ende met goeder deliberacien.

Ook het mhd. kent het adj. *gebeitec*, zie LEXER I, 749.

Vs. 704. *Wenden* heeft hier de intr. bet. *ergens van daan komen.* Zie de voorbeelden onder aan den tekst.

Vs. 718. De bedoeling is: Wat had ik te maken met den lof der menschen? Had ik het niet kunnen doen buiten de eerbewijzen der menschen, die voor mij de oorzaak van mijn zedelijk verderf zijn geworden? Onze uitdr. "Wat heb ik met u te maken?" luidt mnl.: *Wat is mi* [ghemeens] *met di* (*L. v. Jezus*, Cap. 52) = lat. *quid mihi tecum?*

Vs. 738. Sus, thans alleen in de verbinding *zus of zoo* in gebruik, werd in 't mnl. ook op zich zelf gebezigd, vooral in geschriften, welke in den omtrek van Limburg en naar de Duitsche grenzen zijn opgesteld. Zie *St. Christ.* en *M. Loep* Gloss., *St. Serv.* I, 2918. *Tien Plaghen* 1134, 1511, 1626, 1782, 1947, RUUSB. VI, 80, *L. v. Jezus* C. 100, 109. Ook *sustaen*, *sustenich* komen mnl. voor = *dustaen*, *dustanich*, en *alsustaen* = *aldusdaen*. Zie *Alex.* IX, 105, *Lanc.* II, 33725, *Lutg.* 666, 789, 807, *Mnl. Wdb.* 211. Vgl. verder SCHILLER en LÜBBEN, *Mnd. Wtb.* IV, 479 en E. MÜLLER, *Engl. Wtb.* II, 465.

Vs. 738. Onwerden, hetzelfde als het meer gewone *veronwerden*, d. i. *geringschatten*, *geene achting hebben voor iemand*, vindt men ook *Sp.* I[3], 11, 34; *Segh.* 10644; *L. v. J.* C. 35. Zie verder *Rijmb.* Gloss. en *L. o. Heren* Gloss. op Wert.

Vs. 762. Verspanen bet. zooals bekend is, *verlokken*, *aanzoeken.* Hier verwijt zich dus Theophilus, dat hij zelf den Booze aangezocht en vrijwillig hem als heer gehuldigd heeft. Zie DE

VRIES in DE JAGER's *Archief* IV, 223—234, vooral bl. 226. Vgl. ook *Theoph.* 345, 484 Var., 762 en 1160.

Vs. 770. Pleit. De eerste bet. van dit woord is nat. *proces*, *rechtszaak*; daaruit ontwikkelde zich geleidelijk die van *moeite*, *last*, *kwelling*, *onaangenaamheden*. Vgl. in den volg. regel *sake*, dat hier eene synon. bet. heeft en ook eerst *rechtszaak* beduidde. Deze bet. van *pleit* is in 't mnl. zeer zeldzaam, waarschijnlijk heeft het woord de genoemde bet. in *Wap. Mart.* I 322:

> Die menscheit (*v. Jesus*) doghede . . . . .
> Ghesele, naghele ende dat spere,
> Die doet ende ander leit
> Ende der Joden *pleit*,

waar de opvatting *de kwellingen*, de *beleedigingen der Joden* mij natuurlijker voorkomt, dan *het proces* der Joden. Ook mfr. bet. *plaider* o. a. *tourmenter* (BURGUY Gloss. 289).

Een volkomen gelijken overgang van bet. vertoont *parlement* (dat een synon. van *pleit* is, STOKE V, 551 vg., X, 688 en 92.) *Troyen* 982:

> Nu was altemale ghehent
> Syn arbeit ende syn *parlement*.

d. i. zijn *moeite*, *zorg*, *kommer*.

Vs. 836. Nosen wordt hier gebruikt in de bepaalde bet. van *tegen iemand zijn*, *hem in den weg staan*. Vgl. OUDEM. IV, 633.

Vs. 842. Plecht bet. hier *schuld*, *zonde*. Zie OUDEM. V, 644. Misschien ontbreekt er iets aan de woorden van den regel, doch in elk geval moet de bedoeling zijn: Het vermeerdert *mijne schuld*, *mijne zonde* zeer, dat ik zooveel goeds met zoo grooten ondank betaalde (*het getuigt zeer tegen mij*, *is eene verzwarende omstandigheid voor mij*).

Vs. 850. Slaen in hopen aen bet. *hoop opvatten*, *overgaan tot hoop*, *komen tot hoop*, *hoop beginnen te koesteren op*. Het is de goede opvatting van hetzelfde begrip, dat in 't mnl. gewoonlijk met eene ongunstige zaak verbonden wordt en dan *vervallen in* beteekent. Zoo b.v. *in dolen slaen*, *Rincl.* 343; *in onmacht*

slaen, *Troyen* Hs. f. 35 *r.; in ene sware quale slaen*, *Limb.* X, 1321; *in siecheit slaen*, *H. d. Heim.* 884. — *Slaen aen enen* komt ook elders voor in de bet. *zich bij iemand voegen*, *zich tot iemand richten*, zoo b. v. STOKE IV, 116; VII, 730.

Vs. 862. Buten pade, d. i. *van den rechten weg afgedwaald.* Vgl. *Rein.* 1680:

te weghewaert te stierne
Die hi *buten weghe* saghe.

Vs. 879. Men zou in dezen regel geene ontkenning verwachten, en logisch is zij dan ook niet, maar bij een vrijeren zinbouw worden licht twee gedachten ineengesmolten en in één zin uitgedrukt, waardoor er natuurlijk aan den zin iets moet ontbreken. Het zou de moeite loonen, eens alle fouten uit schrijvers en spreektaal te verzamelen, die ontstaan door het te gelijk denken aan twee verschillende woorden, uitdrukkingen, constructies, enz. Een zeer duidelijk voorbeeld van het bedoeld verschijnsel is het bij het volk gangbare *ondeugniet*, bij welks vorming te gelijk aan *ondeugd* en aan *deugniet* gedacht wordt. Zoo is de foutieve spreekwijze *een riem onder het hart steken* ontstaan door bijgedachte aan *het hart zinkt mij in de schoenen*. Doch laten wij ons voor heden bij het mnl. bepalen. Hier heeft de dichter van *Theoph.* te gelijk deze twee uitdrukkingen der gedachte voor den geest gehad: "Het zou verkeerd zijn, indien zij mij *of* troost *of* raad *of* hulp verleende", en "zij zal mij *noch* troost *noch* raad *noch* hulp schenken". Vg. voor dergelijke onnauwkeurige en onlogische constucties, vs. 266:

Here, *no* dor hoghe *no* dor neder,
Ic en mach gheen bisscop werden,

waar de imprecatie geen ontkenning moest hebben;

Roel. I, 362:

Hem en dochte geen lede (*pad*) sijn,
Daer en lach Payen *noch* Kerstijn.

Men zou verwachten: *of* Kerstijn;

Rein. I, 3176:

Godsat hebbe mijn rode baert . . . . .
Of mi troestet mee daer toe (*er toe krijgt*)
No die cater *no* die das (*hetzij — hetzij*)
No Bruun, die na mijn oom was,
Dat ic in des coninx ghenade
No dor ghewin *no* dor scade (*hetzij — hetzij*)
Ne come.

Rein. II, 4804:

Want sijn vader ende sijn oudervader
Hebben altoos in meerren love
Ende bet gestaen te hove
Ende beter gheheten dan Isengrijn
Noch Bruun *noch* alle die maghe sijn.

Zoo vindt men ook meermalen *min no mere* bij een bevestigenden zin, b.v. *Sp.* III[3], 8, 34; 30, 60; III[1], 13, 40; 36, 73, enz. Men merkt op dat in dergelijke zinnen meermalen een comp. voorkomt, en weet, dat ook in andere talen, b.v. het fransch, zinnen met een comp. als ontkennende zinnen worden beschouwd. Aan dezelfde samenvoeging van twee gedachten moet zoowel dit verschijnsel worden toegeschreven als ook een ander, dat in 't mnl. zeer gewoon is, nl. het gebruik van *noit* en *nie* in onbepaalde zinnen, of in zinnen met een comparatief of superlatief. Eén voorbeeld zal voldoende zijn, om ons het verschijnsel te herininneren, b.v. *Rein.* 137:

Ene die meeste overdaet . . .
Die noit enich dier ghedede.

Vg. fr.: *que fit* jamais *animal.* Andere voorbeelden vindt men *Lsp.* en *Rein.* Gloss. op nie en noit, *Rijmb.* Gloss. op noit. Men heeft bij derg. constructies zoowel gedacht aan: "Grooter schanddaad deed *nooit* eenig dier", als aan "de grootste schanddaad, die *ooit* eenig dier gedaan heeft." Vg. ook de Aant. op vs. 1414.

Vs. 882. Onscoude (vr. bijvorm van *onscout*, welken men ook vindt *Lanc.* III, 18735; *L. Keurb.* 182; *Sp.* II[6], 6, 96,

II, 7, 12 en in den vorm *onsculde* o. a. *Rijmb.* 7056, *St. Am.* I, 3790; *Denkm.* III, 18, 125, *Alex.* VI, 1013) bet. hier *zaak* in het algemeen, doch met het bijdenkbeeld, dat men daardoor *belet* wordt iets anders te doen, of zich er van *ontslagen* rekent (*geëxcuseerd;* mnl. *onscout* = *excuus*, *verontschuldiging.* Vg. Huygens' *Gedwongen Onschuld*).

Vs. 886. Achterpeinsen d. i. *zich bedenken* (nl. of zij ook nog vergiffenis zou schenken). Vgl. *Mnl. Wdb.* i. v., *Versl. Kon. Acad.* VI, 86 noot, Mhd. *hinderdenken* (LEXER I, 1294). Het is een syn. van *achterdenken.* Vgl. *Mnl. Wdb.* en KIL. — *Achterpeinsen* komt ook voor HILD. 86, 187 (als subst. gebruikt).

Vs. 916. Verslaen staat hier in den zin van *rampzalig maken*, *in 't verderf storten.* Vg. vs. 1544 en HILD. Gloss.

Vs. 917. Verbraden, ook *Vierde Mart.* 474; Mhd. *verbraten* (LEXER III, 81).

Vs. 921. Trecken van desen, d. i. *zich van de zonden losmaken*, *afscheiden*, *zich terugtrekken van de zonden.* Vgl. *Rijmb.* 6706: *hem trecken van der stede* = *zich terugtrekken*, *retireeren*, en vooral *Merl.* 15890:

Want ic en sal niet *trecken van desen*,
Ic sal hier bliven te miner stat.

Vs. 929. Langher mee, dubbele comparatief, zooals nu en dan meer voorkomt. Vgl. Ms. d. Maatsch. v. Nedl. Letterk. 75, f. 142*b:* Saulus wert *meer sterker.*

Vs. 930. Beter es camp dan hals ontwee, een gewoon spreekwoord in 't mnl. Zie *C. en El.* 1263; *Rein.* II, 6796 (vgl. MARTIN ald. bl. 405). Wal. 693 en JONCKBLOET ald. Dl. II, bl. 208. — Vgl. HILD. 124, 18, waar het eenigszins anders luidt.

Vs. 955. Ghebordelike, d. i. *met inachtneming van de formaliteiten*, *bij officieele acte*, *vormelijk*, *zooals dit in een bepaald geval behoort te geschieden.* Vgl. Mhd. *geborde* (SCHILLER en LÜBBEN I, 391), ohd. *giburida* (GRAFF III, 168) in de bet. *casus*, *sors*, *eventus*; ags. *gebyrd* (GREIN I, 384) = *fatum desti-*

natum. — In het mnl. is gewoner het subst. *geboerte* (vgl. *begeerte* en *begierde*), dat van hetzelfde ww. *geboren*, *gebeuren*, hd. *gebühren* is afgeleid, en in bet. overeenkomt met het hd. *gebühr.* Vgl. GRIMM, *D. Wtb.* IV, 1882.

Vs. 969. W a r e n e n, w a e r n e n, mnd. *warnen*, *wernen*, (SCHILLER en LÜBBEN V 606), mhd. *warnen* (LEXER III 693), hd. *warnen* (WEIGAND II, 1052), ohd. *warnôn*, ags. *v(e)arnian*, fr. *garnir.* Vgl. BURGUY III, 180. In het mnl. is het woord niet zeer gewoon; het had ook daar, evenals in het mnd., mhd. en het tegenw. eng. (*to warn*) de beide beteekenissen van *van het noodige voorzien*, *verzorgen*, *behoeden*, *bewaren*, *redden*, *toerusten* en *vermanen*, *waarschuwen*, *opmerkzaam maken.* Op deze plaats staat het. in de eerste bet., evenals *Ned. Proza* 73: Dat voersz. palais wort alle nacht ghehuet ende *ghewaernt* mit dusent ghewapenden (d. i. *beschermd*, *bewaakt*); *Vad. Mus.* I, 332: Ic ben hier om u *waerne* comen (om u te *beschermen*, *redden*); MATTHIJSZ. I, 245: (Der poorteren) lasten te voirhoeden ende hair dair voir te *wairnen* (d. i. *bewaren*). Uit de bet. *voor iets bewaren* vloeit voort die van *voor iets waarschuwen*, (mhd. *warschuwen*, S. en LÜBBEN V. 608), zooals het best blijkt uit *Belg. Mus.* I, 121: Hijs loens wel wert, die mi *verwert* (= *verwaert*, *voor mij zorgt*, ochte *warent* (= *mij opmerkzaam maakt*) te voren Dies ic niet en weet. Zoo ook *Sp.* II[6], 21, 34: Daerne die bisscoppe *warenden* of; *Belg. Mus.* X, 103 en 105 staat het in den zin van *waarschuwen*, *vermanen.*

Vs. 996. M a k e l a r e, gezegd van Maria in den zin van *middelaarster*, vindt men ook 901 Var. 42 en 43. Doch of men ook *taleman* van eene vrouw kan gebruiken, is te betwijfelen: *Franc.* 983 vindt men althans *talevrouwe.* (De woorden *makelare ende taelman*, van Maria gezegd, staan in een geïnterpoleerd gedeelte.)

Vs. 1010. G h e l e i d e. Vgl. vs. 1388, en *Stroph. Ged.* (ed. Verwijs) bl. 184 vg.

Vs. 1018. Het viooltje is te allen tijde het zinnebeeld der *nede-*

righeid geweest. In onze dagen heeft Jan van Rijswijck er een gelukkig gebruik van gemaakt in een liedje, waarvan het referein is:

Maar gij, viooltje, zijt de mijn,
Want nedrigheid blinkt op uw koon,
En zoo ook moet mijn liefje zijn,
Eenvoudig, maar toch schoon.

Vs. 1019. In penitencien recht. Misschien moet hier *recht* worden opgevat als de verpersoonlijking van *gerecht*, *judicium*, en is er mede bedoeld een persoon, tot wien men zich wenden kan, om aan hem de behartiging onzer belangen op te dragen. *Recht* zal dus hier gebruikt zijn in de bet. van *beschermer*, *patronus*. Maar de plaats is misschien van den interpolator.

Vs. 1050. Volgen bet. hier ons *vervolgen* d. i. *voortzetten*, *volhouden*, *bij iets blijven*. Vgl. vs. 1198: den overspele *volgen*, en *Franc*. 663:

Hi die vaste in sinen sin
Volgen wille sijn begin,

d. i. *voortzetten*, *vervolgen wil hetgeen hij begonnen had.*

Rijmb. 16545:

Daerna *volgde* hi seven jaer
Met penitencien harde swaer,

d. i. *voortgaan*, *het volhouden.*

Vs. 1068. Hem besien bet. *zich onderzoeken*, *zich zelven leeren kennen* en vervolgens *tot inkeer komen*. De eerste opvatting vinden wij vs. 42, 1068 en 1106, waar men natuurlijk *di* moet invoegen, de tweede in vs. 1100.

Vs. 1110, 12. Iet en twint. Over *een twint* vgl. DE JAGER, *Lat. Versch.* 148—153, en zie vs. 549. *Iet* moet hier als adv. worden opgevat in den zin van *ook maar*, eig. *in eenig opzicht*, *op eenige wijze*. Vgl. OUDEM. III, 206 vg. en Gloss. op *Reinaert* (ed. MARTIN) i. v.

Vs. 1121. Ens maer. *Maer* = *slechts*, wordt in 't mnl.

onder de ontkennende woorden gerekend, en wordt als zoodanig verbonden met de negat. partikel *en*. Zie *Rose* 2632; *Renout* 1142; *Fl. en Bl.* 820; *Melib.* 2330; *Limb.* VIII, 1488 enz. Zoo ook *cume en*, *Lorr.* I, 1885. Nog in de 17e eeuw vindt men meermalen *maer-en*. Zie b. v. Huyg. I, 171: de grootste *en* zijn *maer* een; 203: Pap, die *maer* den haestigen *en* brandt, en vg. Bild. *Versch.* III, 29 vgg.

Vs. 1133. Sneven is geheel tot de bet. van *zondigen* overgegaan (Vg. vs. 673 en 1448, *Beatr.* 614) en kan dus ook met *jeghen* verbonden worden.

Vs. 1134. Voerwaerde. Zie Inl. bl. 33.

Vs. 1142. Helpen regeerde in 't mnl. een dat., evenals de meeste Lat. ww. van die beteekenis, en als vroeger in 't hd. (Grimm. *Wdb.* IV², 951, *Lorr.* I, 1068). Vandaar het onpers. gebruik van dit ww. in pass., dat wij ook vinden *Theoph.* 1268, *Vad. Mus.* I, 45, 9: Dien God hulpt, *hem es gheholpen*; 13: Wien dat die coninc hulpen wilt, *hem es gheholpen. L. v. Jesus* C. 129: Mochts du gheloeven, *di soude gheholpen werden*. Zoo wordt ook *behelpen* onpers. gebruikt, doch slechts in het latere mnl., b. v. *Lansloot* 219: Wat mach *u* hiermede *beholpen* sijn? *wat zoudt gij daaraan hebben? Exc. Cron.* 139*a*: Doe dachte Grave Willem, dat *hem* cleyn *beholpen waer* met der anderen helft alleen te behouden. Zoo ook *Brab. Y.* VI, 3190; VII, 2299, 4024.

Vs. 1151. Of-ne. Wij hebben hier het disjunctieve *of* met de bet. van *of anders*, *in het tegenovergestelde geval*. Vg. *Ndl. Wdb.* op of kol. 64. Ook in de bet. van *tenzij* komt mnl. *of* (het subord.) *en* voor, b.v. *D. Lucid.* 3893:

Dese bliven vermaledijt mede,
Of en doe Gods ontfermichede.

4498:

Sone macher niemant behouden wesen,
Of hi *en* si anderwerven geboren.

4539:

Tgelove mach niet sonder doepsel sijn,

Of en comt toe sonderlinge.

en *St. Am.* II, 5800:

Ic duchte mi, dat God noch sal wreken
Up ons, *of* wi*ne* nemen exemple an
Desen . . man.

Zoo ook *Segh.* 10591 (Hs.):

Vs. 1172. Verhoeren i. e. *tot hoer maken*, *verleiden* (eene vrouw). Vgl *Rein.* 73. Met eene vrouw (bijzit) als subj. staat het *Segh.* 2611, 8854 in de bet. *in de rechten der getrouwde vrouw treden*, *hare plaats innemen*. Mhd. *verhuoren* (LEXER III 135). In anderen zin mnd. *vorhuren* (= *met hoeren doorbrengen*) S. en LÜBBEN V, 373.

Vs. 1178. Var. vs. 14. Verspoen, andere vorm voor *verspuwen*. Zoo vindt men ook *gheroen* voor *gheruwen*, *verhoen* voor *verhuwen*, *Han H.* (Mnl. *Dram. Poëzie* 316) 61, en vgl. ons *kloen* naast *kluwen* (V. HELTEN, *Klink- en Medekl.* 59). Het ww. *verspuwen* bet. hetzelfde als het lat. *respuere*. Evenals men in de middeleeuwsche kerktaal sprak van *respuere peccata*, zoo zeide men in 't mnl. *die sonden verspuwen* (of *verspoen*). *Respuere diabolum* wordt door Kero vertaald door *farspien*, zie GRAFF VI, 365, DE JAGER'S *Arch.* IV, 234. *Den duvel verspuwen* vindt men ook *Denkm.* III, 111, 9; *weelde verspuwen*, *L. v. Overzee* 240; *den naam van Christus v.*, *Sp.* III[3], 47, 32. Vgl. *T. en Lettb.* V. 107.

Vs. 1180. Gebode is een vr. subst. enkv., in bet. gelijkstaande met *bevel*, *gebod*, *boodschap*, l. *annunciatio*. Hetzelfde subst. vinden wij ook RUUSB. VI, 3: Die enghel Gabriel dede die *ghebode* (Surius: *nuncium* apportavit, N.: dede die *boidschaff*).

D. Lucid. 541:

Doe wilde hi (*Satan*) hebben *gebode* (*gebied*, *macht*)
Boven sinen meester, Gode.

Sp. I[6], 31, 38:

Hadsoe (*Maria*) van groetinge *gebode*,
"Deo gratias" sprac soe daer of,

"Si quis eam salutavit", eig. dus: "indien iemand haar eenen groet

bood'. *Gebode* bet. dus hier *bekendmaking*, zooals nog in ons *huwelijksgeboden*. Vgl. het mhd. zw. m. subst. *gebote* (= *bode*) LEXER I, 758.

Vs. 1189. Gods ghewerke d. z. eig. *de daden en handelingen, door God voorgeschreven*, hier dus *het Christendom*, *de Chistelijke kerk*. Vgl. vs. 542.

Vs. 1193. Verheven bet. hier *boven anderen staande, uitblinkende*. Een verheven sant is dus *een van de eerste, grootste, voornaamste heiligen*. Vgl. *Vad. Mus.* IV, 232, 39.

erm van haven boven screven,
Jae, de ermste van den dorpe *verheven*,

d. i. de armste *bij uitstek*, m. a. w. de *allerarmste*.

Vs. 1245. An enen iet vinden bet. mnl. *iemand ergens toe kunnen krijgen, bewegen*, b.v. *Denkm.* III, 108, 227:

Mochte zoe*t vinden an* haren man
Soe sal dat selve vanghen an.

Fl. en Bl. 2762:

Als hijs (gen. v. *niet*) *an* hem niet conde *vinden*,
Doen ne wilde hijs hem nemmer vergen.

Iet an hem selven vinden op deze plaats van *Theoph.* beteekent dus *zich zelven tot iets bewegen*, *zich verstouten* en is dus een synon. van *hem gheninden* in den volgenden regel. Vgl. onze uitdr. "vrijheid tot iets *vinden*", mnl. "iet *vinden* in sinen raet" en eng. *to find in his heart*.

Vs. 1272. Sine tande te gadere biten is eene eenigszins vreemde uitdr. voor *tandeknarsen*. Vgl. *op zijn tanden bijten*.

Vs. 1325. Enes woert spreken d. i. *een goed woord voor iemand doen, zijne partij opnemen*. Vgl. onze spreekw. "Wiens brood men eet, *diens woord* men *spreekt*" en vs. 793 (*Theoph.*):

Wie sal nu *mine tale spreken*?

Lat. *verba facere pro aliquo*.

Vs. 1329. Teken bet. hier *bewijs*, eene beteekenis, die het woord ook nu nog heeft, o. a. in de uitdr. *ten teeken* (*dat*) = *ten*

bewijze. Vgl. HILD. 8, 208.

in *teiken*, dat hi woude
Den sondach hebben geviert.

Vs. 1349. Gheens goets ontbiten, d. i. *niets gebruiken, nuttigen. Gheen goet* = niets, evenals *lettel goet* = *heel weinig*, fr. *bien peu*, vgl. *Segh.* Gloss. op Goet.

Vs. 1385. Sal mi goet ghescien, d. i. *zal mij niets te wenschen overblijven, zal ik zijn zoo als ik wezen wil, zal ik het in alle opzichten naar mijn zin hebben.* Vgl. *Flovent* 232:

Also moet mi goet gescien,
Flovent mijn kint soudic gerne sien.

en 390:

Wie sidi? goet mote u ghescien.

Vgl. ook de uitdr. *mi es wel gesciet*, *Ferg.* 3126, 3136: *ik ben er goed aan toe, ik ben goed af*, en *mi es vergaen*, *Limb.* VI, 2236: (*Evax*) *Die* ten besten *es vergaen* sijn doen, *met wien het uitstekend was afgeloopen, die goed af was.*

Vs. 1414. Volkomen in overeenstemming met de mnl. manier van zeggen, doch niet logisch uitgedrukt. De bedoeling is natuurlijk: "Toen hij den brief vond, was hij zóó verrukt, als hij bij het vinden van geene andere zaak had kunnen zijn. Vgl. b.v. *Limb.* VI, 597.

Doent (*het vingherlijn*) die ridder anesach,
En sach hi nie so bliden dach.

VII, 315:

Doene die maget anesach,
En sach si nie soe bliden dach.

Ferg. 449:

Alse die knape die wapene sach,
En sach hi nie so bliden dach.

Vs. 1436. Alop bet. *geheel en al*, hier dus *van a tot z*, *tot in bijzonderheden.* Het is dus eene herhaling van *al durenture*, evenals de woorden *ende hoe hi hadde ghevaren* van *sine avonture*, geheel in den geest van den dichter. *Alop* is in 't mnl.

zeer gewoon. Zie *Segh.* Gloss.; *Rose fr. bl.* 256, *vs.* 218; *Gr. O.* I, 1335; *Denkm.* III, 168, 91; *Franc.* 8290; *Sp.* I[b], 76, 48, enz.

Vs. 1549. Verseghen, gew. mnl. *versegghen*, is syn. van *vertellen*, mnl. *vertrecken*. Zie b.v. *Teest.* 522, 2851; *D. Doct.* II, 1992 Var; *Limb.* XII, 1214 enz.

Vs. 1576. Poren, bijvorm van *porren*, d. i. *verroeren*. Zoo vindt men ook *porringhe* en *poringhe* naast elkander, *Segh.* Gloss. Ook het subst *poer* wordt tot dit ww. gebracht, Verwijs, *Stroph. Ged.* Gloss. i. v.

Vs. 1590. Volleest, d. i. *hulp*, *bijstand*, zie *Rijmb.* Gloss. Hier wordt het van een persoon gezegd en bet. dus *helper*.

BIJLAGE A.

PROZA-BEWERKING DER THEOPHILUS-LEGENDE, UIT EEN HS. DER KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, MARIA-MIRAKELEN BEVATTENDE, f. 1—8.

Van enen clerc, die Theophelus hiet ende was eens bisscop(s) officiael.

Het was een bisscop, die hadde een officiael, die ghenoemt was Theophelus, int iaer ons Heren V^C ende XXVIIJ, als bescreven hevet Fulbertus, die bisscop van Cameric, dattet was in Cecilien, een eerbaer wijs man, die Theophelus hiet. Het gheviel, dat die bisscop sterf. Doe wouden die canoniken den officiael Theophelum kyesen tot enen bisscop om sijnre clargien willen ende om sijn eerbaeren levens willen. Mer Theophelus ontseide die heerlicheit ende hi en woude die last des bisscopliken staets niet hebben, want hi seide, hi en kende hem selven des staets niet waerdich. Doe droeghen die canoniken overeen ende coren enen anderen bisscop, die was ghenoemt Wilbertus. Ende doe dese bisscop gheconformiert was bi rade der canoniken, so verdroech hi Theophilum *van* sinen dienst ende sette een ander officiael in sy(!) stede. Doe wort Theophilus seer toornich ende dochte, dat hi van nidicheit van sinen dienst gheset was bi rade van den ca-

noniken ende hi dochte, mochte hi enighe macht wedercrighen, hi soude dat op hem wreken. Ende hi ginc op een tijt wanderen bi den weghe ende hadde hat ende nijt in hem selven, omdat hi sinen dienst quijt was. Doe ghemoete hem daer die duvel in die ghedaente van enen eerbaren man ende hi gruete Theophilus als een officiael ende doe wort Theophilus toornich ende seide: "Sult ghi oec met mi spotten? Ghi weet doch wael, dat ic gheen officiael en bim." Die duvel seide: "Sijt ghi van uwen dienst; dat en wist ic waerlic niet." Doe seyde Theophilus: "Ja ic. Ende dat is gheleden omtrent drie daghen, mer ic woudet mi laten costen V hondert gulden ende ic weder in minen dienst waer. Ic soude mi over denghenen wreken, diet mi ghedaen hebben."

Doe seide die duvel: "Wilt ghi minen raet doen, ghi sult uwen dienst weder hebben ende ten sal u niet enen groten costen." Doe seide Theophilus: "Ja ic, ic wil al doen dat ghi mi raet." Doe seide die duvel: "Gaet tavont totten heeubreuschen (!) iode, die woent tot deser stede ende segt hem u ghebrec, hi sal u wel helpen." Doe sceyde die duvel van hem van buten, mer in der harten stoecte hi den nijt altoes vort. Doet avont was, doe ghinc Theophilus, daer die iode woende ende clopte daer an. Doe vraechde 1) die iode, wat hi begheerde inder nacht. Doe seide Theophilus "Ic heb enen dienst ghehadt in des besscops hof ende overmits hat ende nijt so bin ic daer of gheset; ende nu is mi gheseit van enen eerbaren man, dat ghi mi wael helpen sult in minen dienst." Doe seide die iode: "Ic sal u wael helpen, opdat ghi minen wille ende minen raet doen wilt." Doe seide Theophilus: "Ic en vraghe daer niet na wat ic doe, opdat ic weder in minen dienst comen mach." Doe seide die iode: "So sal ic u tot minen meester brenghen, mer ic seg u te voren, wat mijn meester beghert, dat moet ghi doen sonder wedersegghen. Ende wat ghi hoert, wat ghi siet, ymmer en seghent u niet, of al

---

1) Hs. wraechde.

u arbeit waer verloren." Doe seide Theophilus: "Ic sal al doen, dat ghi ghedaen wilt hebben, opdat ic minen dienst mach wedercrigen." Doe seide die iode: "Ja ghi, ic love u daervoer." Doe ghinghen si te samen voer Lucifer ende Lucifaer sat in enen hoghen setel ende, sach den ioden comen met enen man. Doe seide hi tot sinen ghesellen: "Ghinder coemt onse vrient mit enen man, wat mach hi willen!" Doe seide die duvel Belyal, diet al bedreven hadde: "Meester, laten 1) comen, hi salt u wael segghen." Doe die iode anquam, doe seide Lucifaer: "Vrient, waen coemdi 2) mit desen man?" Doe seide die iode: "Meester, het is een rampsalich kersten, hi hevet in der werelt enen groten staet ende dienst ghehadt. Ende nu is hi daer uut ghesteken ende ofgheset van sinen dienst, ende dat toornt hem also seer, dat hi daer niet om gave, wat hi dede, opdat hi weder in sinen dienst ware."

Doe seide Lucifaer: "Neen, laten gaen, ic en wil daer niet toe doen, want als ic die kersten gheholpen heb, dat sy haer begheerten ende haren wille vercreghen hebben, so weten si wael, tot wien si gaen sullen, diese mi weder ontleyt 3). Daerom laten gaen, ic en wil daer niet toe 4) doen." Doe seide die iode: "Meester, ic segghe u sonder twivel, dese man en sal u niet bedrieghen, hi hevet een crune ende hi sal u enen brief scriven ende die beseghelen ende al doen, dat ghi begheert. Theophilus, ist niet waer?" Doe seide Theophilus: "Jaet meester, ende ic bin daerom ghecomen, moghet ghi mi in minen dienst helpen, ende also machtich *maken* als ic was, ic sal al doen, dat ghi ghedaen wilt hebben." Doe seide die iode: "Ic love u voer desen man." Doe seide Lucifaer: "Vrient, so sal ic u segghen, wat ghi doen moet. Ghi moet eerst lochenen u kerstenwet ende u kerstendom ende al kerstenheit. Ghi moet lochenen den vader, den zoen, den heilighen gheest. Ghi moet lochenen Maria, die moeder Gods ende die heilighe kerke. Ghi moet lochenen alle sancten ende

---

1) Hs. latten. 2) Hs. coemt di. 3) Vg. Inl. bl. 9 vg.
4) Hs doe.

sanctinnen ende alle die sacramenten der heiligher kerken. Ghi moet lochenen den hemel, die sonne ende die maen, die sterren ende alle die planeten die aen dat firmament staen. Ende ghi sult mi opgheven u lijf ende u ziel ende ewelic bi mi te bliven. Wat seght ghi daertoe? Wilt ghi dat angaen?"

Doe seide Theophilus: Ja, hi woude al doen, als hi daer geseit hadde, opdat hi weder in sinen staet quame. Doe seide Lucifaer: "Vrient, en twivelt daer niet aen, ic en sal u weder in uwen dienst helpen, ja, wilt ghi, ic make u bisscop." Doe seide Theophilus: neen, hi was te vrede mit sinen dienst. Doe seide Lucifaer: "Ic sal u helpen, mer ic wil bet versekert wesen. Ghi sult gaen sitten scriven enen brief van alle dat ghi ghelochent hebt ende daer sult ghi uwen seghel X-warf op drucken, tot een kennisse der waerheit, dat u lijf ende u ziel ewelike mijn sal sijn." Doe *seide* Theophilus: "Dat sal ic doen." Ende hi ghinc sitten scriven in enen brief alle die versakinghe als voerseit is ende opten brief stac hi X-warf sijn seghel ende dien brief gaf hi Lucifaer, den duvel ende Lucifaer las den brief ende hi ghenoechde hem wael. Ende hi seide: "Vrient, nu gaet thuus ende weest in rusten, want eer morghen te noentijt sult ghi weder in uwen dienst wesen." Doe seide Theophilus: "Dat is al mijn begheerte." Doe seide die iode: "Laet ons gaen, het sal u wael ghescien." Doe ghinc elc sijns weghes thuuswaerts. Doe seide Lucifaer totten duvel Belyal: "Gaet haestelic tot alle diegheen, die Theophilus versteken hebben ende openbaert hen in haren slaepe, dat sy alle qualic sullen varen tensy dat si Theophilus weder setten in sinen dienst, daer hi in was." Doe seide Belyal: "Meester, ic salt wael voort driven."

Doe liep die duvel totten bisscop Wilbertus ende openbaerde hem in sinen slape, dat hi haestelike soude sterven, ten waer dat hi Theophilus in sinen dienst settede. Doe liep hi tot meester Symon, die toe officiael was, ende seide, dat hi quaden doot soude sterven, ten waer dat hi Theophilus sinen dienst wedergave. Doe liep hi voort totten anderen canoniken ende seide hem in

haren slaep, dat si alle qualic souden varen 1), of sy souden Theophilus weder helpen in sinen dienst. Des morghens vergaderden sy alle in des bisscops hof ende elc seide, wat hem ghedocht hadde ende si begheerden alle Theophilus in sinen dienst weder te setten. Doe wert Theophilus ontboden totten bisscop te comen ende doe hi quam, doe baden sy hem allen om verghifnisse van dat sy hem misdaen hadden. Doe seide hi, het waer al vergheven. Doe seide die bisscop: "Wilt ghi, ic gheve u dit bisdom over." Ende Theophilus seide, hi en woude gheen bisscop wesen, mer hi waer te vreden mit sinen ouden dienst. Doe gaf hem die bisscop sinen dienst weder ende beval hem dat te regieren als hi plach. Doe dochte Theophilus, dat hi te vreden was. Doe quam die duvel weder tot hem als een eerbaer man ende vraechde, hoet hem vergaen was. Theophilus seide, het waer al guet, hi waer weder in synen dienst. Doe seyde die duvel: "Begheert ghi yet anders of brect u yet, so segtet minen meester, die (!) iode, hi sal u wael helpen." Daerna quam die iode ende seide: "Theophilus, hoe ist, hoe sydi te vrede?" Hi seide, hi waer wael te vreden, hi hadde, dat hi begheerde. Doe seide die iode: "Dat is mi lief. Siet, dat ghi voortan doet, dat ghi ghelovet hebt, of u sal veel meer ongheval ghescien." Doe seide Theophilus: "Twivelt daer niet aen, ic sal wael doen, dat ic beloeft hebbe."

Doe sceyde die iode van daen ende Theophilus was wael te vreden, dat hi weder in sinen dienst was. Niet langhe daerna so las Theophilus in den vighelien, die men leest voer die doden, dat Job seit aldus: "vir iustus salvabitur", dat is: die rechtverdighe sullen behouden bliven wanneer die rechter te ordel sal comen oerdelende over levende ende dode ende die werelt mitte vier. Doe seide Job: Ende waer sal ic dan, arm onsalich, bliven?" Doe bleef Theophilus sitten, beanxt in hem selven. Ende doe begonde hi eerst te dencken wat hi ghedaen hadde ende waer hi gheweest hadde, ende seide in hem selven: "Wach armen, wat

1) Hs. waren.

heb ic ghedaen! Wach armen, onghevallich man, wat hebstu bedreven! Wach armen, dat ic ye gheboren wort! Och, of ic in mijnre ioghet ghestorven hadde, soe mocht ic hoep hebben totten ewighen leven ende soe mocht mi ghenade ghesciet hebben. Mer nu bin ic eweliken verdoemt, want om ydelheit ende om eer der werelt ende om ghiericheit des aertschen goets, soe heb ic mi selven overghegheven in des duvels handen, lijf ende siel, die God soe duer ghecoft hevet mit sinen duerbaren bloede ende mit sinen bitteren doot. Och armen, dat ic ye mensche wort! Och, vermaledide harte, wat hebstu ghedacht! vermaledide tonghe, wat hebstu ghesproken! vermaledide mont, wat hebstu voertghebrocht! vermaledide hande, wat hebstu ghescreven ende beseghelt! Och, vermaledide lichaem, wat hebstu ghedaen! het is yammer, dat ic langher leve! Wil ic mi selven doden? Ja ic. Och neen ic, want soe waer mijn siel noch meer verdoemt ende swaerliker. Och armen, wat sal ic doen? al woude ic ghenade bidden, mi en mach gheen ghescien, want ic heb te veel misdaen. Nochtans al heb ic dat alrequaetste ghedaen, dat men doen mach, nochtans en wil ic in gheen wanhope vallen, want daer staet ghescreven: Die barmharticheit gaet boven alle sijn werken. Ic wil gaen bidden Maria, die reyne maghet ende moeder der ontfermharticheit, dat si voer mi bidden wil. Ic wil penitencie doen, ic wil vasten, waken ende bidden, opdat ic van Gode ontfermharticheit mach vercrighen. Ic wil gaen voer dat beelde van Maria ende ic en wil van daen nyt sceyden, eer ic vertroest bin." Doe ghinc Theophilus in eenre capellen, daer een beelt van Maria onser liever Vrouwen in stont, ende knyelde 1) daer vore ende screyde bitterlic ende seide: "o Maria, Moeder Gods, o coninghinne der hemelen ende vrouwe der enghelen, o Moeder der barmharticheit, o rose sonder doorne, ende lelye sonder vlecke, o waerde roede van Yesse, o heilighe vat vol suverheit, o spieghel alre oetmoedicheit ende exempel aller duechden, o sacrastie des heilighen gheests, o fon-

---

1) Hs. Kneylde.

teyn alre ghenaden, o waerde moeder ende maghet, o ghebenedide volmaecte Maria ende middelaerster tusschen God ende den sondaer, al hadde ic alle der 2) werlt consten, so en conde ic uwen lof noch uwe waerdicheit niet volprisen. Mer o gloriose suvere maghet Maria, moeder der ontfermharticheit, ic bidde u door u grondelose ontfermharticheit, dat ghi voor mi wilt bidden uwen lieven Soen, opdat ic ontfermharticheit mach vercrighen van minen groten scandeliken sonden, want daer en was nye sondare, die ghenade begheerde, hi en wort vertroest, als Dismas die moordenaer, Petrus, Magdelena, Mattheus ende Paulus. Och, armen, al nome ic dese, ic ben X^M warven argher dan enich van hem allen was. Nochtans hope ic op die ontfermharticheit Gods ende op Maria, die moeder der ontfermharticheit, want wil si voor mi bidden, ic hope ghenade te vercrighen."

Ende aldus bleef Theophilus in der capellen XL daghen ende XL nachten sonder eten, sonder drinken, mer somtijt sliep hi ende somteyt screyde hi, somtyt bat hi, somtyt troeste hi hem selven, somtijt versuchtede hi ende hopede altoes ghenade ende hi beval hem in bescermenisse Maria syn ziel ende syn lyf. Doe dit een wijl tijds gheduert hadde, doe seide die engel Gods Michael tot onser liever Vrouwen: "o Maria, coninghinne van hemelrijc, moeder Gods, vrouwe der enghelen, bloem der maechden, uutvercoren waerde Moeder der ontfermharticheit, wilt doch den armen sondaer ontfermen, die mit so groter rouwen ende mit so bitteren tranen ende mit so groter penitencien u aenroepet om hulpe ende om troest van sinen sonden, ende hi hevet XL daghen ende XL nachten gheleghen mit groter droefheid sonder eten, sonder drincken ende en hebt gi hem niet vertroest." Doe seide Maria, die moeder Gods: "Ic wetet wel, hoet mit hem staet, want hi hevet te veel misdaen, hi hevet alle ghelochent ende versaket, dat hem helpen mach." Doe seide die engel Gabriel: "o Maria, maghet ende moeder, dese mensche hevet berouwe

1) Hs. die.

van allen, dat hi misdaen hevet ende hi bid aen u ghenade. Waer dat enich Sarracijn of onghelovich mensche, die tot bekennisse quame ende u bade om troest ende ghenade, ghi en soudet hem gheen ghenade weiggheren." Doe seide Maria: "Gabriel, ghi seyt waer, mer dit is een kerstenman, die verstant hevet, daerom ist mi leet, dat hi hem aldus qualiken hevet regiert ende omdat hi kersten is ende ghenade bidt, so sal ic tot hem gaen ende sien, mocht ic hem vertroesten." Doe ghinc Maria, die Moeder der ontfermharticheit met een scaer van enghelen al singhende totter cappellen daer Theophilus in lach. Doe hi hoerde den hemelschen sanc, seide hi: "Och, ic hoer soe sueten sanc; ic hope, dat Maria, die Moeder Gods, coemt om mi te troesten. Daerom wil ic weder singhen tot hore eeren die sanc: Consolatrix inclita, dat is: o Maria, edel vertrosterinne, weest welcoem, coemt ende visenteert mi, arme sondaer, ende helpt mi uut die macht des viants ende uuten kerker der katovicheit." Doe seide Maria: "o Mensche, wat meenstu, dattu aldus vriliken aen mi bidste; en weetstu niet wattu ghedaen hebste? Du hebste al ghelochent, dat God toebehoert, ende al dat di helpen sonde. Dy (!) sonden sijn te groet ende te scandelic; ic bin daertoe vercoren alle sondaren te troesten ende ic minne alle die kersten, mer om grootheid dijnre sonden soe ontsie ic mi voer Gode, soe dat ic nyet en dar vore u bidden. Mer bidt God selven, want hi is oetmoedich, guedertieren ende ontfermhartich, hi sal u wel ontfermen." Doe seide Theophilus: "Maria, waerde Moeder Gods, hoe soude ic Gode dorren bidden om ghenaden mit minen besmitten monde, daer ic hem ende alle dat hem toebehoert mede ghelochent heb? o Waerde moeder der ontfermharticheit, staet mi nu in stade, ic wil gaerne penitencien doen alle mijn leven lanc." Doe seide Maria: "Qualic can ic u weygheren, want gi duncket mi so willich sijn. Ende ghi bidst soe ynnichlic, soe dat ic u niet weygheren en mach, ic sal Gode vore u gaen bidden, mer gi moet volcomen ghelove hebben."

Doe seide Theophilus: "o Waerde Maria, dat wil ic doen, ic

wil vastelic 1) ende volcomelic gheloven. Ic ghelove in die heilige drievoudicheit, in den vader, in den soen ende in den heilighen gheest. Ic ghelove, dat die soen Gods van den Vader eweliken gheboren is vore dat beghin der werelt ende die heilighe gheest van hen beiden voortgaende is. Ic ghelove, dat God alle dinc ghescepen ende ghemaect hevet. Ic ghelove in Ihesum Christum sinen enyghen gheboren Soen, dat ghi die ontfinct overmits den heilighen Gheest in uwen suveren maechdeliken lichaem ende van u gheboren wort waerachtich God ende mensche, ende die sijn menschelicheit liet vanghen ende binden, bespotten, gheselen, pinen, crusen ende doden. Ic ghelove, dat sijn lichaem begraven wort ende sijn ziel voer neder ter hellen ende verlosten (!) sijn vriende daeruut. Ende sijn lichaem verrees op den derden dach van der doot. Ende daerna voer hi ten hemel ende sit na sijnre menscheit te rechterhant sijns Vaders almachtich. Ic ghelove in die heilighe kerke, in ghemeenscap der heilighen, in verlatenisse der sonde, in verrisenisse des vleysches. Ende dat Jhesus Christus te ionxten daghen wedercomen sal oerdelende over levende ende doden, ende die goeden mit hem voeren in dat ewighe leven, ende die quade senden in die ewighe pijn. Dat is my ghelove, daer wil ic in leven ende in sterven."

Doe seide Maria: "U ghelove is groet ende goet, ende dat dwinct mi daertoe, dat ic voer u moet bidden om verghifnisse uwer sonden te vercrighen." Doe ghinc Maria mit die scaer der enghelen voer Jhesum horen lieven zoen ende si begonde sijn menscheit te bidden. Si knyelde neder ende leyde hare handen te samen ende seide: "o Jhesus, des levendighen Gods Soen ende mijn lieve kint, ic bidde u voer Theophilum den sondaer, doet hem ghenade ende verghevet hem sijn sonden." Doe seide die menscheit Jhesu: "o Moeder, wat ghenade soude hem ghescien? Hi hevet verlochent ende versaket die (!) vader, die zoen ende die heilighen gheest ende alle dat hem helpen ende bescermen mach

1) Hs. wastelic.

of soude. Ic heb mededoghen mit hem, want hi is een man die verstand hevet, mer hi hevet hem selven qualiken regiert." Doe seide Maria: "Lieve zoen, dat is ghesciet overmits becoringhe des viants, ende ic bidde vriendelike ghenade ende hi doet grote penitencie ende hi begheert ghenade ende verghyfnisse van sinen sonden; daerom bidde ic u, doet hem ghenade ende ontfermharticheit om mijn bede willen ende om den dienst die ic u dede in uwer kinschheid."

Ende doe seide Jhesus: "Om uwer beden willen ende om den dienst, die ghi mi menichwarven ghedaen hebt ende om die suver borsten die ic ghesoghen hebben, so vergheve ic sijn sonden. Ende ic sal mijn hemelschen Vader voer hem bidden." Doe seide die menscheit Jhesu: «o Vader inder gotheit; ic bidde di voer enen sondaer, die overmits des viants becoringhe swaerlike ghesondicht hevet, als ghi wael weet. Nu bidde ic ghenade voer hem, want hi hevet recht berouwe ende hi doet grote penitentie, daerom bidde ic voer hem, omdat ic hem ghecoft hebbe mit minen preciosen bloede ende verlost hebbe mit desen wonden, die noch open staen, soe bid ic, doet hem ghenade ende verghevet hem sijn sonden." Doe seide die vader inder godheit: "Zoen, ic weet, dat hi grote sonden ghedaen hevet, mer si sijn hem leet ende hi bidt ghenade ende hi doet penitencie ende omdat ghi voer hem bidt, ende omdat ghi hem met uwen wonden verlost hebt, die noch open staen, die ghi mi toent, so vergheve ic hem sijn sonden, doet mit hem alle uwen wille, dat is minen willen." Doe dancte Jhesus sinen hemelschen Vader ende hi seide tot sijnre moeder, dat hoer bede verhoert waer. Doe dancte Maria haren lieven soen ende ghinc weder tot Theophilus mit die scaer der enghelen, daer hi noch lach in penitencie ende badt ghenade. Doe seide Maria: "Theop(h)ile, Man Gods, dijn begheerten sijn verhoert, dat hevet ghedaen mijn ghebedt ende dijn penitencie; siet, dat ghi voertaen ghestadich blijft in den dienste Gods ende hout goet ghelove ende alle u sonden sijn vergheven."

Doe seide Theophilus: "o Waerde moeder der ghenade, ic wil

God ewiliken dienen ende u dancken ende loven ende ic en sal nymmermeer van minen ghelove scheyden, al soude men mi doden. Ic wiste doch wael, dat an u al mijn waelvaren 1) lach, want ghi sijt hulp ende troest van alle sondaren. o Maria, waerde moeder Gods, ghi hebt mi vergyfnisse vercreghen van minen sonden, mer ic en mach mi noch niet verbliden, ghi en moet mi noch meer helpen." Doe seide Maria: "Wat ghebrect u noch, u en mach niement deren, want tegen God sydi al versoent." Doe seide hi: "o Maria, moeder ende maghet vol alre ghenaden, die duvel, die mi bedroghen hevet, die hevet enen brief van mi mit minen (!) eyghen hant ghescreven end X-warven bezeghelt mit minen zeghel, daer al in ghescreven staet, dat ic ghelochent hebbe. Ic en mach niet te vrede wesen, ic en heb den brief weder in mijn hant."

Doe seide Maria: "Weest tevreden, ic sallen u halen." Doe ghinc Maria ter hellen waert mit die scaer der enghelen; doesi voer die helle quam, began die helle te beven. Doe seide Lucifaer: "och armen, onse helle bevet; ic ducht, dat ons toorn nakende is." Ende hi seide totten duvel Belyal: "Lopet uut ende sich, wat daer coemt." Die duvel sach uut ende sach Maria comen mit een grote scaer enghelen, doe seide hi tot Lucifaer: "Meester, het is onse wederpartye; het is dat wyf, diemen Maria noemt. Weest tevreden, ic sal lopen teghen haer ende vraghen haer, wat si hier soect." Doe ghinc die duvel tot Maria ende seide: "Vrouwe, wat soect ghi al hier?" Doe seide Maria: "Quade gheest, ic coem hier tot uwer scade ende tot uwer alre scanden, die hier in dit kot wonen; ghi hebt een brief van Theophilus, die wil ic hebben." Doe seide die duvel: "Wat ist, vrouwe? wi en weten van ghenen brief". Doe seide Maria: "Swighet, bose gheest, du weetste dat alrebest, want bi dijnre becoringe soe ist altemael ghesciet ende bi rade van de*n* hebreusche*n* iode. Daerom loept gheringhe ende haelt mi den brief." Doe seide die duvel: "Vrouwe, wi weten wel, dat ghi ons niet lief en hebt, want van u

1) Hs. waelwaren.

liden wi grode (!) scade, mer hoert nu een woort. En (Hs. Ende) hevet God niet een eyghelic (!) mensche sijn eyghen vrien wille ghegheven ende nu is dese man ghecomen ende heeft sinen scepper ghelochent ende al dat God toebehoert. Ende tot enen teyken so hevet hi enen brief ghescreven ende mit sijns selfs zeghel bezeghelt. Wat wilt ghi hier toe segghen, vrouwe?"

Doe seide Maria: "Swighet, bose gheest, het is dijnre quader becoringhe scout, want die wille der sielen en gaf daer nye consent toe. Ende doe die mensche hem bedochte, was hem leet, daerom so haelt mi den brief, of ic trede u onder mijn voeten."

Doe seide die duvel: "Vrouwe, hoert mi noch een woort: en (Hs. ende) sprac God niet mit sinen monde: So wie misdede yeghen den vader ende teghen den zoen, dat soude hem vergheven worden, mer soe wie misdede yegen den heilighen gheest, dat en soude hem niet vergheven worden in deser tijt noch in der ewicheit. Ende dese mensche hevet ghesondicht yeghen den vader ende den soen ende den heilighen gheest ende yeghen alle dat God toebehoert, wat wilt ghi hier toe segghen?"

Doe seide Maria: "Quade gheest, bedriver alre quaetheit, wat daer ghesciet is, het is al dijn scult. Dese mensche mach noch al verbeteren, dat daer misdaen is. Daerom ganc haestelic, ic en wil niet meer woorden van di horen." Toe trat Michael toe ende sloech den duvel mitten cruus ende iachde hem ter hellewaert om den brief. Doe liep die duvel ter hellen ende riep: "Och armen, mijn leden sijn nu ontween gheslaghen. Lucifaer, meester, hier is qualiken ghevaren, want Theophilus is al weder bekeert. Ghevet hastelic den brief over, of wi sullen alle grote pijn liden." Doe seide Lucifaer: "Och armen, dat seide ic wael te voren ende aldus worde ic dicke bedroghen van den kersten, mer doe ic den brief hadde, waende ic mijn dinghen vast te hebben ende qualic moet die iode varen, die mi daertoe riet. Hout hier, maect mi den brief quyt, opdat ons niet meer scade en ghesciet." Doe nam die duvel de*n* brief ende liep tot Maria ende warpen haer toe ende seide: "Hout, daer is den brief; ic woude dat ic u

niet ghesien hadde, want ic bin swaerlic ghepijnt." Doe nam Maria den brief ende ghinc mit de scaer der enghelen inder capellen. Doesi in die capelle quam, doe lach Theophilus ende sliep. Doe seide Maria: "Goede rust moet hier wesen", ende si nam (Hs. nan) den brief ende leiden Theophilus op sijn borst ende ghinc van hem int ewighen (!) leven ende doe Theophilus ontwaecte, doe vant hi den brief legghen op sijn borst. Doe stont hi op ende seide: Och, heer God van hemelrijc, gheloeft, ghedanct ende ghebenedijt moet ghi wesen. Nu sie ic wael dat mijn penitencie Gode ontfanckelic hevet gheweest ende dat hevet Maria, die Moeder Gods, ghedaen mit haren ghebeden. Gheloeft, ghedanct ende ghebenedijt moet si wesen! Nu wil ic gaen ter kerken totten bisscop ende doen daer mijn biecht openbaer voer al dat volc van al dat ic mesdaen hebbe, want ic begheer van den bisscop gheabsolveert te wesen." Doe ghinc Theophilus ter kerken ende seide: "Hoert, heer bisscop, ende alle ghi priesteren ende clerken ende ic sal u segghen een vreselic wonderlic dinc, dat nye mensche en ghesciede dan mi. Daerom, heer bisscop ende ghi goede luden, hoert mi ende verstaet dat wael." Doe seide die bisscop: "Theophile, staet op ende segt u begheerte." Doe seide hi: "Neen, heer besscop, mi behoort te knyelen, want ic wil biechten. Ic heb een valsch leven gheleyt, dat nyemant van u allen en weet, daerom laet mijn woerden u ontfanckelic wesen."

Doe seide die bisscop: "Theophilus, vrient, segt op, ic wil u gaerne horen." Doe seide Theophilus: "Here bisscop, ghi weet wel dat ghi mi in uwen dienst wederseide ende verboet mi u hoef. Doe wort ic alsoe seer vertoornt in miselven, soedat ic ontsinnen woude van toorn ende wort onverduldich ende ghinc dwalen alleen ende en wiste niet, wat ic doen soude. Doe quam daer gaen een eerbaer man van schijn, mer het was die duvel ende hi gruettede mi als een officiael. Doe wort ic noch meer vertoornt, want ic waende, dat hi mit mi spottede. Doe seide hi mi, hi en wiste niet, dat ic verset ende versteken was. Doe claechde

ic minen toorne ende onverduldicheit. Doe seide hi tot mi, woude ic sinen raet doen, hi woude mi weder helpen in minen staet, daer ic te voren in was. Ic seide, ia ic, ende ic woudet mi laten costen Vc gulden, opdat ic mi wreken mochte over diegheen, die mi versteken hadden. Doe seide hi tot mi, ten soude mi niet costen, ende hi sende mi tot enen heeubreuschen (!) ioden ende die iode brochte mi toten duvel inder hellen. Doe vraechde mi Lucifaer, wat mijn begherten was ende ic seide hem, hoe ic versteken was ende wat dienst ic plach te hebben ende mocht hi mi weder helpen in minen dienst, ic woude al doen dat hi begheerde. Doe seide Lucifaer, woude ic lochenen ende versaken God ende alle dat Gode toebehoerde, ende hem ziel ende lijf opgheven, dan soude hi mi helpen in minen staet. Ende overmits nydicheit ende toorn so seide ic ia. Ende ic lochende God ende sijn Moeder Maria ende al sancten ende sanctinnen, mijn kerstendom ende die heileghe kerke ende ic gaf hem op lijf ende ziel. Ende alle die versakinghe scre*ef* ic in enen brief ende op dien brief dructe ic X warf mijn zeghel ende *doe* dat ghedaen was, doe gavet ghi mi binnen drie daghen mijn officie weder. Nu hoert hoe ic voert voer. Corts daerna so las ic in die vighelie: "vir iustus salvabitur", in den daghe des oerdels, als die rechter coemt oerlen (sic) levende ende doden; doe seide Iob: "och ic, arm onsalich, waer sal ic bliven"? Ende doe doechte (!) ic eerst wat ic ghedaen hadde. Doe gaf mi di duvel in, dat ic mi selve doden soude, want ic waer eweliken verdoemt. Doe dochte ic weder: dede ic dat, het waer noch eergher (!), mer ic ghinc in een heymelike capel, daer een beelde van Maria in sto*n*t. Daer was ic in penitencie XL daghen ende XL nachten sonder eten, sonder drincken, ende ic badt Maria, die Moeder Gods der ontfermharticheit, dat si mijns ontfermen woude. Gheloeft sy God, si hevet mi wel ghetroest, want si vercreech mi aflaet ende verghifnisse van alle mijn sonden ende si quam tot mi ende kunchdichde (!) mi dat, mer doe en was mijn hart noch niet te vreden om den brief, die ic den duvel ghegheven hadde. Dat

claechde ic Maria, die moeder Gods ende si ghinc mit eene scaer der enghelen totter hellen ende brochte mi desen brief."

Doe gaf Theophilus den bisscop den brief, omdat men overluut lesen soude ende doe hi overluut ghelesen was, doe deden die bisscop barnen ende hi absolveerde hem van alle sinen sonden, ende gaf hem dat heilighe sacrament ende si dancten ende loefden alle Gode van den sconen mirakel, dat daer ghesciet was. Ende Theophilus ghinc weder inder capellen, daer hi sijn penitencie ghedaen hadde ende hi seide, hi en woude niet van daen sceyden eer God anders mit hem versaghe. Ende daer bleef hi in penitencien ende hi maecte daer die sequencie Ave Maria, die alsoe beghint. Ende op den derden dach soe sende daer God die scaer der enghelen die hem mit Marien vertroest hadden. Dat vernam Lucifaer, dat sijn sterfdach naecte ende hi sende daer een scaer der duvelen of sy die ziel mochten brenghen in wanhope, mer die enghelen Gods die yaechden die duvelen van daen, ende sy liepen totten heebreuschen ioden ende braken hem den hals ende alle sijn leden ende voerden sijn siel ter hellen. Mer die enghelen Gods namen die siel van Theophilus ende voerdense int ewighe leven. Amen.

BIJLAGE B.

KORTE PROZA-BEWERKING DER THEOPHILUS-LEGENDE, UIT EEN INCUNABEL DER KON. BIBL., BEVATTENDE

"MARIA-MIRAKELEN,"

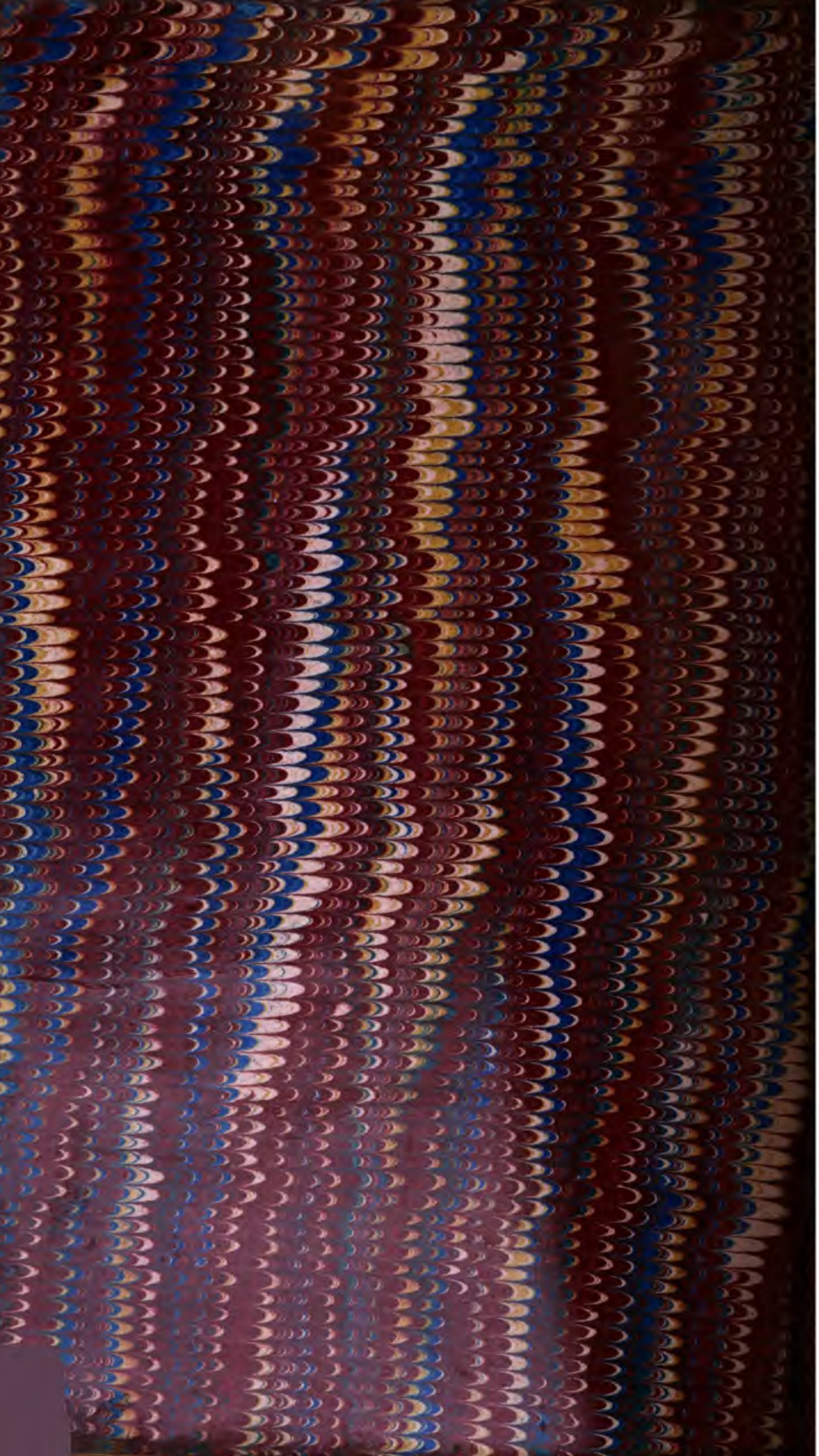
(DELF 1477/78 J. JACOBSZOEN EN M. YEMANTSZOEN) F° 15r°.

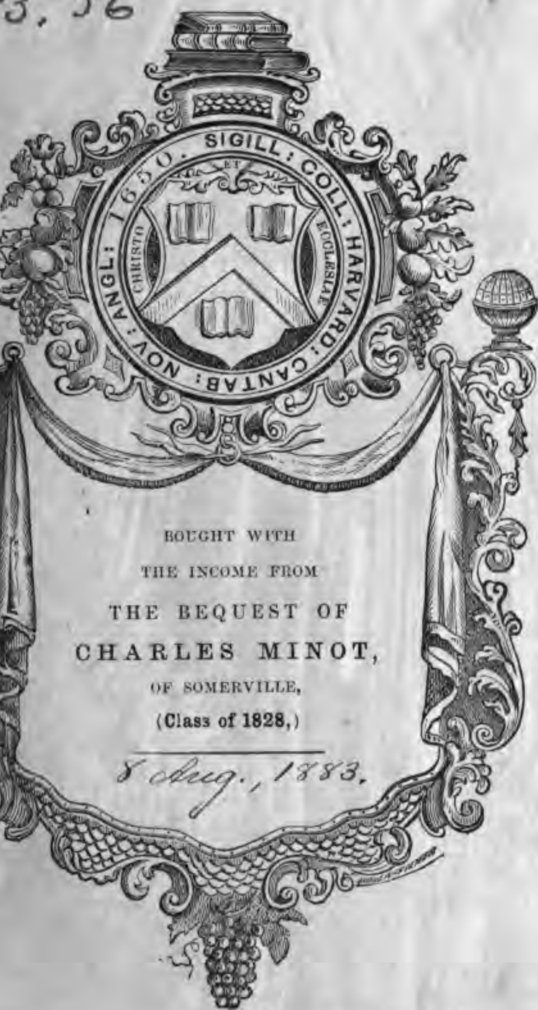
Van Theophilus.

Het geschiede in den iaer ons Heren, doemen screef vijfhondert ende acht ende dertich, doe was in Cecilien een man, die Theophilus hiet. Ende also Fulbaertus, die bisscop van Cameryc seit, so dede dese Theophilus des bisscops dienst soe wel voer al dat volc, tot dat haer bisscop doot was ende hem doe koesen tot enen bisscop. Mer dese guede man liet hem genoeghen, dat hi des bisscop dienst dede ende hadde liever datmen enen anderen bisscop maecte. Ten lesten dede hem die bisscop ofsetten van synen ambacht ende hi wert zeer onverduldich, also dat hi te rade ginc mit enen iode, die een tovenaer was, hoe hi weder an synen dienst comen mochte. Ende dese iode vermaende den duvel ende hi quam. Ende Theophilus verlochende bi des duvels rade Gode ende sijnre moeder ende sijns kerstens gelove. Ende doe hi dit dus verlochent hadde, ende den duvel hem opgegeven hadde, doe screef hi een letter mit synen bluede ende gafse den duvel bezegelt mit synen vingerlinge. Ende des anderen daghes brochtet die duvel toe, dat die bisscop Theophilum weder in vrient-

scappen ontfinc ende setten weder in synen dienst. Ten laetsten quam hi weder tot hem selven ende hadde groten rouwe, dat hi gedaen hadde ende hi viel mit al synre harten an die Moeder Gods ende bat haer, of si hem nu helpen wouden (!). Ende op een tijt so openbaerde hem Maria, onse lieve Vrouwe in een visioen ende beruspten van sijnre quaetheit ende hiet hem dat hy des duvels verlochenen soude. Ende sy dede hem weder belyen den Gods zoene ende al dat ghelove van kerstendom. Ende aldus soe brocht sy hem weder tot hoerre ende tot hoers soens vrientscap. Ende tot enen litteyken dattet hem vergheven was, soe gaf onse lieve vrouwe hem weder die letter, die hy den duvel ghegeven hadde ende leydse op syn borst, omdat hy weten soude, dat hy al verlost waer. Ende doe Theophilus die letter weder hadde, doe was hy harde blyde, ende hi seyde voer den bisscop ende voer alt volc wat hem gheschiet was, ende doe si alle dat grote wonder hoerden ende onser liever vrouwen Marien daer van dancten, doe starf hy daernae binnen drien daghen.

LIJST DER BEHANDELDE MNL. WOORDEN, UITDRUKKINGEN EN GRAMMATICALE EIGENAARDIGHEDEN.

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

